

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Πολιτικές, Ιδεολογικές και κοινωνικές όψεις των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα του
20ου αιώνα, 1929- 1964 - 1976

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ανθούλα Βρέττη

Αθήνα, 2020

Τριμελής Επιτροπή

Μαρία Κορασίδου, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Κανάκης Λελεδάκης, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Σπύρος Σακελλαρόπουλος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Ανθούλα Βρέττη, 2020

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Ε.Ο.Κ. - Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα

Ε.Ε – Ευρωπαϊκή Ένωση

Ε.Τ.Β.Α. - Εθνική Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως

ΟΟΣΑ – Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης

Ε.Ρ.Ε. - Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση

Ν.Δ. - Νέα Δημοκρατία

Ν.Δ. - Νομοθετικό Διάταγμα

Ι.Κ.Υ. - Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών

Κ.Κ.Ε. - Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ)

Α.Ε.Π. - Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

Ν. - Νόμος

Τ.Ε.Ε. - Τεχνική Επαγγελματική Εκπαίδευση

Κ.Α.Τ.Ε.Ε. - Κέντρα Ανώτερης Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης

Κ.Α.Τ.Ε. - Κέντρα Ανώτερης Τεχνικής Εκπαίδευσης

Α.Ε.Ι – Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα

Σ.Ε.Λ.Ε.Τ.Ε. - Σχολή Εκπαιδευτικών Λειτουργών Επαγγελματικής & Τεχνικής Εκπαίδευσης

Ε.Κ. - Ν.Δ. - Ένωση Κέντρου – Νέες Δυνάμεις

Ο.Λ.Μ.Ε. – Ομοσπονδία Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά όλους όσοι συνέβαλαν με τη βοήθειά τους και τις συμβουλές τους στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας. Συγκεκριμένα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους εργαζόμενους στην Μπενάκειο Βιβλιοθήκη για την πρόσβαση που μου παρείχαν στο αρχείο των εφημερίδων καθώς και το προσωπικό του Ιδρύματος Κωνσταντίνος Καραμανλής για το ενδιαφέρον που επέδειξαν και τη βοήθειά τους στη συγκέντρωση του απαραίτητου υλικού.

Λόγω κάποιων προσωπικών προβλημάτων αυτό το ταξίδι δεν μπόρεσα να το απολαύσω όσο θα ήθελα. Είναι πολύ σημαντικό που κατάφερα να ολοκληρώσω αυτή την προσπάθεια, για το λόγο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συμφοιτητές μου και ιδιαίτερα την κ. Δόγια, για την πολύτιμη στήριξή της στην επιτυχή ολοκλήρωση αυτού του ταξιδιού. Ξεχωριστά οφείλω να ευχαριστήσω τα μέλη της τριμελούς επιτροπής, και ειδικά την κα. Κορασίδου Μαρία, για το γεγονός ότι μου έδωσε την ευκαιρία να μελετήσω αυτό το ενδιαφέρον για μένα πεδίο αλλά και για την ενθάρρυνσή της να ολοκληρώσω αυτή μου την προσπάθεια. Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου που στηρίζει τις επιλογές μου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	3
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ABSTRACT	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ	10
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	13
ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ	13
Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ 1911 - 1918.....	15
Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ 1929	20
Η εκπαιδευτική πολιτική 1919 – 1929.....	20
Συμπέρασμα	24
Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ 1964	25
Το πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο της περιόδου	25
Τα μέτρα της μεταρρύθμισης του 1964	29
Συμπέρασμα	42
Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ 1976 – 1977	43
Ιστορικό κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο 1967 – 1979.....	43
Η περίοδος 1974 – 1980.....	44
.....	44
Τα μέτρα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1977.....	46
Ανάλυση του νόμου.....	48
Η θέση των κομμάτων απέναντι στην μεταρρύθμιση	51
Συμπέρασμα	54
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	56
Πηγές – Βιβλιογραφία.....	58
Πηγές	58
Βιβλιογραφία	58
Ηλεκτρονικές Πηγές.....	62

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι προσπάθειες εκδημοκρατισμού της ελληνικής κοινωνίας κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα μπορούν σε μεγάλο βαθμό να συνδεθούν με την ψήφιση και καθιέρωση τριών εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων. Πιο συγκεκριμένα εκείνη της περιόδου 1929 - 1932, επί κυβερνήσεως Ε. Βενιζέλου με Υπουργό Παιδείας τον Γ. Παπανδρέου, της περιόδου 1963 - 1965, επί κυβερνήσεως Γ. Παπανδρέου και Υπουργό Παιδείας και της περιόδου 1976 επί κυβερνήσεως Κ. Καραμανλή και Υπουργό Παιδείας τον Γ. Ράλλη. Η αστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση αποτέλεσε κύριο αίτημα των διανοουμένων από το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Από το 1917 θα αρχίσουν οι συστηματικές προσπάθειες εκσυγχρονισμού του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, οι οποίες όμως θα αντιμετωπίζουν για μισό αιώνα την έντονη αντίδραση από οργανωμένους φορείς. Λαμβάνοντας υπόψη θέσεις μελετητών που υποστηρίζουν ότι οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις συμβάλλουν σημαντικά στην προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις νέες εθνικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες η παρούσα εργασία στοχεύει να αναδείξει αυτήν ακριβώς την σύνδεση.

Πιο συγκεκριμένα, οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στις οποίες θα εστιάσουμε είναι οι μεταρρυθμίσεις του 1929, 1964 και 1976. Πρόκειται για μεταρρυθμίσεις που έγιναν μετά από συγκεκριμένες κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις όπως μικρασιατική καταστροφή, εμφύλιος και δικτατορία αντίστοιχα. Μέσα από την εργασία θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε αν και σε ποιο βαθμό το ιστορικό, πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό συγκείμενο επηρέασε τις μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση και προς ποια κατεύθυνση κάθε φορά. Στόχος μας είναι να εξετάσουμε τα ιδεοπολιτικά και κοινωνικά κίνητρα των συγκεκριμένων μεταρρυθμίσεων και τη συμβολή τους στον εκδημοκρατισμό της εκπαίδευσης και κατ' επέκταση της ελληνικής κοινωνίας. Πρόκειται για μια ιστορική και κοινωνιολογική ανάλυση των παραγόντων εκείνων που οδήγησαν στη διαμόρφωση του νεοελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος στις αντίστοιχες ιστορικές περιόδους. Η έρευνά μας βασίστηκε σε εφημερίδες της εποχής, νόμους και λόγους – ομιλίες των πολιτικών της εκάστοτε περιόδου καθώς και στην υπάρχουσα σχετική βιβλιογραφία. Βασικό συμπέρασμα της έρευνας είναι ότι και οι τρεις μεταρρυθμίσεις στοχεύουν στον έλεγχο της ροής των μαθητών προς την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Αυτή τη ροή από το Ελ Βενιζέλο μέχρι και τον Κ. Καραμανλή, ο νομοθέτης προσπαθεί να την μειώσει είτε με την εισαγωγή εξετάσεων είτε με την θεσμοθέτηση και αναβάθμιση άλλων διεξόδων, όπως η τεχνικό – επαγγελματική εκπαίδευση. Παρ' όλα αυτά, η ζήτηση για πανεπιστημιακές σπουδές δεν φαίνεται να μπορεί να ανακοπεί την ίδια στιγμή που αφενός η χρηματοδότηση προς την τεχνικό – επαγγελματική εκπαίδευση δεν είναι σημαντική, με συνέπεια να είναι πάντα υποβαθμισμένη στην κοινωνική συνείδηση, αφετέρου ο πανεπιστημιακός τίτλος είναι το εισιτήριο για μια εξασφάλιση μόνιμης θέσης στον κρατικό μηχανισμό.

Λέξεις – κλειδιά: εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, εκδημοκρατισμός, αστικός εκσυγχρονισμός, μεσοπόλεμος, μεταπολίτευση, Ελλάδα

ABSTRACT

The efforts to democratize Greek society during the 20th century can largely be linked to the adoption and introduction of three educational reforms. More specifically that of the period 1929 - 1932, under the rule of E. Venizelos with Minister of Education G. Papandreou, of 1963 - 1965, under the rule of G. Papandreou and Minister of Education and of the period 1976 under the rule of K. Karamanlis and Minister of Education. Ralli. Urban education reform has been a major demand of intellectuals since the late 19th century. From 1917, systematic efforts to modernize the Greek education system will begin, but for half a century they will face a vigorous response from organized bodies. Given the positions of scholars who argue that educational reforms make a significant contribution to adapting the education system to the new national, economic and social conditions, this work aims to highlight exactly this link.

Specifically, the educational reforms that we will focus on are the reforms of 1929, 1964 and 1976. These are reforms that have taken place after specific social and political developments such as civil war and dictatorship respectively. Through the work we will try to show how and to what extent the historical, political, economic and social context has affected education reforms and in what direction each time. Our aim is to examine the ideological and social motives of these reforms and their contribution to the democratization of education and therefore Greek society. This is a historical and sociological analysis of the factors that led to the formation of the modern Greek education system in the respective historical periods. Our research was based on newspapers of the time, laws and speeches of the politicians of that period as well as the existing relevant literature. A key finding of the research is that all three reforms aim at controlling the flow of students to higher education. This flow from E. Venizelos to K. Karamanlis, the legislator is trying to reduce it either by introducing exams or by instituting and upgrading other outlets, such as vocational training. However, the demand for university education does not seem to be able to halt at the same time that funding for technical education is not significant, and as a result it is always downgraded to social conscience, and on the other hand the university title is the ticket to secure a permanent position in the state apparatus.

Keywords: educational reform, democratization, urban modernization, interwar, regime change, Greece

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι προσπάθειες εκδημοκρατισμού της ελληνικής κοινωνίας κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα μπορούν σε μεγάλο βαθμό να συνδεθούν με την ψήφιση τριών εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων. Πιο συγκεκριμένα εκείνη της περιόδου 1929 - 1932, επί κυβερνήσεως Ε. Βενιζέλου με Υπουργό Παιδείας τον Γ. Παπανδρέου, της περιόδου 1963 - 1965, επί κυβερνήσεως Γ. Παπανδρέου και Υπουργό Παιδείας τον ίδιο και αυτή της περιόδου 1976 - 1977, επί κυβερνήσεως Κ. Καραμανλή και Υπουργό Παιδείας τον Γεώργιο Ράλλη. Η παρούσα εργασία θα επικεντρωθεί στις σημαντικότερες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που θεσμοθετήθηκαν η πρώτη κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, η δεύτερη στις αρχές τις δεκαετίας του 1960 και η τρίτη στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Η αστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση αποτέλεσε κύριο αίτημα των διανοουμένων από το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Από το 1917 θα αρχίσουν οι συστηματικές προσπάθειες εκσυγχρονισμού του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, οι οποίες όμως θα αντιμετωπίσουν για μισό αιώνα την έντονη αντίδραση από οργανωμένους φορείς¹. Όπως σημειώνει η Α. Φραγκουδάκη η γλωσσική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση «*προτείνεται πριν το 1900, καταστρέφεται το 1920, νομοθετείται το 1929 και παραφθείρεται κάνοντας συνεχώς βήματα προς τα πίσω μέχρι την δεκαετία του 1960, οπότε θα νομοθετηθεί ξανά για να ξανακαταστραφεί και να αρχίσει το 1974, καθώς η μεταρρύθμιση από τις παραμονές του αιώνα έως σήμερα είναι λίγο πολύ η ίδια, βασίζεται δηλαδή σε ίδιες αρχές και τείνει προς παρόμοιους στόχους*»². Η μεταρρύθμιση της περιόδου 1917-1920 υπήρξε η πρώτη προσπάθεια εκσυγχρονισμού και βελτίωση της ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας καθώς έλαβε μέτρα για την καλύτερη μόρφωση, τη μετεκπαίδευση και τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των εκπαιδευτικών, προώθησε την αποκέντρωση και βελτίωση της διοίκησης των σχολείων, ενώ κατήργησε την διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών στο Δημοτικό σχολείο³. Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια διακόπτεται τον Νοέμβριο του 1920 όταν ο Βενιζέλος χάνει τις εκλογές και η αντιβενιζελική παράταξη επανέρχονται στην εξουσία. Τον Ιούλιο του 1928 ο Ε. Βενιζέλος κερδίζει τις εκλογές και έχει πάλι την ευκαιρία να προχωρήσει στην σύνθεση μιας εκπαιδευτικής πολιτικής, που έμελλε να αποτελέσει τομή στην ιστορία του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος⁴. Η «εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929» θα συμβάλλει σημαντικά στην προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις νέες εθνικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες⁵.

---

1 Φραγκουδάκη Άννα, (2004) *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, εκδόσεις Κέδρος, 9^η έκδοση, Αθήνα, σ. 12.

2 Φραγκουδάκη Α., (2004), ό. π., σ. 52.

3 Μπέλλα Μαριάνθη, «Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις των κυβερνήσεων Βενιζέλου, 1910 - 1920». <http://criticeduc.blogspot.gr>

4 Δημαράς Αλέξης, (2003) «Εκπαίδευση 1922 - 1940: Οι νέες βενιζελικές μεταρρυθμίσεις», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμ. 7^{ος}, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 207.

5 Δημαράς Αλέξης, (2010) «Γεώργιος Παπανδρέου, Αγορεύσεις για την εκπαίδευση (1929 και 1930)», στο Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, τχ.4, σ. 9.

Ο εθνικός διχασμός, η πολιτική οξύτητα, οι δικτατορίες του μεσοπολέμου, με κορωνίδα την δικτατορία του Μεταξά, όπως και η είσοδος της χώρας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ο εμφύλιος που ακολούθησε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1950 δεν επέτρεψαν στις προηγούμενες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες να αποδώσουν καρπούς και να συμβάλλουν στην ουσιαστική πνευματική και κοινωνική ανέλιξη της ελληνικής κοινωνίας. Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 τα αιτήματα της ελληνικής κοινωνίας για εκδημοκρατισμό, για μεγαλύτερη ελευθερία έκφρασης και κοινωνική δικαιοσύνη οδήγησαν στο σχηματισμό κυβέρνησης από την Ένωση Κέντρου η οποία με Πρωθυπουργό και Υπουργό Παιδείας τον Γ. Παπανδρέου προχώρησε στη δεύτερη σπουδαιότερη μεταρρύθμιση του 20^{ου} αιώνα, αυτή της περιόδου 1963 – 64. Και πάλι όμως η πολιτική κρίση του Ιουλίου 1965 και η δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου που ακολούθησε ανέστειλε για μια δεκαετία όλα τα πιθανά θετικά αποτελέσματα της παραπάνω μεταρρύθμισης αφού η δικτατορία ακύρωσε την συντριπτική πλειοψηφία των νέων μέτρων. Όλα αυτά συμβαίνουν την ίδια στιγμή όπου στην Δυτική Ευρώπη ο γόνιμος διάλογος, οι δημοκρατικές ιδέες για την παιδεία και η πνευματική ελευθερία που υπήρχαν δημιουργούσαν μια τελείως διαφορετική πραγματικότητα. Τα δεδομένα αυτά της πνευματικής, κοινωνικής και πολιτικής υπανάπτυξης τα οποία επέβαλε η δικτατορία στον ελληνικό λαό προσπάθησε να ανατρέψει η Κων. Καραμανλή, με Υπουργό Παιδείας τον Γ. Ράλλη, όταν το 1976 πρότεινε ένα νέο μεταρρυθμιστικό πλαίσιο στηριγμένο στους άξονες της παλαιότερης μεταρρύθμισης του 1963 – 64. Έτσι ολοκληρώνεται χωρίς να σημαίνει ότι δεν ακολούθησαν και άλλες παρεμβάσεις με δεδομένη την ένταξη της χώρας στην Ε.Ο.Κ. και εν συνεχεία στην Ε.Ε. επηρεασμένες και καθοδηγούμενες από την διεθνή συγκυρία και την ευρωπαϊκή πολιτική στον τομέα της εκπαίδευσης.

Το κεφάλαιο παιδεία και συγκεκριμένα εκπαίδευση του ελληνικού λαού ήδη από τις απαρχές του ελληνικού κράτους ενσωματώθηκε στην πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα όπως αυτή διαμορφώθηκε μέσα από τις διαδικασίες συγκρότησης μιας εθνικοκρατικής οντότητας. Ακολούθησε την προσπάθεια ενός λαού ο οποίος επιβίωσε για εκατοντάδες χρόνια μέσα σε ευρύτερα αυτοκρατορικά σύνολα και με βασικό γνώμονα την κοινοτική οργάνωση και μια σειρά από παραδόσεις και τη γλώσσα που του κληροδοτήθηκε από την αρχαιότητα. Κάτω από μια ευρύτερη διαλεκτική σκοπιά το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα στο οποίο εντάσσονται και οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις δεν ήταν παρά ένας διάλογος πολλές φορές συγκρουσιακός ανάμεσα σε δυνάμεις, παράγοντες θεσμικούς και κοινωνικές οντότητες (κοινωνικές ομάδες) να διατηρήσουν κεκτημένα προνόμια και παραδοσιακές αξίες με άλλους χώρους οι οποίοι πίεζαν προς την κατεύθυνση του εκσυγχρονισμού και της ουσιαστικής ενσωμάτωσης στο δυτικό πολιτισμό. Κατά

την άποψή μας, ο διάλογος αυτός, με διαφορετικά χαρακτηριστικά κάθε εποχή, συνεχίζεται ως τις μέρες μας.

Η εργασία μας θα επικεντρωθεί στο πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο όλης αυτής της περιόδου⁶. Βασιζόμενοι στις κυριότερες θεωρίες για την εκπαιδευτική πολιτική(φιλελεύθερη, μαρξιστική και νεοσυντηρητική) και τον τρόπο που πραγματεύονται το ζήτημα της συγκρότησης των εκπαιδευτικών θεσμών θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τα ιδεοπολιτικά κίνητρα των συγκεκριμένων μεταρρυθμίσεων (1917 και 1929, 1964, 1977) και τη συμβολή τους στον εκδημοκρατισμό της εκπαίδευσης και κατ' επέκταση της ελληνικής κοινωνίας.

---

⁶ Θα γίνει ωστόσο αναφορά στις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 1913 και 1917 πρώτον γιατί πραγματοποιήθηκαν επί πρωθυπουργίας Ε. Βενιζέλου (περίοδοι πρωθυπουργίας Ελ. Βενιζέλου: 1910 – 1915, 1917 – 1920, 1928 – 1932) , αποτελώντας πρώιμες μορφές της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1929 και δεύτερον για να γίνει φανερή η πολιτική ιδεολογία και η στάση του Βενιζέλου και του κόμματος των φιλελευθέρων όσον αφορά την εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Η εκπαίδευση ως δραστηριότητα του σύγχρονου κράτους αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα δημόσιου – κοινωνικού αγαθού από το οποίο δεν αποκλείεται κανένας και ισχύει η αρχή της από κοινού κατανάλωσης. Ιστορικά, η αγωγή των νεών αποτελούσε ευθύνη της οικογένειας ή ιδιωτικών φορέων. Με την οργάνωση των κοινωνιών σε κράτη, τις υπηρεσίες και την οργάνωση της εκπαίδευσης αλλά και της εκπαιδευτικής πολιτικής ανέλαβε ο δημόσιος τομέας. Η δημιουργία των εκπαιδευτικών συστημάτων, η καθιέρωση της υποχρεωτικής και δωρεάν εκπαίδευσης είναι ένα φαινόμενο που εμφανίζεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στο οποίο οι πολίτες συμμετέχουν έμμεσα, μέσω της φορολογίας⁷. Στην προσπάθειά μας να ερμηνεύσουμε τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του μεσοπολέμου καθώς και το ρόλο του κράτους στην τομέα της εκπαίδευσης παρακάτω θα γίνει μια συνοπτική αναφορά στις κυριότερες θεωρητικές προσεγγίσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής και συγκεκριμένα την φιλελεύθερη, τη μαρξιστική και η νεοσυντηρητική.

Η εκπαιδευτική πολιτική υπό το πρίσμα της φιλελεύθερης προσέγγισης αντιλαμβάνεται τους δημόσιους οργανισμούς, και εν προκειμένω τα σχολεία, σαν «μαύρες τρύπες» στις οποίες διοχετεύονται χρήματα, τα οποία δεν αξιοποιούνται ορθολογικά, δεν προσφέρουν δηλαδή καθόλου ικανοποιητικά αποτελέσματα. Για τους φιλελεύθερους τα σχολεία αδυνατούν να προετοιμάσουν τους μαθητές για την αγορά εργασίας, ενώ ταυτόχρονα απομυζούν από την κοινωνία οικονομική δύναμη, η οποία θα έπρεπε να διοχετεύεται προς τον ιδιωτικό τομέα⁸. Η παραπάνω θέση, τοποθετεί τον καταναλωτή στο επίκεντρο της φιλελεύθερης θεώρησης, καθώς μέσω της ελεύθερης επιλογής του είναι ο εγγυητής της δημοκρατίας. Η αναγωγή του πολίτη σε ρυθμιστή της αγοράς εξηγεί ως ένα βαθμό την επίθεση της φιλελεύθερης ιδεολογίας στους κρατικούς υπαλλήλους. Οι συνδικαλιστικοί φορείς θεωρούνται εξαιρετικά ισχυροί και υπερβολικά δαπανηροί, όχι μόνο για την συντήρησή τους αλλά και για το γεγονός ότι προστατεύουν τις μισθολογικές απολαβές των καθηγητών, οι οποίες είναι υψηλές κατά μέσο όρο, ομοιόμορφες και ανελαστικές⁹. Ως λύση απέναντι στο υπερτροφικό και αναποτελεσματικό κράτος η φιλελεύθερη πολιτική προκρίνει είτε τη δημιουργία στενότερων δεσμών ανάμεσα στην εκπαίδευση και την οικονομία, με εκπαιδευτικά προγράμματα του τύπου «από το σχολείο στην εργασία» είτε την εισαγωγή των ίδιων των σχολείων

---

7 Ζαμπέτα Εύη, (1994) *Η εκπαιδευτική πολιτική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, 1974 – 1989*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, σ. 25.

8 Apple Michael, (2001) *Εκσυγχρονισμός και συντηρητισμός στην εκπαίδευση*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, σ. 51.

9 Η νεοφιλελεύθερη κυρίως προσέγγιση υποστηρίζει την κατάργηση της προστατευτικής εργατικής νομοθεσίας, την εξάλειψη ή την μείωση τους βάρους των δαπανών κοινωνικής ασφάλισης για τους εργοδότες και την ανατροπή των τυποποιημένων μισθολογικών κλιμακίων, που έχει σαν συνέπεια οι κακοί δάσκαλοι να πληρώνονται υπερβολικά πολλά σε σχέση με τους καλούς δάσκαλους. Βλ. περ. Friedman Milton, (2012) *Καπιταλισμός και Ελευθερία*, εκδόσεις Παπαδόπουλος, σελ. 145 και Κράουτς Κόλιν, (2011) *Ο περίεργος μη θάνατος του νεοφιλελευθερισμού*, εκδόσεις Εκκρεμές, Αθήνα, σ. 37.

στην αγορά μέσω του προγράμματος των κουπονιών και της επιλογής σχολείου¹⁰. Ωστόσο, το ζήτημα που τίθεται στην ελεύθερη αγορά είναι ότι οι καταναλωτές δεν επιλέγουν τι θέλουν πραγματικά, αλλά τι τους δίνει τη μεγαλύτερη δυνατότητα να έχουν επιλογές¹¹. Αυτή είναι και η βασική κριτική που ασκείται στο φιλελεύθερο μοντέλο, αφενός ότι η εκπαίδευση ως μια ακραία μορφή καταναλωτικής συμπεριφοράς θα έβλαπτε σε μεγάλο βαθμό την πρόσβαση των οικονομικά ασθενέστερων στην εκπαίδευση αφετέρου εγείρεται ζήτημα ως προς τον τρόπο καθορισμού του περιεχομένου της γνώσης¹².

Η μαρξιστική προσέγγιση εστιάζει στον ιδεολογικό ρόλο του σχολείου και θέτει το πρόβλημα του κοινωνικού ρόλου που παίζει η γνώση στη σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία¹³. Η εκπαίδευση προκύπτει ως προϊόν και ως προϋπόθεση της εξέλιξης του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας, το οποίο εκφράζεται στη διαίρεση μεταξύ πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας¹⁴. Η εκπαίδευση στις προ βιομηχανικές κοινωνίες ήταν προνόμιο των λίγων, τώρα όμως το σχολείο παρέχει την δυνατότητα πρόσβασης σε όλους τους πολίτες, με αποτέλεσμα όλοι να διαθέτουν μια στοιχειώδη γνώση και να μην ασκούνται τα χειρωνακτικά επαγγέλματα από την παιδική ηλικία. Ωστόσο, δεν παραμένουν όλοι το ίδιο χρονικό διάστημα μέσα στην εκπαιδευτική διαδικασία. Ο διαχωρισμός του σχολείου, σε κάποιο εκπαιδευτικό επίπεδο, σε γενικό και τεχνικό, εκπαιδεύει αντίστοιχα όσους προορίζονται για τις ανώτερες βαθμίδες της εκπαίδευσης και όσους προορίζονται να εργαστούν σε χειρωνακτικά επαγγέλματα. Οι μεν πρώτοι, που αποτελούν τη μειοψηφία παραμένουν μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στην εκπαιδευτική διαδικασία και προορίζονται να στελεχώσουν επαγγελματικές θέσεις με κύρος και κοινωνική εξουσία, ενώ η δεύτερη κατηγορία μετά από σύντομο χρονικό διάστημα ειδίκευσης οδηγείται στην αγορά εργασίας¹⁵. Βασική θέση της μαρξιστικής παράδοσης είναι ότι η εκπαίδευση ως δημόσια – κρατική λειτουργία οφείλει να εξυπηρετεί το συμφέρον όλης της κοινωνίας, γι' αυτό και τοποθετείται κριτικά στη φιλελεύθερη παράδοση, η οποία θεωρεί την εκπαίδευση ένα ιδιωτικό προϊόν προς κατανάλωση από συγκεκριμένους καταναλωτές. Το δημόσιο, σύμφωνα με την μαρξιστική θεωρία, οφείλει μέσω της παροχής γενικής παιδείας να προστατεύει τα παιδιά από γονείς που αδιαφορούν για την μόρφωσή τους, αλλά και τη συνολική κοινωνία από

---

10 Το πρόγραμμα των κουπονιών άρχισε να εφαρμόζεται τη δεκαετία του 1980 και σύμφωνα με αυτό η κυβέρνηση αντί να χρηματοδοτεί απευθείας τα δημόσια σχολεία κατένειμε το αντίστοιχο ποσό με την μορφή κουπονιών απευθείας στους γονείς. Οι γονείς θα επέλεγαν τις εκπαιδευτικές υπηρεσίες που προτιμούσαν και στη συνέχεια βάσει το κουπονιών το σχολείο θα λάμβανε την κρατική επιχορήγηση. Ζαμπέτα Ε., ό. π., σ. 30 και Apple M., ό. π., σ. 53.

11 Στην φιλελεύθερη θεώρηση οι καταναλωτές στέλνουν το μήνυμα της προτίμησής τους μέσω της αγοράς ενός προϊόντος, ωστόσο πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι το σύγχρονο καπιταλιστικό σύστημα προωθεί την μεγάλη εταιρεία σε βάρος της τοπικής επιχειρηματικότητας. Βλ. περ. Κράουτς Κ., (2011) ό. π., σ. 86 – 87.

12 Ζαμπέτα Ε., ό. π., σ. 84.

13 Φραγκουδάκη Άννα, (1985), *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης. Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σ. 171.

14 Ζαμπέτα Ε., ό. π., σ. 41.

15 Φραγκουδάκη Α., (1985), ό. π., σ. 175.

ανεκπαίδευτα παιδιά, τα οποία θα εξελιχθούν σε ανεκπαίδευτους πολίτες¹⁶.

Ο νεοσυντηρητισμός αποτελεί μια ακόμα θεωρητική προσέγγιση, η οποία δίνει έμφαση στην εξουσία του κράτους. Βασίζεται σε μια ρομαντική προσέγγιση του παρελθόντος, όπου υπήρχαν πραγματικές αξίες, ηθική και σεβασμός. Μερικές από τις πολιτικές που υιοθετεί αυτή η προσέγγιση είναι τα υποχρεωτικά αναλυτικά προγράμματα, οι εξετάσεις σε εθνικό και πολιτειακό επίπεδο, αυστηρότερα κριτήρια επιλογής, συντηρητικές εκδοχές της ηθικής αγωγής και ο πατριωτισμός¹⁷. Βασικός στόχος του νεοσυντηρητικού κινήματος είναι η αύξηση του κεντρικού ελέγχου πάνω στην επίσημη σχολική γνώση και η όλο και μεγαλύτερη έμφαση στην επίδοση. Ο έλεγχος της επίσημης σχολικής γνώσης, έμμεσα οδηγεί σε έλεγχο των εκπαιδευτικών. Η δουλειά του εκπαιδευτικών υφίσταται μεγαλύτερη τυποποίηση, εκλογίκευση και έλεγχο όσον αφορά τις μεθόδους και τα αποτελέσματα¹⁸. Ο έλεγχος των εκπαιδευτικών σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την ανησυχία της εξουσίας για την απώλεια πολιτισμικού ελέγχου καθώς οι θέσεις της συγκεκριμένης θεώρησης βασίζονται σε μια εθνοκεντρική, ή φυλετικά προσδιορισμένη αντίληψη του κόσμου¹⁹.

Αξίζει, ωστόσο, να αναφέρουμε και τη θέση της Margaret Archer σχετικά με τη διαδικασία ανάπτυξης των εκπαιδευτικών συστημάτων. Η προσέγγισή της είναι πλουραλιστική, καθώς αντλεί από πληθώρα θεωριών, και μέσω αυτής υποστηρίζει ότι η ανάπτυξη των εκπαιδευτικών συστημάτων καθορίζεται κάθε φορά από τη «διαπραγμάτευση» μεταξύ διαφόρων δυνάμεων που διαθέτουν διαφορετικό βαθμό εξουσίας και πόρων. Η διαπραγμάτευση μπορεί να ξεκινάει είτε από το εσωτερικό του εκπαιδευτικού συστήματος, είτε από εξωτερικές επιδράσεις, μέσω ανταλλαγής απόψεων μεταξύ ομάδων συμφερόντων είτε από κρατικές πρωτοβουλίες. Ο τύπος αλληλεπίδρασης που υπερισχύει κάθε φορά εξαρτάται από το είδος της εκάστοτε κοινωνίας και του εκπαιδευτικού συστήματος. Στα συγκεντρωτικά εκπαιδευτικά συστήματα, που αποτελούν τη μια μορφή, υπάρχουν μεγάλες περιόδους στασιμότητας. Το κράτος διστάζει αρκετά πριν νομοθετήσει μια αλλαγή και συνήθως η εκάστοτε αλλαγή είναι προϊόν κοινωνικής και εκπαιδευτικής δυσαρέσκειας. Τέτοιου είδους μεταρρυθμίσεις συνήθως αποτυγχάνουν με αποτέλεσμα να οδηγούν σε νέες διεκδικήσεις. Από την άλλη πλευρά, στο αποκεντρωμένο εκπαιδευτικό σύστημα πραγματοποιούνται συνεχείς και επιμέρους αλλαγές ανάλογα με τα αιτήματα που εκφράζονται στις επιμέρους υπηρεσίες εντός και εκτός του εκπαιδευτικού συστήματος²⁰.

---

16 Ζαμπέτα Ε. ό. π., σ. 54 – 55.

17 Apple M., ό. π., σ. 63.

18 Σε πολιτείες που υιοθετήθηκε το νεοσυντηρητικό πρότυπο το κράτος δεν έχει προσδιορίσει μόνο το περιεχόμενο των μαθημάτων που πρέπει να διδάξουν οι εκπαιδευτικοί, αλλά και τον ορθό τρόπο διδασκαλίας. Σε περίπτωση ανυπακοής, ο εκπαιδευτικός κινδυνεύει με διοικητικές κυρώσεις. Στο ίδιο, σ. 68.

19 Apple M., ό. π., σ. 69.

20 Ζαμπέτα Ε. ό. π., σελ. 71 – 73 και 85.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι υπερδιπλασίασαν το έδαφος και τον πληθυσμό της Ελλάδας. Με την λήξη του Β' Βαλκανικού Πολέμου τα εδάφη της «Νέας» Ελλάδας αύξησαν την έκτασή της σε ποσοστό 70%, ενώ ο πληθυσμός της αυξήθηκε από 2.800.000 σε 4.800.000 κατοίκους. Η ενσωμάτωση των νέων εδαφών αποτελείτο από διαφορετικούς εθνοτικά πληθυσμούς με αποτέλεσμα να επιφέρει σημαντικά προβλήματα²¹. Οι εξελίξεις όμως έγιναν περισσότερο περίπλοκες λόγω των συνεπειών που είχε για την Ελλάδα η έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Η Μεγάλη Ιδέα έπαψε να είναι η μοναδική κυρίαρχη ιδεολογία που συνένωνε μέχρι τότε όλες τις μάζες του έθνους και γίνεται μια από τις αιτίες της διάσπασης της κοινωνίας. Ο Εθνικός Διχασμός, όπως είναι γνωστός, χώρισε τη χώρα σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα, τους βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς. Το χάσμα που δημιουργήθηκε ανάμεσα στον Βασιλιά και τον Βενιζέλο, σχετικά με τη στάση που έπρεπε να τηρήσει η Ελλάδα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, οδήγησαν στην παραίτηση της κυβέρνησης του Βενιζέλου το 1915, ενώ το κόμμα του απείχε και από τις εκλογές που διεξήχθησαν τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Η άλλη διάσταση του Διχασμού σχετιζόταν με τις πολιτικές στάσεις που είχαν υιοθετήσει οι δύο πλευρές. Ο Βενιζέλος είχε ταυτιστεί με την επιθετική πολιτική και την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας, στηριγμένος στον καπιταλιστικό μετασχηματισμό και την κοινωνική μεταρρύθμιση. Από την άλλη πλευρά, ο παλαιοκομματισμός και οι οπαδοί του θιασώτες της «μικρής αλλά έντιμης Ελλάδος», πίστευαν πως έπρεπε να προχωρήσουν με αργά και σταθερά βήματα, αντιπροσωπεύοντας κυρίως φορείς του παλαιού κατεστημένου αντιδρούσαν στην προοπτική μεταρρυθμίσεων και ταχείας αλλαγής²².

Τον Ιούνιο του 1917 αναλαμβάνει την πρωθυπουργία ο Ελ. Βενιζέλος (2^η περίοδος διακυβέρνησης Βενιζέλου), ο οποίος θέτει την Ελλάδα στο πλευρό των Συμμάχων της Αντάντ. Το 1919, οι νικήτριες Συμμαχικές Δυνάμεις προώθησαν την κατάληψη της περιοχής της Σμύρνης από τους Έλληνες και τον Αύγουστο του 1920 επικυρώθηκε η κατάληψη της Σμύρνης από την Ελλάδα, με την Συνθήκη των Σεβρών. Ωστόσο, τον Αύγουστο του 1922, το ελληνικό μέτωπο στη Μικρά Ασία

---

21 Στις νέες περιοχές υπήρχαν πληθυσμοί Σλάβων, μουσουλμάνων, κυρίως Τούρκων, Βλάχων και Εβραίων, οι οποίοι μιλούσαν διαφορετικές διαλέκτους. Clogg Richard, (2003) Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας, 1770 – 2000, εκδόσεις Κάτοπτρο, 2^η έκδοση, Αθήνα, σ. 107.

22 Στο ίδιο, σ. 113.

καταρρέει και ο ελληνισμός γνωρίζει την προσφυγιά, συνδυασμένη με την ήττα²³.

Μετά την Μικρασιατική καταστροφή η παρουσία 1,5 εκατ. προσφύγων στον ελληνικό χώρο επέδρασε καταλυτικά στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή της Ελλάδας επιταχύνοντας και διαμορφώνοντας μια νέα πραγματικότητα. Οι δυσχέρειες ενσωμάτωσης στον ελληνικό κοινωνικό και παραγωγικό ιστό όλου του προσφυγικού πληθυσμού, η οικονομική καθυστέρηση και η υπανάπτυξη, η οποία παρ' όλες τις προσπάθειες και την παραγωγική και ποιοτική συνεισφορά των προσφύγων, συνέχισε να κυριαρχεί στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, διαμόρφωσε την κοινωνική πραγματικότητα, η οποία επηρέασε άμεσα τόσο τους θεσμούς όσο και την πολιτική κατάσταση της χώρας²⁴. Στα παραπάνω θα πρέπει να προστεθεί η παρουσία του μουσουλμανικού πληθυσμού στη Θράκη και του εβραϊκού στοιχείου κυρίως στη Θεσσαλονίκη, όπου μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο εκτινάχτηκε από τις δέκα χιλιάδες σε πάνω από ογδόντα²⁵.

Η μικρής διάρκειας Ελληνική Δημοκρατία η οποία εγκαινιάζεται στις 24 Μαρτίου 1924 με την κυβέρνηση Παπαναστασίου αναπτύσσεται σε περιστάσεις εξαιρετικά δυσμενείς. Το 1925 – 1926 τη διακυβέρνηση της Ελλάδας αναλαμβάνει το δικτατορικό καθεστώς του στρατηγού Παγκάλου. Το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα αποτελεί σημείο που σηματοδοτεί την σταδιακή, αλλά όχι ανώδυνη, μετάβαση στην κοινοβουλευτική ομαλότητα. Παράλληλα, στον πολιτικό και πανεπιστημιακό λόγο αρχίζει να συγκροτείται η «αντικομμουνιστική» ρητορεία ως αντίλογος στην «κομμουνιστική προπαγάνδα» που είχε αρχίσει να αναδύεται. Η μετέπειτα περίοδος 1928 – 1932 αποτελεί την πλήρη και καταληκτική κυβερνητική θητεία του κόμματος των Φιλελευθέρων, η οποία συμπίπτει με τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που λαμβάνουν χώρα εν μέσω αντιδράσεων καθώς και με την συστηματοποίηση της συνεργασίας των μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου με τις πανεπιστημιακές αρχές στην καταγραφή και δίωξη του κομμουνιστικού φαινομένου²⁶. Η πολιτική αστάθεια, η διαρκής παρέμβαση στρατιωτικών στην πολιτική ζωή της χώρας και η χρήση βίας στην άσκηση πολιτικής είναι τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα της περιόδου.

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ 1911 - 1918

Ιστορικά, το δικαίωμα στην εκπαίδευση είναι το κοινωνικό δικαίωμα που αναγνωρίστηκε πρώτο στην ελληνική συνταγματική ιστορία. Ήδη από την επανάσταση η εκπαίδευση του λαού θεωρείται

---

23 Δημαράς Αλέξης, (1978) “Εκπαίδευση 1913 – 1941” στο συλλογικό *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, έκδοση της Ακαδημίας Αθηνών, τόμος ΙΕ', Αθήνα, σ. 490.

24 Σβορώνος Ν., (1999) Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, εκδόσεις Θεμέλιο, 1η έκδοση, Αθήνα, σ. 124-129.

25 Mazower Mark, (2006) *Θεσσαλονίκη, Πόλη των φαντασμάτων, Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι και Εβραίοι*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σ. 473-474.

26 Μαρωνίτη Νίκη, (2007) «Εθνικές – πολιτικές προτεραιότητες και αιτούμενα εκπαιδευτικής αγωγής στην τετραετία 1928 – 1932, “ο κομμουνιστικός κίνδυνος”», στο συλλογικό τόμο *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Πρακτικά Συνεδρίου, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελ. Βενιζέλος, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 330.

απαραίτητη προϋπόθεση για να αναπτυχθεί το κράτος σε όλα τα επίπεδα²⁷. Η δημόσια εκπαίδευση κατοχυρώθηκε ρητά στο Σύνταγμα του Άστρους, το 1823, επιβάλλοντας στο κράτος να οργανώσει την εκπαίδευση της νεολαίας συστηματικώς, καθώς και να εισάγει σε όλη την επικράτεια την αλληλοδιδασκτική μέθοδο²⁸.

Μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα το εκπαιδευτικό σύστημα χαρακτηριζόταν από την κυριαρχία των κλασικών μαθημάτων, την περιφρόνηση της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας (γλώσσας, ιστορίας, κοινωνίας, φύσης), της τεχνικής γνώσης καθώς και την πλήρη έλλειψη πρακτικής διδασκαλίας, που θα απέβλεπε στην ανάπτυξη χειρονακτικών δεξιοτήτων²⁹. Υπήρχαν ωστόσο φιλελεύθεροι διανοούμενοι, οι οποίοι οραματίζονταν τη δημιουργία μιας σύγχρονης Ελλάδας μέσα από την αναγέννηση της παιδείας. Η ανάληψη της εξουσίας από τον Ελευθέριο Βενιζέλο, έδωσε την ευκαιρία στους προοδευτικούς διανοούμενους της εποχής να ενταχθούν στον βενιζελισμό και να υποστηρίξουν την υλοποίηση ενός προγράμματος αστικού εκσυγχρονισμού που θα δημιουργούσε τους όρους για μετέπειτα κοινωνικές αλλαγές³⁰.

Ο Απόστολος Αλεξανδρής, ως υπουργός Παιδείας στην κυβέρνηση Βενιζέλου το 1911 ανέλαβε να συνθέσει και να υλοποιήσει το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της κυβέρνησης. Η εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου περιλάμβανε μια σειρά αιτημάτων όπως κατάργηση των ελληνικών σχολείων, καθιέρωση εξατάξιου γυμνασίου, πρόβλεψη για περιορισμό της ροπής προς τις κλασσικές σπουδές με παράλληλη εισαγωγή πρακτικών μαθημάτων, ίδρυση τεχνικών, γεωργικών και επαγγελματικών σχολών, το ζήτημα της γυναικείας εκπαίδευσης και ενίσχυση ελέγχου από το κέντρο. Τα συγκεκριμένα νομοσχέδια κατατέθηκαν σταδιακά στη Βουλή, διότι δεν ήταν έτοιμα στις επιμέρους διατάξεις τους αλλά μόνο στο περίγραμμά τους³¹.

Ερχόμενος ο Ελ. Βενιζέλος από την Κρήτη, τον Δεκέμβριο του 1909, βασική στρατηγική του αποτέλεσε η πρόταση για αναθεώρηση του Συντάγματος. Η απόδοση στο Σύνταγμα πολλών από τα δεινά της χώρας οδήγησε στην σύγκλιση Αναθεωρητικής Βουλής. Η Β' Αναθεωρητική Βουλή που προέκυψε τροποποίησε ή συμπλήρωσε 54 συνολικά άρθρα από τα 110 του Συντάγματος του 1864

---

27 Η σύνδεση της οικονομικής ανάπτυξης και της εκπαίδευσης τείνει να επανεμφανίζεται στην ελληνική κοινωνία σε κάθε καμπή της ιστορίας της, ταυτίζοντας την καθολική εκπαίδευση με την οικονομική ανάπτυξη, την κοινωνική πρόοδο και τη δημοκρατία. Φραγκουδάκη Άννα, «Εκπαίδευση και κοινωνικές ανισότητες», Σημειώσεις για το μάθημα *Εισαγωγή στην κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*

28 Αλιβιζάτος Νίκος, (2007) «Το συνταγματικό πλαίσιο», στο συλλογικό τόμο *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Πρακτικά Συνεδρίου, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελ. Βενιζέλος, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 47.

29 Ένα από τα αρνητικά χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας ήταν η στάση της απέναντι στην εργασία και η περιφρόνηση που έδειχνε προς την παραγωγική και πρακτική εργασία. Μπουζάκης Σήφης, *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, τόμος Α', εκδόσεις Gutenberg, σελ 228 και Μπέλλα Μαριάνθη, «Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις των κυβερνήσεων Βενιζέλου, 1910 – 1920», <http://criticeduc.blogspot.gr/2013/02/1910-1920.html>

30 Μπέλλα Μαριάνθη, *όπ. Παρ.*

31 Αντωνίου Δαυίδ, (2007) «Απόστολος Γ. Αλεξανδρής: Ο πρώτος υπουργός Παιδείας των κυβερνήσεων Ελ. Βενιζέλου», στο συλλογικό τόμο *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελ. Βενιζέλου*, *όπ. Παρ.* σελ. 106 - 107

και είναι χαρακτηριστικό ότι πολλές από τις μεταβολές που επέφερε, αντλούσαν από τις θέσεις που είχε υποστηρίξει πάνω στα ίδια θέματα ο Χαρίλαος Τρικούπης. Μεταξύ των κυριότερων μεταβολών που επέφερε η Β' Αναθεωρητική Βουλή στο σύνταγμα του 1864 ήταν η ανάθεση του ελέγχου του κύρους των βουλευτικών εκλογών, όχι πια στη Βουλή, αλλά σε ειδικό δικαστήριο (εκλογοδικείο), που απαρτιζόταν από αρεοπαγίτες και εφέτες (άρθρο 73), η επέκταση ως προς τα ασυμβίβαστα προς το βουλευτικό αξίωμα έργα, απαιτώντας και από τους στρατιωτικούς να παραιτούνται προτού ανακηρυχθούν υποψήφιοι και καθιέρωνε ορισμένα νέα ασυμβίβαστα της ιδιότητας του βουλευτή προς ιδιωτικές θέσεις σε προνομιούχες επιχειρήσεις (άρθρο 71), η μείωση του κατώτερου ορίου εκλογιμότητας των βουλευτών, από το 30ό στο 25οέτος (άρθρο 70), η απλούστευση της νομοθετικής διαδικασίας, περιορίζοντας την κωλυσιεργία και συντομεύοντας τους σχετικούς χρονικούς περιορισμούς (άρθρα 56 και 57), η βελτίωση της προστασίας της δικαστικής ανεξαρτησίας, καθιερώνοντας τη μονιμότητα των εισαγγελέων, αντεισαγγελέων και κατώτερων δικαστικών, και ιδρύοντας το Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο, το οποίο θα τοποθετούσε, μετέθετε και προήγαγε τους μόνιμους και ισόβιους δικαστικούς υπαλλήλους (άρθρα 88 και 90). Επίσης, απλούστευσε την αναθεωρητική διαδικασία (άρθρο 108), καθιέρωσε τη μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων (άρθρο 102), παρείχε πρόσθετες νομικές εγγυήσεις για την προστασία των ατομικών ελευθεριών, και ειδικότερα της φορολογικής ισότητας (άρθρο 3), της προσωπικής ασφάλειας (άρθρο 5), του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι (άρθρο 11) και του ασύλου της κατοικίας (άρθρο 12). Μεταξύ των άρθρων που αναθεωρήθηκαν ήταν και το άρθρο 16 όπου καθιέρωνε την υποχρεωτική και δωρεάν στοιχειώδη εκπαίδευση αλλά και το άρθρο 17 που θέσπιζε ως επίσημη γλώσσα του κράτους, εκείνη «εις την οποίαν συντάσσονται το πολίτευμα και της ελληνικής νομοθεσίας τα κείμενα», απαγορεύοντας κάθε επέμβαση «προς παραφθοράν» της³².

Η μερική αναθεώρηση του άρθρου 16 του Συντάγματος του 1864 έθεσε ουσιαστικά υπό την εποπτεία και τη δαπάνη του κράτους την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Αν και ο βουλευτής, Μάρκου Δ., πρότεινε τη δωρεάν παιδεία και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ο Ελ. Βενιζέλος αντέτεινε ότι κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε να ισχύσει, καθώς «τα τέλη» που προέβλεπε η ισχύουσα πανεπιστημιακή νομοθεσία δεν μπορούσαν να καταργηθούν, γιατί το κράτος δεν διέθετε τους αναγκαίους πόρους. Το κράτος επομένως μπορούσε να παρέχει μόνο στοιχειώδη και μέση εκπαίδευση δωρεάν³³.

Ένα ακόμα μείζον θέμα που συζητήθηκε στην ειδική συνεδρίαση της Β' Αναθεωρητικής Βουλής το 1911 ήταν το ζήτημα της γλώσσας. Το νέο Σύνταγμα όριζε την καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα

---

32 Αλιβαζάτος Νίκος, (1981), Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τεύχος Α 1821-1941, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, σ.98-110.

33 Αλιβαζάτος Ν.,(2007) ό. π., σ. 48.

του κράτους και απαγόρευε κάθε απόπειρα «παραφθοράς» της³⁴. Αν και ο Ελ. Βενιζέλος ήταν υπέρ της καθιέρωσης της δημοτικής γλώσσας, η πίεση που ασκήθηκε από μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας «περί αμύνης της εθνικής γλώσσας», είχε ως αποτέλεσμα την υποχώρησή του στο γλωσσικό ζήτημα³⁵.

Από τα δεκαεννέα νομοσχέδια που κατέθεσε ο Αλεξανδρής στη Βουλή μόνο τα επτά έγιναν νόμοι του κράτους. Ωστόσο, με εξαίρεση τη νομοθετική ρύθμιση που αφορά το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, οι υπόλοιπες νομοθετικές ρυθμίσεις «αποτελούν λύσεις σε προβλήματα που δεν συνδέονται άμεσα με την μεταβολή της φιλοσοφίας του εκπαιδευτικού συστήματος», με συνέπεια να μην μπορεί να γίνει λόγος για μεταρρύθμιση³⁶.

Οι πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν δεν επέτρεψαν την περαιτέρω ψήφιση των νομοσχεδίων. Μετά την εκλογική αναμέτρηση του 1912 ο Απ. Αλεξανδρής αντικαθίσταται από τον Ιωάννη Τσιριμώκο, ο οποίος δίνει μια συγκεκριμένη μορφή στα νομοσχέδια που είχαν κατατεθεί το 1911.

Η εκπαιδευτική μεταρρυθμιστική προσπάθεια συνεχίζεται και το 1913 με εκπαιδευτικά νομοσχέδια που συντάχθηκαν από τον Δημήτριο Γληνό και κατατέθηκαν από τον τότε Υπουργό Παιδείας Ι. Τσιριμώκο. Τα νομοσχέδια του 1913 προέβλεπαν την ίδρυση νηπιαγωγείων για παιδιά 4 ετών με υποχρεωτική φοίτηση, ενιαία, αυτοτελής και με πρακτικό προσανατολισμό εξάχρονη δημοτική εκπαίδευση, η «διχοτόμηση» της μέσης εκπαίδευσης σε τρίχρονο «αστικό σχολείο», όπου το βάρος θα δίνεται στα πρακτικά μαθήματα οδηγώντας σε τεχνικές – επαγγελματικές σχολές και σε εξάχρονο γυμνάσιο με δύο κατευθύνσεις (φιλολογικό – πρακτικό) οδηγώντας στο πανεπιστήμιο. Με άλλες διατάξεις προβλεπόταν η αναβάθμιση της εκπαίδευσης των δασκάλων, η προώθηση της τεχνικο – επαγγελματικής εκπαίδευσης, η βελτίωση της υλικοτεχνικής υποδομής των σχολείων και η φροντίδα για την μόρφωση των γυναικών³⁷.

Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια του 1913 αποτέλεσε την αρχή της γλωσσο – εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης με στόχο την προσαρμογή της ελληνικής εκπαίδευσης στις νέες κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες. Η δημιουργία τεχνικο – επαγγελματικής εκπαίδευσης και οι υπόλοιπες προσπάθειες αναδιάρθρωσης της παιδείας έκαναν πολλούς να χαρακτηρίζουν τα

---

34 Φραγκουδάκη Άννα, (2007) «Η καθαρεύουσα στο Σύνταγμα του 1911: όταν η πατρίδα υπερισχύει πολιτικά της κοινωνίας», στο συλλογικό *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελ. Βενιζέλου*, ό.π., σ. 55.

35 Καθηγητές, λόγιοι, εκπρόσωποι της Εκκλησίας, το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης και ολόκληρη η αντιπολίτευση ξεκίνησαν έναν αγώνα για την υπεράσπιση της καθαρεύουσας. Οι αντιπαραθέσεις για το γλωσσικό ζήτημα ήταν έντονες, βουλευτές ζήτησαν να υπάρξει πρόβλεψη στο Σύνταγμα όπου θα «απολύεται πας λειτουργός εκπαιδευσεως οπωσδήποτε, αν επιδεικνύει τάσεις προς παραφθοράν» της επίσημης γλώσσας. Φραγκουδάκη Α, και Αλβιζάτος Ν., (2007) ό. π., σ. 50 και 56.

36 Στο ίδιο, σελ. 120

37 Κουστουράκης Γεράσιμος, Μπουζάκης Σήφης, (2002 – 2003) «Το ιστορικό επιχείρημα στην εκπαιδευτική μεταρρυθμιστική προσπάθεια του 1913», *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας Ιστορικών της Εκπαίδευσης, τεύχος 1, σελ. 84.

νομοσχέδια του 1913 προχωρημένα και ότι διακατέχονται από μια σύγχρονη αντίληψη, με δομή δημοκρατική, η οποία έλειπε ακόμα και από τις μεταρρυθμίσεις του 1964 και 1976. Παράλληλα, επισημαίνονται δύο σοβαρές αδυναμίες του εκπαιδευτικού συστήματος που σχετίζονται με την ανεπάρκεια του, η αμάθεια μεγάλου μέρους του πληθυσμού και η υπερπαραγωγή πτυχιούχων. Η κριτική που δέχτηκαν τα νομοσχέδια εστιαζόταν στον περιορισμό της φοίτησης στο γυμνάσιο, από τα επτά στα έξι χρόνια, και στην κατάργηση των αρχαίων Ελληνικών στο δημοτικό σχολείο γεγονός που θα προσκαλούσε «εθνική ζημία»³⁸. Μεταξύ των κυριότερων επικριτών της μεταρρύθμισης ήταν η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, η οποία σε υπόμνημά της υποστήριζε ότι “τα νομοσχέδια ταύτα γινόμενα νόμοι του Κράτους ου μόνον δεν θα βελτιώσωσι τα κακώς κείμενα εν τη παρ' ημίν εκπαιδεύσει, αλλά και θα επιδεινώσωσι την κατάστασιν”, ενώ στη συνέχεια του υπομνήματος ανέφερε σχετικά με τον περιορισμό της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών “καταφέρεται πλήμα δεινόν κατά της ανθρωπιστικής παιδείσεως και περιορίζεται κατά τοιούτον τρόπον η σπουδή της αρχαίας ελληνικής [...] ανευ διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών κινδυνεύει να υποσκαφή αυτή η κρηπίς της εθνικής και θρησκευτικής του ελληνικού λαού διαπαιδαγωγήσεως”, ενώ οι ίδιες ανησυχίες εκφράζονται και από τον Ελληνικό Διδακταλικό Σύλλογο³⁹.

Ύστερα από την αποτυχημένη μεταρρυθμιστική προσπάθεια του 1913 και τον Εθνικό Διχασμό που είχε μεσολαβήσει, στα μέσα Ιουνίου του 1917 η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης επιστρέφει στην Αθήνα και ο Βενιζέλος επαναφέρει τη Βουλή του 1915. Η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης εξέδωσε διάταγμα «περί εισαγωγής της δημοτικής γλώσσης στο δημοτικό σχολείο», μέτρο το οποίο υιοθετήθηκε και στην Αθήνα με την επιστροφή της κυβέρνησης⁴⁰. Η δημοτική υιοθετήθηκε ως επίσημη γλώσσα ολόκληρου του δημοτικού σχολείου, με παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας στις δύο τελευταίες τάξεις του δημοτικού⁴¹. Η βασική αλλαγή ωστόσο έγκειται στο γεγονός ότι άλλαξαν και τα βιβλία του δημοτικού. Τα νέα βιβλία ήταν εμποτισμένα από ένα νέο πνεύμα, κυριαρχούνταν από μια ιδεολογία διαφορετική, την αστική, ενώ περιείχαν μια σύγχρονη, αντιαυταρχική παιδαγωγική, χωρίς ηθικολογία, αφορισμούς και εντολές. Τα πρότυπα των βιβλίων δεν είναι πλέον μυθικοί ήρωες, τα παραδείγματα που αναφέρονται στα βιβλία είναι προσαρμοσμένα στις εμπειρίες των παιδιών, ώστε να γίνονται κατανοητά. Στόχος των νέων

---

38 Χατζηστεφανίδης Θεοφάνης, (1986) *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, 1821 – 1986*, εκδόσεις Παπαδήμα, σ. 262 - 263

39 Χατζηστεφανίδης Θ., (1986) ό.π, σ. 265 – 266.

40 Με το Διάταγμα 2585/1917 της προσωρινής κυβέρνησης Θεσσαλονίκης και με εισήγηση του Δημ. Γληνού, νομοθετήθηκε η μεταρρύθμιση. Το Διάταγμα κυρώθηκε ως νόμος του κράτους με τον αριθμό 827/ 1917 Νούτσος Χαράλαμπος, (1990) *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία, όψεις του μεσοπολέμου*, εκδόσεις Ο πολίτης, Αθήνα, σελ. 112 και Χατζηστεφανίδης Θ., (1986) ό. π., σ. 266.

41 Φραγκουδάκη Α., (2004) *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, εκδόσεις Κέδρος, 9^η έκδοση, Αθήνα, σ. 39.

αναγνωστικών είναι η προώθηση της γνώσης, της επιστήμης και της λογικής, η υπακοή στους νόμους του Κράτους καθώς και η ενστάλαξη αρετών όπως της τιμιότητας, της φιλαληθείας και της εργατικότητας⁴². Παράλληλα, άλλαξε το σύστημα συγγραφής, έγκρισης, αριθμού και χρόνου ισχύος του σχολικού βιβλίου. Πιο συγκεκριμένα, ο αριθμός των αναγνωστικών που μπορούσαν να εγκριθούν ήταν απεριόριστος και για απεριόριστο χρονικό διάστημα. Είναι χαρακτηριστικό ότι τη διετία 1917 – 1919 κυκλοφορούν 10 νέα αναγνωστικά στη δημοτική, ανάμεσά τους το «Αλφαβητάριο», «Τα ψηλά βουνά», τα αναγνωστικά «Πέτρος Λάρας», «Οδύσσεια», «Η πατρίδα μας», «Στα παλιά τα χρόνια», «Διγενής Ακρίτας»⁴³. Παράλληλα, εγκρίθηκαν βοηθητικά βιβλία για τους εκπαιδευτικούς γραμμένα στη δημοτική και καταργήθηκε το κρατικό μονοπώλιο των σχολικών βιβλίων που όριζε τη χρήση του ενός αναγνωστικού σε όλα τα σχολεία του κράτους⁴⁴. Όσον αφορά τη θέση των δασκάλων η μεταρρύθμιση του 1917 πήρε μέτρα για την καλύτερη μόρφωση, την μετεκπαίδευση και τη βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης καθώς και μέτρα για την αποκέντρωση και βελτίωση της διοίκησης των σχολείων⁴⁵.

Οι αντιδράσεις δεν έλειψαν ούτε και με αυτήν την μεταρρύθμιση, με αποτέλεσμα μετά τις εκλογές του Νοέμβριου του 1920 και την ήττα του Βενιζέλου, η προσπάθεια αυτή να εγκαταλειφθεί. Η αντίδραση εκδηλώθηκε βίαια και αποτελεσματικά όταν μαζί με την αλλαγή της κυβέρνησης έφυγαν από το Υπουργείο Παιδείας και τα στελέχη του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Σε σύντομο χρονικό διάστημα διορίστηκε μια «Επιτροπεία» με σκοπό την εξέταση της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων, στην οποία μετείχαν δύο πολέμιοι της δημοτικής, οι καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Ανδρέας Σκιάς και Νίκος Εξαρχόπουλος⁴⁶. Η «Επιτροπεία» αποφάσισε το 1921 να *καούν* τα 13 αναγνωστικά των πέντε πρώτων τάξεων του Δημοτικού Σχολείου "ως έργα ψεύδους και κακοβούλου προθέσεως", επαναφέροντας τα προ του 1917 εγκεκριμένα βιβλία, ενώ παράλληλα καταργήθηκε και η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας⁴⁷. Η επίθεση σχετικά με τα νέα αναγνωστικά δεν περιοριζόταν μόνο στη χρήση της δημοτικής αλλά και στην νέα παιδαγωγική που περιείχαν. Το κείμενο που δημοσιεύεται από τον γλωσσολόγο Γεώργιο Χατζιδάκη «Γενηθήτω φως» περιέχει όλα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την

---

42 Χατζηστεφανίδης Θ., (1986) ό. π., σ. 266.

43 Φραγκουδάκη Α., (2004) *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση...*, ό. π., σ.41 και Χατζηστεφανίδης Θ.,(1986) ό. π., σ. 267.

44 Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Νόμος του 1907 απαγόρευε τη χρήση οποιουδήποτε βοηθητικού βιβλίου από τους δασκάλους εκτός από την Καινή Διαθήκη σε έκδοση του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Φραγκουδάκη Α., (2004) *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση...*, ό. π., σ. 38.

45 Ν 826/1917. Φραγκουδάκη Άννα, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση...*, ό. π., σ. 35.

46 Δημαράς Αλέξης, (1978) "Εκπαίδευση 1913 – 1941" στο συλλογικό *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, έκδοση της Ακαδημίας Αθηνών, τόμος ΙΕ', Αθήνα, σελ. 490.

47 Γούλη Χρύσα και Καουκούλα Ευαγγελία, «Η εκπαίδευση κατά την περίοδο του Ελ. Βενιζέλου», <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr>

πολεμική εναντίον του εκπαιδευτικού δημοτικισμού⁴⁸.

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ 1929

Η εκπαιδευτική πολιτική 1919 – 1929

Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια του 1913 και 1917 για την ανανέωση της ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας, δεν κατάφερε να ολοκληρωθεί. Η πολιτική αστάθεια στις αρχές τις δεκαετίας του 1920, δεν θα είναι ευνοϊκή για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που προωθήθηκε από την κυβέρνηση Βενιζέλου⁴⁹. Στις αρχές της δεκαετίας του 1920 όμως τα γεωγραφικά όρια της χώρας, ο αριθμός και η σύνθεση του πληθυσμού, η εθνική οικονομία, η κοινωνική διαστρωμάτωση και τα κυρίαρχα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της Ελλάδας είχαν μεταβληθεί. Στα εκπαιδευτικά ζητήματα οι αλλαγές περιορίζονταν μόνο στην βελτίωση των αριθμών, που αυτό μεταφραζόταν σε περισσότερους διδάσκοντες, σε περισσότερα σχολικά κτίρια, σε μεγαλύτερο αριθμό μαθητών και σε μεγαλύτερη συμμετοχή των γυναικών. Ωστόσο, στον τρόπο διδασκαλίας δεν είχε σημειωθεί αλλαγή, ενώ δεν είχαν υιοθετηθεί νέες παιδαγωγικές αρχές⁵⁰.

Η διακοπή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης το 1920 δεν έπαυσε να απασχολεί το κόμμα των Φιλελευθέρων με τις αρχές της αστικής ιδεολογίας όπως ελευθερία, ισότητα και ελεύθερη οικονομία, εξιδεικευμένες στο χώρο της εκπαίδευσης⁵¹. Την περίοδο 1922 – 1928 καθοριστικός παράγοντας για την εξέλιξη των εκπαιδευτικών πραγμάτων είναι η ανάπτυξη της ιδιωτικής εκπαίδευσης. Αποτέλεσμα αναμενόμενο αν αναλογιστούμε τις ανακατατάξεις στην κοινωνική διαστρωμάτωση, την οικονομική θέση που κατέκτησε η αστική τάξη και τη γενικευμένη δυσφορία για την δημόσια εκπαίδευση⁵². Παράλληλα, οι πολιτικές εξελίξεις του 1922 επέτρεψαν σημαντικές αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονταν τα εκπαιδευτικά ζητήματα. Την περίοδο του Μεσοπολέμου, κάτω από το βάρος της Μικρασιατικής καταστροφής, τις διεθνείς αντιδράσεις για τα αποτελέσματα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, την Οκτωβριανή Επανάσταση και τις

---

48 Οι κατηγορίες για τα νέα αναγνωστικά εστίαζαν στο γεγονός ότι δεν περιείχαν αναφορές στο Μπιζάνι και στο Σκρα, αλλά στα Σοβιέτ και στους «συντρόφους εν Ρωσία», ενώ παράλληλα «περί των μεγάλων ιδανικών, της πατρίδος, της θρησκείας, ουδείς γίνεται λόγος». Το κομμουνιστικό περιεχόμενο ο Χατζηδάκης το εντοπίζει κυρίως στα «Ψηλά Βουνά», όπου υποθάλλεται η αλληλεγγύη και η κοινωνικότητα. Φραγκουδάκη Α, (2004) *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση...*, ό. π., σ. 44 – 45 και Δημαράς Α., (2003) *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, ό. π., σελ. μα' και 126 - 129

49 Γούλη Χρύσα και Καυκουλά Ευαγγελία, «Η εκπαίδευση κατά την περίοδο του Ελ. Βενιζέλου», <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr>

50 Δημαράς Αλέξης, (2003) «Εκπαίδευση 1922 – 1940: Οι νέες βενιζελικές μεταρρυθμίσεις», Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμ. 7^{ος}, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 197.

51 Χατζηστεφανίδης Θ., (1986) ό. π., σελ. 272.

52 Δημαράς Αλέξης, (2003) «Εκπαίδευση, 1922 – 1940. Οι νέες βενιζελικές μεταρρυθμίσεις», στο Παναγιωτόπουλος Βασίλης (επιμ.) *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό. π., σ. 205.

σοσιαλιστικές ιδέες που ραγδαία διαδίδονταν, η κοινωνία ριζοσπαστικοποιείται και το αίτημα για κοινωνικό μετασχηματισμό γίνεται πιο ισχυρό⁵³. Οι αδυναμίες που προσπάθησε να διορθώσει η μεταρρύθμιση του 1929 σχετίζονταν με το εκπαιδευτικό σύστημα το οποίο δεν ανταποκρινόταν στις ανάγκες τις κοινωνίας, με την ενίσχυση της εκπαίδευσης των μεγάλων λαϊκών μαζών, με την κατάρτιση των εκπαιδευτικών, η οποία κρινόταν ελλιπής, με το περιεχόμενο της εκπαίδευσης, το οποίο χαρακτηριζόταν από καθαρά θεωρητική κατεύθυνση, με τα ακατάλληλα εκπαιδευτικά διδακτήρια και την απουσία φυσικής αγωγής στο πρόγραμμα σπουδών⁵⁴.

Ο Βενιζέλος έχοντας ξεκάθαρη άποψη για τον προσανατολισμό της εκπαιδευτικής πολιτικής έδωσε έμφαση ακόμα και στην επιλογή των συνεργατών του. Οι δύο Υπουργοί της περιόδου, ο Κωνσταντίνος Γόντικας (Ιούλιος 1928 – Ιανουάριος 1930) και ο Γεώργιος Παπανδρέου (Ιανουάριος 1930 – Μάϊος 1932) ήταν έμπειρα στελέχη του κόμματος. Την τετραετία 1928 - 1932, ο Βενιζέλος προχώρησε σε μια μόνο αλλαγή στο Υπουργείο Παιδείας, όταν ο Παπανδρέου αντικατέστησε τον Γόντικα, ο οποίος αποχώρησε για να αναλάβει διοικητής της Αγροτικής Τράπεζας, ενώ παράλληλα ήταν η πρώτη φορά που η εναλλαγή προσώπων στο Υπουργείο δεν συνοδεύτηκε από αναπροσαρμογή των κύριων αξόνων της πολιτικής⁵⁵.

Αρχικά παρατηρείται αλλαγή στο πρόγραμμα των πρακτικών λυκείων και στη συνέχεια, με μεγαλύτερη αποφασιστικότητα, πραγματοποιήθηκαν οι ενέργειες για την αλλαγή της νομοθεσίας σχετικά με το Μαράσλειο Διδασκαλείο, την έναρξη της λειτουργίας της Παιδαγωγικής Ακαδημίας, με διευθυντές τους Αλέξανδρο Δελμούζο και Δημήτριο Γληνό αντίστοιχα, και την ίδρυση του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Σκοπός των νέων μεταρρυθμίσεων ήταν η εξάπλωση και κατ' επέκταση η προσπάθεια θεμελίωσης του εκπαιδευτικού δημοτικισμού⁵⁶. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη γυναικεία εκπαίδευση με την επαναφορά των «Ανώτερων Παρθεναγωγείων» καθώς η «*Ελληνίς προορίζεται να γίνει καλή μήτηρ και νοικοκυρά*». Η συγκεκριμένη νομοθετική ρύθμιση προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις γιατί εστίασε στον προορισμό της γυναίκας στην κοινωνία και στην προσπάθεια εξισορρόπησης των δύο ρόλων, της μητέρας και της συζύγου. Μετά το 1929, ωστόσο, η ίδρυση γυμνασίων θηλέων και ο διορισμός των γυναικών στην εκπαίδευση εξομάλυνε την κατάσταση. Το 1932 – 1933 το Ανώτερο Παρθεναγωγείο προσελκύει όλο και μικρότερο αριθμό κοριτσιών, καθώς η προτίμησή τους στρέφεται πλέον προς τα Γυμνάσια, ημιγυμνάσια και

---

53 Ζούζουλα Ελένη, «Σελίδες από την ιστορία των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων του 20^{ου} αιώνα», <http://www.antitetrada.gr>

54 Χατζηστεφανίδης Θ., (1986) ό. π., σ. 276.

55 Η προηγούμενη περίοδος 1920 – 1928 χαρακτηρίζεται από μεγάλη πολιτική αστάθεια, 34 κυβερνήσεις να διαδέχονται η μια την άλλη, ενώ 25 Υπουργοί περνάνε από το Υπουργείο Παιδείας, αναιρώντας τις περισσότερες φορές τους νόμους των προηγούμενων. Δημαράς Αλέξης (2010), «Γεώργιος Παπανδρέου, Αγορεύσεις για την εκπαίδευση (1929 και 1930)», ό. π., σ. 11 και 19 και Χατζηστεφανίδης Θ., (1986) ό. π., σ. 271.

56 Δημαράς Αλέξης, (2003) *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, (Τεκμήρια ιστορίας)*, τομ. Β' (1895-1967), εκδ. Εστία, Αθήνα, σελ. μγ'.

Πρακτικά Λύκεια⁵⁷. Πραγματοποιήθηκαν ριζικές αλλαγές όσον αφορά τη γενίκευση της μεικτής εξάχρονης υποχρεωτικής φοίτησης, η οποία συνδέθηκε από τους γυναικείους συλλόγους της εποχής με την αναβάθμιση της κοινωνικής θέσης της γυναίκας και την διεκδίκηση των πολιτικών της δικαιωμάτων⁵⁸. Το παραπάνω μέτρο εντάσσεται στην κοινωνική – προνοιακή πολιτική της κυβέρνησης να περιορίσει τον αναλφαβητισμό στις αποτελούμενες ευπαθείς ομάδες της περιόδου. Έκτος από την γυναικεία εκπαίδευση πρόβλεψη υπήρξε για τους ξενόφωνους μαθητές και όσους είχαν υπερβεί την ηλικία προς φοίτηση στο δημοτικό με την ίδρυση νυχτερινών δημοτικών σχολείων⁵⁹. Παράλληλα, εξαγγέλθηκε η ανέγερση 3.176 σχολικών κτιρίων, με δάνειο που είχε συνάψει η κυβέρνηση με σουηδική εταιρεία⁶⁰. Ωστόσο, την περίοδο 1930 – 1932 χτίστηκαν μόλις 145 σχολικά κτίρια, τα οποία, λόγω κακής οικονομικής διαχείρισης του δανείου, δεν κατάφεραν να εξοπλιστούν πλήρως⁶¹.

Όπως έχει αναφερθεί στόχος των μεταρρυθμίσεων του Βενιζέλου ήταν η σύνδεση της εκπαίδευσης με τις οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες της χώρας. Η κύρια αλλαγή που σημειώνεται το 1929 είναι η ίδρυση κατώτερων επαγγελματικών σχολείων και πρακτικών λυκείων⁶². Σκοπός των συγκεκριμένων σχολείων είναι «η επαγγελματική προπαρασκευή των μη επιθυμούντων ν' ακολουθήσουν ανωτέρας σπουδάς...προς άσκησην γεωργικού, εμπορικού, βιοτεχνικού ή οικονομικού επαγγέλματος»⁶³. Πιο συγκεκριμένα, στο τέλος του εξαετούς υποχρεωτικού δημοτικού σχολείου υπήρχαν τρεις επιλογές, είτε η εγκατάλειψη του σχολείου, είτε η συνέχιση στη μέση βαθμίδα με εξετάσεις, με δυνατότητα επιλογής ανάμεσα σε τρεις κατευθύνσεις, το Κλασικό Γυμνάσιο, το Πρακτικό Λύκειο και την Μέση Επαγγελματική Σχολή είτε η παρακολούθηση ενός «κατώτερου επαγγελματικού σχολείου». Η ίδρυση των κατώτερων επαγγελματικών σχολείων από μερικούς ερμηνεύεται ως διάχυση της παιδείας στις λαϊκές μάζες και από άλλους ως αναπαραγωγή του ταξικού χαρακτήρα της κοινωνίας. Οι εισαγωγικές εξετάσεις από την μία βαθμίδα στην άλλη και η πρόβλεψη για καθιέρωση κλειστού αριθμού εισακτέων τόσο στα γυμνάσια όσο και στο πανεπιστήμιο είχαν ως στόχο να εμποδίσουν ένα μέρος της κοινωνίας να προχωρήσει σε βαθμίδες εκπαίδευσης που δεν αντιστοιχούσαν στην κοινωνική τους τάξη. Το ρετιρέ του εκπαιδευτικού

---

57 Ζιώγου – Καραστεργίου Σιδηρούλα, (2007) «Η γυναικεία εκπαίδευση στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων του Ελ. Βενιζέλου», στο συλλογικό *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελ. Βενιζέλου*, ό. π., σ. 322 – 324.

58 Ζιώγου – Καραστεργίου Σιδηρούλα, (2007) «Η γυναικεία εκπαίδευση στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων του Ελ. Βενιζέλου», ό. π., σελ. 320.

59 Μπουζάκης Σ., (2007) «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929» στο συλλογικό τόμο *Η εκπαιδευτική πολιτική...*, ό. π., σ. 153.

60 Τα προηγούμενα 100 χρόνια είχαν ανεγερθεί 1.474 σχολικά κτίρια. Δημαράς Α., (2003) «Εκπαίδευση, 1922 – 1940. Οι νέες βενιζελικές μεταρρυθμίσεις», ό. π., σ. 207.

61 «Όταν εξαντλήθηκε το δάνειο άφηκε τα μεν 145 διδακτήρια, τα οποία δια χρημάτων του είχαν ανεγερθή, χρήζοντα συμπληρώσεων, 1200 άλλα κτίρια ημιτελή και πλείστα σχολεία άνευ ιδίων ικανοποιητικών διδακτηρίων». Αν και το δάνειο θα μπορούσε να είχε λύσει το πρόβλημα της ανέγερσης σχολικών κτιρίων σε μεγαλύτερο βαθμό, η διαχείριση του δανείου κρίθηκε αναποτελεσματική, καθώς τα χρήματα δαπανήθηκαν σε εντυπωσιακά κτίρια και γενικά έξοδα. Φραγκουδάκη Α., (2004) *Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση...*, ό. π., σ. 64.

62 Στο ίδιο. σελ. 64

63 Στο ίδιο, σελ. 60

συστήματος προοριζόταν για όσους είχαν το χάρισμα. Το 1928 ο Ελ. Βενιζέλος διακήρυττε ότι «οι χαρισματικοί θα πρέπει να γευτούν τα αγαθά της κλασσικής παιδείας»⁶⁴. Ενώ, το 1932 αναφερόμενος στο πρόβλημα του μεγάλου αριθμού εγγράμματων νέων, «ανικάνων ουσιαστικώς, δια πάσαν παραγωγικήν εργασίαν», θα αποκαλύψει ότι η κυβέρνηση με τα μέτρα της απέβλεπε «να εξαναγκάσει τους νέους να τραπώσι προς την γην»⁶⁵. Η διάρθρωση της μεταρρύθμισης του 1929 φαίνεται να ήταν λιγότερο δημοκρατική από εκείνες του 1913 και 1917 καθώς δεν διασφαλίζει την εκπαιδευτική κινητικότητα⁶⁶.

Όσον αφορά το ζήτημα της γλώσσας του δημοτικού σχολείου, το 1930 θα ψηφιστεί ο Ν. 5045 που ορίζει την υποχρεωτική διδασκαλία της δημοτικής σε όλες τις τάξεις του δημοτικού με παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας στις δύο τελευταίες τάξεις⁶⁷.

Όπως ήταν αναμενόμενο οι αντιδράσεις δεν άργησαν να εκδηλωθούν με τα ίδια επιχειρήματα όπως στο παρελθόν περί διαφθοράς «της θρησκείας, της γλώσσας, της οικογένειας, της ιδιοκτησίας, της ηθικής, της εθνικής συνειδήσεως, της πατρίδος»⁶⁸. Τα μεταρρυθμιστικά μέτρα της δεύτερης περιόδου διακυβέρνησης από τον Ελ. Βενιζέλο συνοψίζονται με την μεταρρύθμιση του 1929, στο εξαετές δημοτικό σχολείο, στη μεικτή φοίτηση, τα γενικά γυμνάσια, τα πρακτικά λύκεια, τις κατώτερες επαγγελματικές σχολές, τα πεντατάξια διδασκαλεία και την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό⁶⁹. Οι βενιζελικές μεταρρυθμιστικές προσπάθειες θα ολοκληρωθούν, αλλά θα ανασταλούν λόγω των πολιτικών αλλαγών που θα ακολουθήσουν (Δικτατορία Μεταξά, Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, εμφύλιος πόλεμος) και θα επιχειρηθούν ξανά ανάλογες προσπάθειες την δεκαετία του 1960⁷⁰.

Συμπέρασμα

Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στις οποίες εστίασαμε (1913 – 1917 – 1929) προσπάθησαν να εφαρμοστούν από τις αστικές δυνάμεις του τόπου και ομάδες διανοουμένων που αντιλαμβάνονταν

---

64 Σε προεκλογικό λόγο το 1928 ο Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη ανέφερε «Είμαι θιασώτης της κλασσικής εκπαιδεύσεως αλλά δι' ελαχίστην αναλογίαν της σπουδαζούσης νεολαίας, δια τους ολίγους εκλεκτούς, οι οποίοι θα αποτελέσουν την ηγεσίαν της αύριον». Μπουζάκης Σ., (2007) «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929», στο συλλογικό τόμο, ό. π., σ. 151 Δημαράς Α., (1988) «Χαρακτηριστικά αστικού φιλελευθερισμού στα εκπαιδευτικά προγράμματα των κυβερνήσεων Βενιζέλου» στο συλλογικό Μαυρογορδάτος Γεώργιος και Χατζηιωσήφ Χρήστος, *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σελ. 28.

65 Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου (2010) Γεώργιος Παπανδρέου, ό. π., σ. 15 – 16, 32 και 79.

66 Σχετικά με τις μεταρρυθμίσεις του 1929 η εφημερίδα *Ακρόπολη* σημειώνει χαρακτηριστικά ότι «ό,τι περιέχουν καλό δεν είναι νέο, ό,τι περιέχουν νέο δεν είναι καλό». Χατζηστεφανίδης Θ., (1986) ό. π., σ. 277 και 280.

67 Είχε προηγηθεί το 1927 Συνταγματική Αναθεώρηση, στην οποία δεν υπήρχε πλέον δέσμευση για τη γλώσσα, καταργώντας με αυτόν τον τρόπο το επίθετο «υποχρεωτική» για την διδασκαλία της καθαρεύουσας στην νομοθετική ρύθμιση του 1929. Φραγκουδάκη Α., (2004) *Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση...*, ό. π., σ. 62 και Δημαράς Αλέξης, (1978) «Εκπαίδευση 1913 – 1941» στο συλλογικό *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σ. 493.

68 Δημαράς Αλέξης, (2003) *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, (Τεκμήρια ιστορίας)*, ό. π., σ. μγ'.

69 Μπουζάκης Σήφης, (2007) «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929» στο συλλογικό *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελ. Βενιζέλου*, ό. π., σ. 144.

70 Χατζηστεφανίδης Θ., ό. π., σ. 280.

την εκπαίδευση ως μοχλό της οικονομικής ανάπτυξης. Αντλώντας από την θεωρία της M. Archer και το εμπειρικό πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων, το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε ως συγκεντρωτικό. Οι αποφάσεις λαμβάνονταν από την κεντρική διοίκηση του κράτους και διαχέονταν προς την κοινωνία, ενώ οι αλλαγές επέρχονταν υστέρη από μια περίοδο στασιμότητας. Οι παραχωρήσεις και οι συμβιβασμοί ήταν χαρακτηριστικά στοιχεία των παραπάνω μεταρρυθμίσεων που ήταν συνέπεια των ποικίλων αντιδράσεων.

Συνοψίζοντας, στόχος των βενιζελικών μεταρρυθμίσεων ήταν η σύνδεση του σχολείου με την παραγωγική δραστηριότητα, η οποία θα συνέβαλε στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, στη μείωση των άνεργων πτυχιούχων και στον αστικό εκσυγχρονισμό⁷¹. Κύριο μέλημα όλων των προσπαθειών ήταν η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, καθιστώντας με αυτόν τον τρόπο το δημοτικό σχολείο, σχολείο του λαού, ενώ έμφαση δόθηκε στην ανάπτυξη της τεχνικής παιδείας. Έτσι, οι μεγάλες μάζες του πληθυσμού θα αποκτούσαν τα εφόδια για τη ζωή και θα εντάσσονταν ομαλά στην δομή της ελληνικής κοινωνίας⁷². Οι αντιδράσεις, ωστόσο, δεν έλειπαν από καμία φάση της προσπάθειας αυτής, με τα ίδια μάλιστα επιχειρήματα περί αθεΐας, προδοσίας και υιοθέτησης κομμουνιστικών προτύπων. Η καθιέρωση της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας του κράτους και της εκπαίδευσης μόλις το 1976 καταδεικνύει την προσήλωση μιας μερίδας του πληθυσμού στη δόξα του παρελθόντος, τον καθοριστικό ρόλο της εκκλησίας στις αποφάσεις του κράτους καθώς και τον φόβο από τον οποίο διακατέχεται η ελληνική κοινωνία μπροστά στις αλλαγές προτάσσοντας κάθε φορά την αλλοίωση της εθνικής καθαρότητας.

---

71 Φραγκουδάκη Α., (2004) *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση...*, ό. π., σ. 49.

72 Στο ίδιο, σελ. 49

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ 1964

Το πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο της περιόδου

Σχετικά με το αναπτυξιακό πρόβλημα της Ελλάδας υποβλήθηκαν δυο εκθέσεις, αυτή του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, Κ. Βαρβαρέσου και του Καθηγητή Ξ. Ζολώτα. Ο πρώτος υποστήριζε ότι η Ελλάδα ήταν μια φτωχή χώρα, χωρίς αξιόλογες πλουτοπαραγωγικές πηγές, για το λόγο αυτό ιδιαίτερη κρατική μέριμνα έπρεπε να δοθεί στον κατασκευαστικό τομέα, την ελαφριά βιομηχανία και την γεωργία, ενώ η προσπάθεια ανάπτυξης της βαριάς βιομηχανίας έπρεπε να εγκαταλειφθεί. Αντίθετα ο Ξ. Ζολώτας πίστευε στην εκβιομηχάνιση της Ελλάδας. Υποστήριζε ένθερμα τις επενδύσεις μεγάλων έργων υποδομής, νέων βιώσιμων βιομηχανικών μονάδων με την χρησιμοποίηση κατάλληλου εξοπλισμού και νέας τεχνολογίας⁷³. Η ανάληψη της διοίκησης της Τράπεζας της Ελλάδος από τον Ξ. Ζολώτα συμπίπτει με την εκλογική νίκη του Κ. Καραμανλή, το 1955. Η περίοδος από το 1956-1964 θεωρείται η εποχή της οικονομικής απογείωσης και μεγέθυνσης. Η δραχμή είχε σταθεροποιηθεί και ο πληθωρισμός ήταν σε χαμηλά επίπεδα. Η βιομηχανική ανάπτυξη απορρόφησε ένα μέρος του εργατικού δυναμικού ενώ το υπόλοιπο συνέχισε να καταφεύγει στο εξωτερικό. Η παραγωγικότητα της εργασίας αυξήθηκε και το βιοτικό επίπεδο βελτιώθηκε.

Υπό τις κατάλληλες οικονομικές και πολιτικές προϋποθέσεις που είχαν διαμορφωθεί, βασική επιδίωξη πλέον ήταν η επίτευξη υψηλών ρυθμών ανάπτυξης μέσω της εκβιομηχάνισης. Η εκβιομηχάνιση θα επιτυγχανόταν μέσα από τις ιδιωτικές και τις δημόσιες επενδύσεις, κυρίως σε τομείς που υποβοηθούσαν την εξέλιξη της βαριάς βιομηχανίας, τις συγκοινωνίες και την ηλεκτρική ενέργεια⁷⁴. Για την υποβοήθηση της οικονομικής και βιομηχανικής ανάπτυξης της χώρας ιδρύθηκαν την συγκεκριμένη περίοδο μια σειρά από οργανισμούς και Τράπεζες. Η πιο αξιόλογη ήταν η Εθνική Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΒΑ)⁷⁵, η οποία χορηγούσε μακροπρόθεσμα

73 Δρακάτος Κωνσταντίνος, (1997) Ο μεγάλος κύκλος της ελληνικής οικονομίας, 1945 – 1995, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, σ. 31.

74 Η προσπάθεια ανάπτυξης της ελληνικής βιομηχανίας βασίστηκε στην προϋπόθεση του χαμηλού κόστους καυσίμων. Ιορδάνογλου Χ. Σημειώσεις μαθήματος, ακαδημαϊκό έτος 2011 – 2012, ό. π., σ. 22.

75 Η ΕΤΒΑ προήλθε το 1964 από την συγχώνευση του Οργανισμού Χρηματοδότησης Οικονομικής Αναπτύξεως

δάνεια και κατάφερε να αποκτήσει μειοψηφικά πακέτα μετοχών σε μια σειρά από βιομηχανικούς κλάδους⁷⁶.

Το διάστημα 1950-1960 η μέση ετήσια αύξηση του εισοδήματος από την βιομηχανία διαμορφώθηκε στο 7,2%⁷⁷. Η ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας τη συγκεκριμένη περίοδο οφείλεται στην αύξηση της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, στις χαμηλές τιμές και στους χαμηλούς μισθούς που ίσχυαν. Επίσης, η συμφωνία σύνδεσης με την ΕΟΚ ευνόησε την επιχειρηματική δράση, μέσω των φθηνών πιστώσεων και των μακροχρόνιων δανείων που δόθηκαν για την ανάπτυξη των νέων βιομηχανικών μονάδων. Καθοριστικής σημασίας για την εκβιομηχάνιση της χώρας αποδείχτηκε ο ρόλος του Κράτους. Η Κυβέρνηση είχε την υποχρέωση να ενισχύει και να συμπληρώνει την ιδιωτική πρωτοβουλία, ειδικά στις περιπτώσεις όπου η επένδυση αφορούσε κλάδους με περιορισμένες επενδύσεις και περιπτώσεις αδυναμίας εξεύρεσης μεγάλων επενδυτικών ιδιωτικών κεφαλαίων. Αυτό όπως θα φανεί στη συνέχεια θα αποτελέσει καταστροφικό παράγοντα για την ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα, καθώς η διαπλοκή των Τραπεζών με το Κράτος και τα πολιτικά κόμματα θα δημιουργήσουν στις δεκαετίες του 1980 και 1990 μια πληθώρα από προβληματικές επιχειρήσεις⁷⁸.

Την δεκαετία του 1950 η μεγέθυνση της βιομηχανικής παραγωγής ήταν μεγαλύτερη από την αγροτική, και μάλιστα ο ρυθμός μεγέθυνσης του βιομηχανικού προϊόντος θα ανήκει στους υψηλότερους του κόσμου και του ΟΟΣΑ. Ωστόσο η ελληνική οικονομία δεν θα μπορέσει να ξεπεράσει πολλά διαρθρωτικά προβλήματα, όπως της οικογενειακής μορφής των περισσότερων εταιρειών, της μικρής αγοράς και των πελατειακών σχέσεων, που επηρέαζαν την οικονομική πολιτική κατά το δοκούν. Το 1958 μόλις το 0,7% των επιχειρήσεων απασχολούσαν πάνω από 50 εργάτες, ενώ μόλις το 0,4% των επιχειρήσεων ήταν ανώνυμες εταιρείες. Έτσι, η συμμετοχή της Ελλάδας στην ελαφρά βιομηχανία άγγιζε το 38% ενώ στις υπόλοιπες χώρες του ΟΟΣΑ το ποσοστό ήταν μόλις 20%. Η σύνδεση και η επικείμενη ένταξη στην ΕΟΚ εν μέρει ωφέλησε τον δευτερογενή τομέα, καθώς τον οδήγησε σε συρρίκνωση και σε πιο ανταγωνιστικά πλαίσια⁷⁹.

Η κυβέρνηση Κωνσταντίνου Καραμανλή, την οκταετία 1955 – 1963, έλαβε σημαντικά οικονομικά

(ΟΧΟΑ), με έτος ίδρυσης το 1954 και του Οργανισμού Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΟΒΑ) με έτος σύστασης το 1959. Οι δύο οργανισμοί σε ελάχιστο χρονικό διάστημα οδηγήθηκαν σε άσχημη οικονομική κατάσταση και αποδείχτηκαν ελλιπείς στην ορθή αξιοποίηση των διαθέσιμων οικονομικών κεφαλαίων.

76 Έως το 1967 η ΕΤΒΑ απετέλεσε μοναδικό μέτοχο των Ελληνικών Μαρμάρων, της μεταλλουργίας, των λιπασμάτων, των ορυχείων, της κλωστοϋφαντουργίας. Καζάκος Πάνος, (2000) “Η ελληνική οικονομία, 1949 – 1967: Ανασυγκρότηση και Ανάπτυξη”, στο συλλογικό *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, έκδοση της Ακαδημίας Αθηνών, τόμος ΙΣΤ', Αθήνα, σ. 229.

77 Την επόμενη δεκαετία το ποσοστό ανέβηκε στο 9,2%, Ψαλιδόπουλος Μιχάλης, (2008) «Ο Ξενοφών Ζολώτας και η ελληνική οικονομία», Μεταμεσονύχτιες εκδόσεις, Αθήνα, σ. 63.

78 Καζάκος Π., (2000), ό.π., σ. 229.

79 Ψαλιδόπουλος Μ., (2008) ό. π., σ. 63-64.

μέτρα για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας⁸⁰. Σημαντικό σημείο αυτής της περιόδου αποτελεί η συμφωνία σύνδεσης της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) το 1961, με δυνατότητα πλήρους ένταξης το 1984. Η συμφωνία τέθηκε σε ισχύ το 1962 και προέβλεπε μεταξύ άλλων τη σταδιακή μείωση των δασμών και παράλληλα την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των μη παραγωγικών βιομηχανιών, που μέχρι τότε προστατεύονταν από τους υψηλούς δασμούς στα ξένα προϊόντα⁸¹.

Σε πολιτικό επίπεδο, στις εκλογές του 1950 συγκεντρώθηκε μεγάλος αριθμός βουλευτικών εδρών σε τρία κεντρικά κόμματα βενιζελικής παράδοσης, γεγονός που δείχνει την τάση της κοινωνίας για διάθεση ουσιαστικού εκσυγχρονισμού. Αν και στις εκλογές του 1952 ο Ελληνικός Συναγερμός του Παπάγου αναδείχθηκε πρώτο κόμμα και εγκαταλείφθηκαν οι προθέσεις της πολιτικής συμφιλίωσης, το αίτημα για μια δημοκρατικότερη και κοινωνικά δικαιότερη κοινωνία ήταν επιτακτικό. Το αίτημα του εκδημοκρατισμού αναβίωσε την περίοδο 1961 – 1965 και επανήλθε ακόμα πιο έντονα μετά την πτώση της δικτατορίας, λειτουργώντας ως μοχλός σημαντικών αλλαγών. Την περίοδο διακυβέρνησης της χώρας από την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (1952 – 1963) σημειώθηκαν ορισμένα βήματα προς τον κοινωνικό και επιστημονικό εκσυγχρονισμό, παρά το γεγονός ότι εφαρμόστηκαν και σκληρά μέτρα από την Δεξιά της εποχής, προκειμένου να αντιμετωπίσει την αριστερά. Στα θετικά – προοδευτικά μέτρα που θεσπίστηκαν την συγκεκριμένη περίοδο συγκαταλέγονται η παροχή εκλογικού δικαιώματος στις γυναίκες και η συμμετοχή τους στις εκλογές του 1956. Στην ίδια λογική μπορούν να ιδωθούν και η ίδρυση ορισμένων νέων ερευνητικών θεσμών, όπως το Νεοελληνικό Κέντρο της Ακαδημίας Αθηνών, το 1957, τα Κέντρα Ιστορικής Έρευνας του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (1958) καθώς και το Ιδιωτικό Ελληνικό Κέντρο Κοινωνιολογικών Μελετών, το οποίο ιδρύθηκε το 1954 και διέκοψε την λειτουργία του το 1959 εν όψει της ίδρυσης του Κέντρου Κοινωνικών Επιστημών Αθηνών. Η ίδρυση μιας σειράς ερευνητικών κέντρων αξιολογήθηκε από μελετητές της εποχής “ως κινήσεις εκσυγχρονισμού των πολιτικών και ιδεολογικών μηχανισμών του αστικού κράτους στη μετεμφυλιοπολεμική Ελλάδα”⁸². Την ίδια περίοδο προσκαλούνται επίσης καθηγητές – εμπειρογνώμονες με στόχο την ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών και κατ' επέκταση ερευνών στην Ελλάδα. Όπως προκύπτει η συγκεκριμένη χρονική περίοδος διακυβέρνησης της χώρας από την συντηρητική παράταξη, παρά την υπάρχουσα νοοτροπία της συντηρητικής αντίδρασης σε οτιδήποτε καινούριο, αποτέλεσε μια περίοδο λογοτεχνικής παραγωγής και δειλής κοινωνικής προόδου, στηριγμένη σε μια μερίδα της αστικής τάξης, η οποία είχε άμεση επαφή με τις επιστημονικές εξελίξεις στο εξωτερικό και η οποία δε

80 Στα οικονομικά μέτρα περιλαμβάνονταν επενδύσεις σε έργα υποδομής, ενίσχυση της οικοδομικής δραστηριότητας, η οποία εντάθηκε με το μέτρο της αντιπαροχής, καθώς και φορολογικές ελαφρύνσεις σε επιχειρήσεις. Τσουλφίδης Λευτέρης, (2013) «Οικονομική Ιστορία της Ελλάδας», σελ. 339 – 340.

81 Ιορδάνογλου Χ., ό. π., σ. 37 – 38.

82 Δημαράς Αλ., ό. π., σ. 184.

δεσμευόταν από ιδεολογικές αγκυλώσεις. Αυτό αποτέλεσε την προϋπόθεση για την ανάπτυξη μιας νέας εκσυγχρονιστικής δυναμικής, η οποία θα γινόταν περισσότερο ορατή την επόμενη περίοδο, την δεκαετία του 1960 και μέχρι την επιβολή της δικτατορίας, όπου θα ανακοπεί η οποία προσπάθεια εκσυγχρονισμού⁸³.

Η κυβέρνηση του Κέντρου, του Γεώργιου Παπανδρέου, που ακολούθησε από το 1963 – 1965 συνέχισε το οικονομικό πρόγραμμα της προηγούμενης κυβέρνησης, ωστόσο η δημοσιονομική πειθαρχία χαλάρωσε. Το πλεόνασμα που είχε συσσωρευτεί από την δημοσιονομική και νομισματική πολιτική της περιόδου 1954 – 1963, έδωσε την ευκαιρία στην κυβέρνηση Παπανδρέου να αυξήσει τις δαπάνες για την παιδεία και τον αγροτικό τομέα, ενώ ταυτόχρονα αυξήθηκαν οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων βελτιώνοντας αισθητά το βιοτικό τους επίπεδο⁸⁴. Το ΑΕΠ το 1966 αυξήθηκε κατά 8,2% έναντι 7,3% το 1965, ενώ την ίδια χρονιά αντιμετωπίστηκε οριστικά το οξύ πρόβλημα της χρυσοφιλίας, το οποίο δεν είχε εκλείψει παρά τα δέκα χρόνια σταθερότητας που είχαν μεσολαβήσει με την εμπιστοσύνη του κοινού στη δραχμή⁸⁵. Η οικονομία της Ελλάδας χρειαζόταν «την πολιτική τονώσεως της ζήτησης», αλλά δεν αρκούσε μόνο αυτή. Οι επενδύσεις, ιδίως σε παραγωγικούς τομείς, οι οποίες είχαν μειωθεί αισθητά στα μέσα του 1966, αποτελούσαν την προϋπόθεση για την τόνωση της οικονομίας⁸⁶.

Ο Γεώργιος Παπανδρέου επιδιώκοντας να ασκήσει πλήρη πολιτικό έλεγχο στις ένοπλες δυνάμεις, μετά τις υποψίες ότι ο γιος του Ανδρέας Παπανδρέου ήταν ηγέτης μιας στρατιωτικής οργάνωσης, που ονομαζόταν «ΑΣΠΙΔΑ», οδηγήθηκε σε έντονη αντιπαράθεση με τον τότε νέο βασιλιά Κωνσταντίνο. Το 1965 ο Γ. Παπανδρέου υποβάλλει την παραίτησή του, η οποία γίνεται δεκτή από τον βασιλιά και σχηματίζεται κυβέρνηση αποστασίας, όπως ονομάστηκε, υπό τον Στ.Στεφανόπουλο. Προκειμένου να εξομαλυνθεί η πολιτική κατάσταση προκηρύχθηκαν εκλογές για τον Μάιο του 1967, οι οποίες δεν πραγματοποιήθηκαν καθώς την 21^η Απριλίου μια ομάδα ανώτερων αξιωματικών προέβη σε πραξικόπημα. Η επιβολή του δικτατορικού καθεστώτος εκτός από τον κλυδωνισμό στο πολιτικό σύστημα επέφερε και μια σειρά εχθρικών τάσεων από το εξωτερικό. Η Ε.Ο.Κ. πάγωσε την συμφωνία ένταξης της Ελλάδας, περιορίζοντας την ισχύ της μόνο στην εφαρμογή των ρυθμίσεων που αφορούσαν την τελωνειακή ένωση⁸⁷ ενώ οι εταίροι στη συμμαχία του ΝΑΤΟ περιορίζονταν σε φραστικές καταγγελίες.

---

83 Δημαράς Αλ., ό.π., σ. 185.

84 Αντωνάκης Ν., «Αναπτυξιακές επιδράσεις των αμυντικών δαπανών στην Ελλάδα», σελ. 91.

85 Ψαλιδόπουλος Μ., (2008), ό.π., σ. 74.

86 Ψαλιδόπουλος Μ., (2008), ό.π., σ. 75

87 Το πάγωμα της συμφωνίας ένταξης είχε ως αποτέλεσμα να μην εκταμιευθεί το πλήρες ποσό που προβλεπόταν από το χρηματοδοτικό Πρωτόκολλο, ενώ παράλληλα δεν πάγωσαν οι μειώσεις των δασμών στα εισαγόμενα προϊόντα. Δρακάτος Κ., (1997) ό. π., σ. 74.

Τα μέτρα της μεταρρύθμισης του 1964

Λαμβάνοντας υπόψη τα νέα δεδομένα που είχαν διαμορφωθεί με τη συμφωνία σύνδεσης με την ΕΟΚ όλα τα κόμματα αρχίζουν να διαμορφώνουν, ή προσπαθούν να κατευθύνουν, το εκπαιδευτικό σύστημα στα νέα δεδομένα. Η μεταρρύθμιση του 1964 έθετε σαν προτεραιότητα αρχικά την ανάπτυξη της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης, την αναπροσαρμογή των αναλυτικών προγραμμάτων και την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, ένα αίτημα που ταλάνιζε την εκπαιδευτική πολιτική από τις αρχές του 20ου αιώνα.

Μετά την άνοδο της Ένωσης Κέντρου στην εξουσία, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην κατάρτιση και εφαρμογή της εξαγγελθείσας εκπαιδευτικής πολιτικής. Πρόθεση της κυβέρνησης όπως σημειώνεται στην εισηγητική έκθεση του Ν.Δ. 4379/1964 είναι η νέα κυβέρνηση να μείνει “πιστή εις την υπόσχεσίν της, την δοθείσα εις τον Ελληνικόν Λαόν δια των προγραμματικών της δηλώσεών της, να λάβη ταχέως σύννομα μέτρα για την ανόρθωσιν της Εθνικής Παιδείας, την οποίαν θεωρεί προϋπόθεσιν δια την οικονομικήν ανάπτυξιν της χώρας και την πνευματικήν προκοπήν του Έθνους”⁸⁸. Για την επίτευξη αυτού του σκοπού η κυβέρνηση θα φέρει προς ψήφιση στη Βουλή τρία νομοσχέδια που αφορούν το σύνολο των εκπαιδευτικών βαθμίδων⁸⁹. Το πρώτο νομοσχέδιο αφορά την οργάνωση της Γενικής Εκπαίδευσης, και ιδιαίτερα στοιχειώδους και μέσης. Το δεύτερο αφορούσε την διαμόρφωση της Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, ενώ το τρίτο νομοσχέδιο αφορούσε την βελτίωση της Ανώτατης Εκπαίδευσης⁹⁰. Κάθε εισηγητική έκθεση δικαιολογεί την υιοθέτηση των αντίστοιχων μέτρων. Στο Νομοθετικό Διάταγμα 4379 επισημαίνεται ότι η παιδεία οφείλει να έχει κυρίως “ουμανιστικό χαρακτήρα”. Αντίστοιχα για την τεχνικο – επαγγελματική εκπαίδευση θα τονισθεί ότι “η οικονομική πρόοδος της χώρας ευρίσκεται εις στενήν συνάρτησιν προς την ανάπτυξιν της Επαγγελματικής, ιδία της Τεχνικής Εκπαιδύσεως η οποία αποτελεί μίαν από τας βασικάς προϋποθέσεις της”, ενώ αντίστοιχα στην έκθεση για την ίδρυση και βελτίωση της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης επισημαίνεται η ανάγκη απόκτησης “επιστημόνων υψηλού επιπέδου” καθώς “ούτε η πνευματική, ούτε η οικονομική μας πρόοδος θα πραγματοποιηθή με ταχύν ρυθμόν, εάν δεν αποκτήσωμεν περισσότερους και καλύτερους επιστήμονας”⁹¹. Όπως είναι φανερό επιχειρείται πλέον κάθε βαθμίδα της εκπαίδευσης να συνδεθεί με την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, ενώ η καθιέρωση της δωρεάν καθολικής παιδείας φαίνεται να θέλει να συμβάλλει στην

88 Εισηγητική έκθεση στο Μπουζάκης Σήφης, (2006) *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις*, τόμος. Β', σ. 89.

89 Το δεύτερο και τρίτο νομοσχέδιο, που αφορούσαν την τεχνικο-επαγγελματική εκπαίδευση και τα πανεπιστήμια κατατέθηκαν στην Βουλή το Μάιο του 1965. Δημαράς Αλέξης, (2003) “Σχολική εκπαίδευση. Οι νέες μεταρρυθμίσεις”, στο συλλογικό *Ιστορία του Νέου ελληνισμού 1770 – 2000*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 178.

90 Εισηγητική έκθεση στο Μπουζάκης Σήφης, *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις*, τα. Β', σ. 89.

91 Μπουζάκης Σήφης, (1985) *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821 – 1985). Εξαρτημένη ανάπτυξη*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σ.,101 και Εισηγητική Έκθεση

ενασχόληση όλο και περισσότερο πολιτών σε ένα ευρύ φάσμα επαγγελμαμάτων.

Η σημασία που απέδιδε η νέα κυβέρνηση στην εκπαίδευση γίνεται φανερή και από τη στέλεχωση του Υπουργείου Παιδείας. Ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου ανέλαβε και ως Υπουργός το Υπουργείο Παιδείας, υφυπουργός ορίστηκε ο Λουκής Ακρίτας⁹² και Γενικός Γραμματέας ο Ευάγγελος Παπανούτσος. Η συγκεκριμένη μεταρρύθμιση αφορούσε ένα ευρύ πλαίσιο της εκπαιδευτικής πολιτικής. Τα βασικά σημεία σταχειολογούνται στην κατάργηση οποιωνδήποτε οικονομικών επιβαρύνσεων για σπουδές και στις τρεις βαθμίδες ("δωρεάν παιδεία"), επέκταση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης από έξι σε εννέα χρόνια, διαίρεση της μέσης εκπαίδευσης σε δύο ανεξάρτητους κύκλους, καθιέρωση (παρά τη συνταγματική δέσμευση) της δημοτικής ως αποκλειστικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο και ως ισότιμης προς την καθαρεύουσα στις άλλες βαθμίδες, και ριζική αναμόρφωση του τρόπου επιλογής των υποψηφίων για τα πανεπιστήμια (καθιέρωση του "ακαδημαϊκού απολυτηρίου"). Πιο συγκεκριμένα, η Δευτεροβάθμια Γενική Εκπαίδευση με το νέο νόμο χωρίζεται σε Γυμνάσιο και Λύκειο, καταργούνται οι εισαγωγικές εξετάσεις για το γυμνάσιο, αλλά η μετάβαση από το Γυμνάσιο στο Λύκειο γίνεται με εξετάσεις και η φοίτηση σε κάθε βαθμίδα της μέσης εκπαίδευσης ορίζεται σε τρία χρόνια, έξι συνολικά, όσα προβλέπονταν και με τη φοίτηση στο παλιό Λύκειο. Το γυμνάσιο πλέον καθίσταται υποχρεωτικό, ενώ το Λύκειο χωρίζεται σε Γενικό Λύκειο, Τεχνικό – Επαγγελματικό Λύκειο και σε Σχολές Εξειδίκευσης Τεχνιτών. Η μεγαλύτερη ωστόσο αλλαγή που επέρχεται με το νέο νομοσχέδιο είναι η το "Ακαδημαϊκό Απολυτήριο", το οποίο εξασφάλιζε "την ανεξαρτησία, την αυθεντικότητα της εκπαιδευτικής προσφοράς και την γνωστική αξιοποίηση της Λυκειακής βαθμίδος καθώς και τον καλύτερο και πληρέστερο εξοπλισμό του μαθητή για τη ζωή"⁹³. Ουσιαστικά το Λύκειο δεν έχει συνδεθεί ακόμα με την εισαγωγή στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, με συνέπεια ο ρόλος του να είναι καθαρά παιδευτικός, αφού αποσκοπούσε στη συγκρότηση μορφωμένων και κριτικά σκεπτόμενων πολιτών. Ο τίτλος που κατείχε κάποιος, όταν ολοκλήρωνε επιτυχώς τη φοίτησή του στο Λύκειο ήταν το Απολυτήριο Λυκείου, το οποίο πιστοποιούσε την επιτυχή ολοκλήρωση της Δευτεροβάθμιας Γενικής Εκπαίδευσης και αντικαθιστούσε το μέχρι τότε Απολυτήριο Γυμνασίου. Αν κάποιος επιθυμούσε να συνεχίσει τη φοίτηση στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα όφειλε να λάβει

---

92 Ο Λουκής Ακρίτας (1909 -1965) ήταν [Ελληνοκύπριος](#) λογοτέχνης (ασχολήθηκε με την πεζογραφία, το θέατρο, και το δοκίμιο), δημοσιογράφος και πολιτικός. Διακρίθηκε για την αντιστασιακή δράση και την πολιτική του πορεία τις δεκαετίες '50, '60, στην ΕΠΕΚ, στην Προοδευτική Ένωση, στο «Κόμμα των Φιλελευθέρων» και στην «Ένωση Κέντρου». Υπηρέτησε ως γενικός γραμματέας στη νεοσύστατη Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου του Νικόλαου Πλαστήρα. Επανεκλέχθηκε βουλευτής στις εκλογές του 1963 και 1964, με την «Ένωση Κέντρου». Σημαντική ήταν η συμβολή του στην ανάδειξη του κυπριακού αγώνα για την ανεξαρτησία μέσω της συμμετοχής του στην Γ' Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών και την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (1952). Θεωρούσε την παιδεία δημόσιο αγαθό και την ήθελε ανθρωπιστική, ανανεωμένη, με λιγότερη τυπολατρία, με περισσότερη κριτική διάθεση, απαλλαγμένη από αναχρονιστικές δομές, ικανή να τονώσει την εθνική ταυτότητα των Ελλήνων.

93 Τζάνη Μ., Παμουκτσόγλου Τ.,(2002) *Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. "Ταυτόν και αλλοτριμορφοδίατον"*, εκδόσεις Ερωδός, Αθήνα, 166.

μέρος σε εξετάσεις επί ορισμένων μαθημάτων προκειμένου να αποκτήσει το “Ακαδημαϊκό Απολυτήριο”. Το “Ακαδημαϊκό Απολυτήριο” ήταν δύο τύπων. Ο πρώτος τύπος έδινε το δικαίωμα εγγραφής στη Θεολογική, τη Φιλοσοφική και τη Νομική Σχολή των Πανεπιστημίων, ενώ ο δεύτερος οδηγούσε στις σχολές του Πολυτεχνείου, καθώς και στις σχολές της Φυσικομαθηματικής, Ιατρικής, Οδοντιατρικής, Κτηνιατρικής, Γεωπονικής και Δασολογικής⁹⁴.

Στις επιμέρους αλλαγές ανήκουν η προσθήκη νεωτερικών μαθημάτων στο αναλυτικό πρόγραμμα, όπως η Κοινωνιολογία και τα Στοιχεία της Οικονομικής Επιστήμης, ενώ ενισχύονται οι φυσικές επιστήμες και τα μαθηματικά. Η διδασκαλία των αρχαίων κειμένων από το πρωτότυπο περιορίζεται στις τρεις τάξεις του λυκείου, ενώ από μετάφραση στις τρεις τάξεις του γυμνασίου. Παράλληλα θεσμοθετούνται μέτρα για τη σίτιση και τη μεταφορά των μαθητών, ενώ αναθεωρούνται τα σχολικά βιβλία βασιζόμενα στις νέες παιδαγωγικές μεθόδους. Η μεταβολή χαρακτηρίζεται επίσης από την επέκταση, σε τρία χρόνια της εκπαίδευσης των δασκάλων στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες και από την ίδρυση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, σε αντικατάσταση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, ως οργάνου για την υλοποίηση της νέας εκπαιδευτικής πολιτικής και την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών⁹⁵. Σημαντικό βήμα προς την υλοποίηση της μεταρρύθμισης ήταν η αύξηση των δαπανών για την εκπαίδευση στον κρατικό προϋπολογισμό, όσο και η βελτίωση της οικονομικής θέσης των εκπαιδευτικών⁹⁶.

Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση τόσο στην εκπαιδευτική όσο και την οικονομική βελτίωση της θέσης των εκπαιδευτικών. Οι μισθοί των δασκάλων, την περίοδο 1961 – 1963 κυμαίνονταν από 2.030 δρχ. έως 3.900 δρχ. το μήνα. Προς ενίσχυση του εκπαιδευτικού τους έργου οι μισθοί τους αυξήθηκαν κατά 500δρχ. για κάθε δάσκαλο, 700δρχ. για τους καθηγητές, 400 δρχ. για κάθε μονοθεσίτη δάσκαλο, 300 δρχ., για τον εκπαιδευτικό που είναι υπεύθυνος των μαθητικών συσσιτίων και 500 δρχ., για τους εκπαιδευτικούς που μετεκπαιδεύονται. Είναι χαρακτηριστική η επιστολή ενός δασκάλου προς τον Γεώργιο Παπανδρέου για την εφαρμογή του συγκεκριμένου μέτρου αλλά και για την αντίληψη που είχαν για το ότι η παιδεία θα άλλαζε χαρακτήρα με τα νέα μέτρα. Στην επιστολή του ο δάσκαλος σημειώνει:

---

94 Νομοθετικό Διάταγμα 4379/1964, “Περί οργάνωσης και Διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδευσεως (Στοιχειώδους και Μέσης). Στο Δημαράς (2003) “Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε” σ. 269.

95 Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο ιδρύεται με το Β.Δ. 827/65 “Περί του κανονισμού λειτουργίας του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου. Η προσπάθεια ωστόσο για την αναδιάρθρωση της οργάνωσης και διοίκησης της εκπαίδευσης, εκτός από το επιστημονικό και παιδαγωγικό ρόλο που καλείτο να αναλάβει το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο οδήγησε και στην δημιουργία των “Κεντρικών Υπηρεσιακών Συμβουλίων Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης” (ΚΥΣΠΕ), αντίστοιχα για την δευτεροβάθμια εκπαίδευση στα “Κεντρικά Υπηρεσιακά Συμβούλια Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης” (ΚΥΣΔΕ), για την Επαγγελματική Εκπαίδευση ιδρύθηκαν τα “Κεντρικά Υπηρεσιακά Συμβούλια Επαγγελματικής Εκπαίδευσης” (ΚΥΣΕΕ), καθώς και τα “Συμβούλια Παιδαγωγικών Ακαδημιών” και τα “Συμβούλια της Επιλογής Εποπτικού Προσωπικού”. Τζάνη Μ., Παμουκτσόγλου Τ., (2002) ό.π.,σ. 166.

96 Βαρμάζης Ν., Γιάννου Τ., Η μεταρρύθμιση του 1964 στο http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/translation/handbook_interlingual/pop18.html, Προσπέλαση 20-11-2019.

“Τη πρώτη (αυτή αύξηση του μισθού) τη στέλλω σε Σας, τον Μεγάλο Πατέρα της Παιδείας. Είναι η αυθόρμητη έκφραση της ευγνωμοσύνης και της αγάπης ενός Δασκάλου για τα όσα επράξατε για την Παιδεία και τους λειτουργούς της. [...] Είναι ένα μικρό αντίδωρο της δωρεάν Παιδείας. Τα Σα εκ των Σων. [...] Σήμερα, κάθε καρδιά Δασκάλου, κάθε καρδιά μαθητού, κάθε καρδιά γονιού έχει μέσα της έναν Γεώργιο Παπανδρέου. Εποίησατε έργο μέγα. Να μας ζήσης”⁹⁷.

Όλα τα παραπάνω μέτρα δεν θα μπορούσαν να υλοποιηθούν χωρίς να αυξηθούν παράλληλα και οι δαπάνες του κρατικού προϋπολογισμού για την παιδεία. Υλοποιείται το αίτημα των φοιτητών για να δοθεί το 15% του προϋπολογισμού στην παιδεία. Ωστόσο, αναγνωρίζεται από την ηγεσία ότι για την ολοκλήρωση όλου αυτού του σχεδίου θα χρειαστεί κινητοποίηση και άλλων, δημόσιων ή ιδιωτικών πόρων. Η επιχειρηματολογία της κυβέρνησης εστιάζεται ξάνα στην σύνδεση της μόρφωσης του λαού με την παραγωγικότητα αλλά και στα μελλοντικά θετικά αποτελέσματα που θα επιφέρει η καθολική, δωρεάν παιδεία. Όπως σημειώνει ο Γ. Παπανδρέου για το συγκεκριμένο θέμα “η Παιδεία και η διοίκηση αποτελούν την υποδομή της οικονομικής αναπτύξεως. Και ότι οι περισσότερες παραγωγικές επενδύσεις είναι οι δαπάνες της Παιδείας” [...] “Η εκπαιδευτική αναγέννηση αποτελεί την προϋπόθεση της εθνικής αναγεννήσεως”⁹⁸.

Η εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου φαίνεται να έχει ένα σαφές ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο που αναδεικνύεται από την καθιέρωση μέτρων και μεταρρυθμίσεων που αφορούν όλο το φάσμα των εκπαιδευτικών βαθμίδων. Το γεγονός ότι προτεραιότητα για την κυβέρνηση Παπανδρέου είναι η καθιέρωση της δωρεάν παιδείας, η ενίσχυση των Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών (Ι.Κ.Υ.) και η ικανοποίηση των αιτημάτων των εκπαιδευτικών για αύξηση των μισθών τους φανερώνει την αντίληψη της Ε.Κ. για την παιδεία η οποία αποτελεί κοινωνικό αγαθό που το κράτος οφείλει να παρέχει σε όλους δωρεάν. Με τα μέτρα που λαμβάνονται στην εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου η ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας “επιχειρεί να οικοδομήσει στην πράξη, το κράτος πρόνοιας στην εκπαίδευση, δίνει στην εκπαίδευση το κοινωνικό της πρόσωπο”⁹⁹, ενώ με την καθιέρωση της δωρεάν παιδείας, την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση και την κατάργηση των τελών φοίτησης δίνεται η δυνατότητα σε ένα μεγάλο βαθμό μη προνομιούχων κοινωνικών ομάδων να παραμείνουν μεγαλύτερο διάστημα στην εκπαιδευτική διαδικασία. Δύο από τα μέτρα που θεσπίζονται, η καθιέρωση της δωρεάν παιδείας σε όλες τις βαθμίδες και η επέκταση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, θεωρούνται δυο καθοριστικής εθνικής και κοινωνικής σημασίας μέτρα. Όπως σημειώνεται στην εισηγητική έκθεση η δωρεάν εκπαίδευση θα συμβάλλει στην ίση πρόσβαση όλων

---

97 Μπουζάκης Σ., (1997) *Γεώργιος Α. Παπανδρέου, 1888 – 1968. Ο πολιτικός της παιδείας*, εκδ. Gutenberg, τομ. Β', σελ. 86.

98 Δηλώσεις Πρωθυπουργού (Γ. Παπανδρέου) “εν σχέσει με τα μέτρα δια την Παιδείαν, τα οποία εισηγήθη κατά την συνεδρίασιν του Υπουργικού Συμβουλίου”, Νοέμβριος 1963.

99 Μπουζάκης Σ., (1997) *Γεώργιος Α. Παπανδρέου, 1888 – 1968. ό.π.*, σελ. 45.

στο αγαθό της παιδείας και θα πάψει πλέον να είναι προνόμιο μόνο των εύπορων τάξεων. “Κράτος το οποίο δεν παρέχει εις όλους τους πολίτας του ίσας ευκαιρίας να μορφωθούν και να αναπτύξουν τας ικανότητάς των, δεν αξίζει να ονομάζεται δημοκρατικόν”¹⁰⁰. Είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι ένα χρόνο πριν, το αίτημα για αύξηση των δαπανών στην Παιδεία ήταν επιτακτικό, με χαρακτηριστικό το σύνθημα “Προίκα στην Παιδεία 15%” ή “Προίκα στην Παιδεία και όχι στη Σοφία”, με αφορμή το μεγάλο χρηματικό ποσό – δώρο που αποφάσισε η κυβέρνηση να προσφέρει στην πριγκίπισσα Σοφία με αφορμή το γάμο της. Τον Δεκέμβριο του 1962 ο τότε Υπουργός Παιδείας Γρ. Κασσιμάτης μπροστά στις κινητοποιήσεις των φοιτητών δεσμεύθηκε για το 10% του προϋπολογισμού στην Παιδεία δικαιολογώντας την απόφαση της κυβέρνησης λέγοντας ότι “το Κράτος πρέπει να κινείται εντός ωρισμένων οικονομικών πλαισίων. Δεν είναι δυνατόν αμέσως, σήμερα – όπως το απαιτείται σεις – μια πτωχή χώρα...”. Την ίδια στιγμή η εφημερίδα “Καθημερινή” σχολίαζε ότι “εάν εκπαιδευτική πολιτική είναι να αναγκάζονται οι λειτουργοί της εκπαίδευσως να υποκύπτουν εκάστοτε δια της ανεχειίας και να επιστρέφουν ταπεινωμένοι ενώπιον των παιδιών εις τας έδρας των τάξεων, καμμία δύναμις δεν θα σταθή ικανή ν' ανορθώση την ελληνικήν παιδείαν”¹⁰¹. Αντίθετη άποψη εκφράζεται από την εφημερίδα “Εθνικός Κήρυξ”, σύμφωνα με την οποία “ουδείς έχει το δικαίωμα, υπό τον εκβιασμόν της απεργίας, να θέση εν κινδύνω την οικονομική σταθερότητα και το πρόγραμμα των κρατικών επενδύσεων, εξ ου εξαρτάται το μέλλον της χώρας”¹⁰². Τόσο μέσα από τις συντηρητικές εφημερίδες της εποχής όσο και από τις δηλώσεις του Υπουργού Παιδείας της Ε.Ρ.Ε. φαίνεται το διαφορετικό ιδεολογικό πρόσημο που αποδίδει η κεντρική κυβέρνηση στο ρόλο της εκπαίδευσης συγκριτικά με την συντηρητική παράταξη. Αυτή η τελευταία, προτάσσει την αναγκαιότητα μιας κάποιας οικονομικής ανάπτυξης ως προϋπόθεση για την μετέπειτα πνευματική και μορφωτική ανέλιξη του ελληνικού λαού. Στόχος της φιλελεύθερης μεταρρυθμιστικής προσπάθειας του 1964 είναι ο εξορθολογισμός και η ανεξάρτηση ως προϋπόθεση για την αναπτυξιακή πορεία της χώρας, ενώ οι υπόλοιπες κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις φαίνεται να είναι προσδεδμεμένες σε εξαρτησιακές ιδεολογίες, που θέτουν εμπόδια στην ανεξάρτηση της χώρας¹⁰³. Οι οικονομικές επιβαρύνσεις των φοιτητών σε δίδακτρα, εξέταστρα, αγορά πανεπιστημιακών συγγραμμάτων, καθώς και το όλο πιο δύσκολο σύστημα των εισαγωγικών εξετάσεων της προηγούμενης περιόδου, οξύνουν την κοινωνική απαίτηση για διεύρυνση της πρόσβασης στα Πανεπιστήμια. Δεν είναι τυχαίο πως τα συνθήματα που επικρατούν στις αρχές της δεκαετίας του 1960 με την κήρυξη του Ανένδοτου Αγώνα από τον Γ. Παπανδρέου έπειτα από τις εκλογές του Οκτωβρίου του 1961 είναι “Να σπουδάσουν και οι

100 Εισηγητική Έκθεση στο Ν. 4379/1964.

101 Εφ. Καθημερινή, “Έχουν δίκη”, Πρτθ. στο Δημαράς Αλέξης, (2003) *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, (Τεκμήρια ιστορίας)*, τομ. Β' (1895-1967), εκδ. Εστία, Αθήνα, σ. 253.

102 Εφ. Εθνικός Κήρυξ, “Εις το ύψος της αποστολής των”, Πρτθ. στο Δημαράς Α. (2003), ό.π., σ. 254.

103 Τζάνη Μ., Παμουκτσόγλου Τ., (2002) ό.π., σ. 168.

φτωχοί” και “ Ψήφισε Ένωση Κέντρου για το παιδί σου”, που χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα στον προεκλογικό αγώνα του Νοεμβρίου του 1963¹⁰⁴.

Ο νομοθέτης όμως πέρα από την κοινωνική ανάγκη που διαβλέπει με την θεσμοθέτηση των παραπάνω νόμων, φαίνεται να λαμβάνει υπόψη του και τα πολιτικά και οικονομικά γεγονότα που πλέον λαμβάνουν χώρα, όπως η σύνδεση της χώρας στην Ε.Ο.Κ. αλλά και ότι είχε προηγηθεί κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 και του Ψυχρού Πολέμου. Η εκτόξευση του “Σπούτνικ” από τους Σοβιετικούς το 1957 είχε σημαντικό αντίκτυπο στη Δύση, όχι μόνο γιατί η Ρωσία επιτύγχανε κάτι που η Δύση ακόμα δεν είχε καταφέρει αλλά γιατί πλέον επηρέασε και τις δυτικές ιδεολογικές αντιλήψεις. Λόγω της επιτυχίας αυτής των Σοβιετικών που αποδόθηκε στο εκπαιδευτικό τους σύστημα, η Δύση σε απάντηση αρχίζει να επενδύει μεγάλα ποσά στην εκπαίδευση, και ιδιαίτερα στην τεχνική εκπαίδευση. Η θεωρία του ανθρωπίνου κεφαλαίου αρχίζει πλέον να υπερτερεί και να επηρεάζει τις πολιτικές για την εκπαίδευση τόσο στην Αμερική όσο και στην Δυτική Ευρώπη και κατ' επέκταση στην Ελλάδα ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950. Στη συζήτηση στη Βουλή για τη σύσταση της Επιτροπής Παιδείας, τον Νοέμβριο του 1957, ο Γ. Παπανδρέου επικαλείται τη θεωρία του ανθρωπίνου κεφαλαίου για την διεύρυνση της παιδείας και χρησιμοποιεί ως παράδειγμα την πολιτική που ακολουθείται από τα κομμουνιστικά καθεστάτα, της γενίκευσης της παιδείας, η οποία συνέβαλε και στην σημαντική τεχνολογική και επιστημονική εξέλιξη της τότε Σοβιετικής Ένωσης. Αναφερόμενος στην τεχνολογική πρόοδο δήλωσε: “Διαφωνώ, όπως γνωρίζει η Εθνική Αντιπροσωπεία, διαφωνώ, θεμελιωδώς προς τα κομμουνιστικά καθεστάτα, από τα οποία με χωρίζει το μέγα θέμα της Ελευθερίας. Αλλά οφείλω ειλικρινώς να αναγνωρίσω ότι εις το κεφάλαιον της Παιδείας, τους ανήκει τίτλος τιμής. Αποτελεί τίτλον τιμής των κομμουνιστικών καθεστώτων η γενίκευσης της παιδείας. Ποία είναι η απόδοσις αυτής της προτεραιότητας της Παιδείας εις την Μητρόπολιν του Κομμουνισμού επιβεβαιώνεται από την τελευταίαν δόξαν του “Σπούτνικ”. Ιδού διατί δεν επιτρέπεται πλέον να εξακολουθήσωμεν αυτήν την παλαιάν, ολογαρχικήν, πλουταρχικήν αντίληψη της εκπαίδευσως. Πρέπει να γίνει κοινή συνείδησις, ότι η Παιδεία είναι η πρώτη υπόθεσις του Έθνους”¹⁰⁵. Ενώ και στα πορίσματα της Επιτροπής Παιδείας, αναφέρεται ότι “Δεν επιτρέπεται το μέγα αγαθόν της παιδείας να είναι προνόμιον μόνον των ολίγων, των εχόντων τα οικονομικά μέσα δια σπουδάς μακράς διαρκείας. [...] (είναι) ασύμφορον να μη αξιοποιούνται αι ιδιοφυΐαι, αι εις σημαντικόν αριθμίν παρουσιαζόμεναι εις τα μεγάλα λαϊκά στρώματα, εξ' αιτίας της απαιδευσίας, εις την οποίαν καταδικάζονται οι πενέστεροι”¹⁰⁶. Τα παραπάνω σε συνδυασμό με τις παραινέσεις από διεθνείς οργανισμούς, και κυρίως τον ΟΟΣΑ, επέτρεψαν την υιοθέτηση πολιτικών

104 Δημαράς Αλ. (2003) “Σχολική Εκπαίδευση” στο συλλογικό *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, σ. 177.

105 Κυπριανός Παντελής, (2015). *Συγκριτική Ιστορία της Ελληνικής εκπαίδευσης*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα, σ. 262 – 263.

106 Επιτροπή Παιδείας. Εισήγηση ειδικής Επιτροπής που συγκροτήθηκε στις 14 Ιουνίου 1957 από τον Πρωθυπουργό Κων. Καραμανλή.

προς την κατεύθυνση της διεύρυνσης της παιδείας. Έτσι, το 1962 αρχίζουν οι διεργασίες για την ίδρυση τρίτου πανεπιστημίου στην Πάτρα, ενώ η διεύρυνση γίνεται περαιτέρω ορατή στα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1964 όπου σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση η εκπαίδευση είναι η κατεξοχήν παραγωγική επένδυση¹⁰⁷.

Όπως επισημαίνεται και στο λόγο του τότε υφυπουργού Παιδείας Λουκή Ακρίτα τον Ιούλιο του 1964 η καθιέρωση της δωρεάν παιδείας θα βοηθήσει την Ελλάδα και τους πολίτες της να συμμετέχουν ενεργά στην οικονομική εξέλιξη της Ευρώπης συμβάλλοντας ουσιαστικά με τις επιστημονικές τους γνώσεις τους και όχι απλά ως ανιδεϊκευτο εργατικό δυναμικό. Στο λόγο του προσδιορίζεται ο νέος ρόλος της Ελλάδας εντός της Ευρώπης σύμφωνα με τον οποίον “Υπάρχει ο κίνδυνος της τεχνοκρατίας. [...] Διότι εμείς δεν έχουμε ελληνική τεχνοκρατία. Εμείς δεχόμεθα τις προσταγές ξένης τεχνοκρατίας και υπάρχει ο κίνδυνος να οργανωθεί η ευρωπαϊκή ζωή μέσα σε πλαίσια τεχνοκρατικά με μας εις την άκρην της Ευρώπης, σε μια Επαρχία της Ευρώπης, να μας χρησιμοποιούν απλώς ως χειρωνακτικόν υλικόν εις την μεγάλην αυτήν αναδημιουργίαν την οικονομικήν. [...] Και αυτό ακριβώς η ελληνική Παιδεία, η ανθρωπιστική Παιδεία θα πρέπει εις την Ελλάδα να τον απομακρύνη, αυτόν τον μεγάλον κίνδυνον”¹⁰⁸.

Είναι η πρώτη μεταπολεμική μεταρρύθμιση που δίνει έμφαση και συνδέει την πορεία της οικονομίας και της θέσης της Ελλάδας και των πολιτών της μέσα στο νέο σχηματισμό με την εκπαίδευση. Μετά την κατάθεση του νομοσχεδίου η εφημερίδα *Το Βήμα* συνδέει την εκπαίδευση με την εθνική επιβίωση μέσα στον ευρωπαϊκό χώρο: “τώρα θα κριθί αν θα αναπτυχθώμεν και θα ευθυγραμμισθώμεν προς τας άλλας χώρας του ευρύτερου ευρωπαϊκού χώρου όπου εκ της ανάγκης των πραγμάτων ενταχθήκαμεν, δια να σταδιοδρομήσωμεν ως αυτόνομος και ισότιμος προς τας άλλας μονάδας εντός του χώρου αυτού, ή θα παραμείνωμεν υπανάπτυκτοι δια να περιέλθωμεν εις την μοίραν δεξαμενής εργατικού δυναμικού δια τα βιομηχανικά κέντρα της Ευρώπης”¹⁰⁹. Όπως προκύπτει από τα παραπάνω φαίνεται ότι η καθιέρωση της δωρεάν εκπαίδευσης και επέκταση της υποχρεωτικής παιδείας θα συμβάλλει σημαντικά στη μείωση της αφαιμάξης του φθηνού εργατικού δυναμικού προς τις χώρες της Ευρώπης, ενώ ταυτόχρονα η ανθρωπιστική παιδεία θα συμβάλλει στην καλιέργεια ενός ελεύθερου πολίτη ικανού να κρίνει και να αντιστέκεται. “Πρέπει πρώτα απ’ όλα η Παιδεία η Ελληνική, η Ευρωπαϊκή Παιδεία να δημιουργήσει ελεύθερους ανθρώπους και όχι δημιουργικούς πολίτας”¹¹⁰. Βέβαια αυτό είναι κάτι ουτοπικό σε μια καπιταλιστική κοινωνία όπου στόχος είναι η παραγωγή και όχι η καλλιέργεια και η ανάπτυξη σκεπτόμενων ατόμων.

107 Κυπριανός Π.,(2015) ό.π., σ. 262 – 263.

108 Λουκής Ακρίτας, Ο λόγος του υφυπουργού εις την πανηγυρικήν συνεδρίαν της ΔΔ' Γενικής Συνελεύσεως των λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης(17 – 7 – 1964).

109 Εφ. Το Βήμα 14 – 7 – 1964.

110 Λουκής Ακρίτας, Ο λόγος του υφυπουργού εις την πανηγυρικήν συνεδρίαν της ΔΔ' Γενικής Συνελεύσεως των λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης(17 – 7 – 1964).

Η μετανάστευση επομένως προς αναζήτηση εργασίας φαίνεται να είναι ένας σημαντικός παράγοντας για τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης. Υπάρχει η πεποίθηση ότι ο κύριος λόγος μετανάστευσης είναι η αναχρονιστική παιδεία, αλλά και ότι ο εκσυγχρονισμός του εκπαιδευτικού συστήματος θα συμβάλλει στη μείωση του φαινομένου. “Είναι μήπως η παιδεία η οποία εξώρισε 500.000 παιδιά δικά μας, μέσα στο διάστημα ολίγων ετών, και τα έστειλε εις τα υπόγεια ανθρακορυχεία του Βελγίου, τις Στέππες της Αφρικής, της Ασίας και της Αυστραλίας, όπου γονιμοποιούν με τον ιδρώτα των και το αίμα των τας ξένας οικονομίας; Είναι η παιδεία ή η αμορφωσιά; Είναι η αμορφωσιά.¹¹¹”

Η δωρεάν παιδεία, η επέκταση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης αλλά και η καθιέρωση των υποτροφιών αποτελούν καινοτομίες της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης οι οποίες συνδέονται με τον εκδημοκρατισμό της εκπαίδευσης και την αξιοποίηση του ανθρώπινου κεφαλαίου ανεξάρτητα από την κοινωνικο – οικονομικό του προέλευση. “Η παιδεία από προνόμιον καθίσταται δικαίωμα του Ελληνικού λαού. Παύει το ισχύον μέχρι σήμερον πλουτοκρατικόν σύστημα εν τη παιδεία και εφαρμόζεται η δημοκρατική αρχή της ίσης παιδείας δι' όλους¹¹². Ενώ και ο Λουκής Αρκίτας υποστήριξε ότι πλέον με την επέκταση της δωρεάν εκπαίδευσης θα μπορούμε και σαν χώρα να αξιοποιήσουμε το σύνολο του πληθυσμού μας ενώ μελλοντικά η ηγεσία του τόπου θα επιλέγεται από το σύνολο του “μορφωμένου” πλέον λαού της και όχι αποκλειστικά από μια μειοψηφία όπου είχε μέχρι πρότινος πρόσβαση στην ανώτερη παιδεία. “Και με την δωρεάν Παιδείαν, και την υποχρεωτικήν εκπαίδευσιν εις τα 9 χρόνια αναζητούμεν την πνευματικήν ηγεσίαν από το σύνολον του λαού και αξιοποιούμε, έχομε την δυνατότητα να αξιοποιήσωμε όλο το δυναμικόν, το πνευματικόν και πολιτιστικόν του λαού μας. Παλαιότερα η ηγεσία του τόπου μας ήταν από ένα κύκλο προνομιούχων ανθρώπων ή ανθρώπων τυχερών, οι οποίοι είχαν απομακρυνθή από την λαβήν της ανάγκης. [...] Αυτήν την στιγμήν, για πρώτη φορά, το παιδί που μένει σ' ένα καλυβόσπιτο και το παιδί που μένει σ' ένα αγροτόσπιτο, παντού όλοι οι άνθρωποι, έχου την δυνατότητα να ανέβουν με την δωρεάν παιδείαν, με το σύστημα των υποτροφιών, με την στοργικήν παρακολούθησιν του Κράτους από το πρώτο έτος έως το Πανεπιστήμιον, έχομε την δυνατότητα να αντλήσωμε απεριόριστες δυνάμεις¹¹³. Η επένδυση στην παιδεία ως όφελος για το κοινωνικό σύνολο υπογραμμίζεται και στην εισηγητική έκθεση του Νόμου σύμφωνα με την οποία η μόνη ελπίδα προκειμένου η Ελλάδα να επιβιώσει στον διεθνή οικονομικό ανταγωνισμό είναι “να μορφωθούν οι πολίται της, για να γίνουν ικανοί να αξιοποιήσουν τους πόρους του πατρίου εδάφους και να αναπτύξουν τον υλικόν και πνευματικόν πολιτισμόν της χώρας. Ανέκαθεν το ευγενέστερον

111 Χαράλαμπος Δημήτριος, (1990), *Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1950 – 1974*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Διδακτορική Διατριβή, σ. 212.

112 Χαράλαμπος Δ., (1990) *ό.π.*, σ. 213.

113 Λουκής Αρκίτας, *ό.π.*, σ. 383.

προϊόν αυτού του τόπου υπήρξεν ο νοήμων και δεξιός άνθρωπος. Δε πρέπει λοιπόν να φεισθώμεν δαπανών δια να τον εκπαιδύσωμεν. Άλλωστε έχει από όλους αναγνωρισθεί και διακηρυχθεί ότι αι δαπάναι δια την παιδείαν αποτελούν επένδυσιν κατ' εξοχήν παραγωγικήν”¹¹⁴.

Την ίδια στιγμή που από την πλευρά της η κυβέρνηση υπερασπιζόταν ένα πανεπιστήμιο στο οποίο όλο και περισσότεροι θα μπορούσαν να φοιτούν, η αντιπολίτευση, και συγκεκριμένα η Ε.Ρ.Ε., εκφράζει την αντίθεσή της στην μαζική εκπαίδευση. Η κριτική που εκφράζεται από την παράταξη της δεξιάς επικεντρώνεται κυρίως στις αρνητικές συνέπειες που μπορεί να επιφέρει η καθιέρωση της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Αναγνωρίζουν τις θετικές συνέπειες της εκπαίδευσης αλλά την ίδια στιγμή θεωρούν ότι αυτά τα οφέλη πρέπει να παρέχονται σε λίγους γιατί σε διαφορετική περίπτωση ανατρέπεται η κοινωνική διαστρωμάτωση. Ενδεικτικό της αντίληψης που έχουν για την κοινωνική αναπαραγωγή είναι η ανησυχία τους ότι “αν εφαρμοστή η υποχρεωτική εννιαετή παιδεία των νέων κατά ποιον τρόπον πιστεύει η Κυβέρνησις ότι μετά την απομάκρυνσιν των παιδιών αυτών από τας οικογένειάς των και από τα χωρία των και από τας ασχολίας των και από τον κύκλον του επαγγέλματος των γονέων των θα ήταν δυνατόν να επιστρέψουν εις το παλιόν περιβάλλον τους και να γίνουν κοινωνικώς χρήσιμοι άνθρωποι, μετά την λήξιν της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσως. Τους διώχνουμε οριστικά από το χωριό”¹¹⁵. Τα παραπάνω είναι χαρακτηριστικά της αντίληψης της δεξιάς παράταξης για την πορεία των νέων. Κάθε κοινωνική τάξη οφείλει να έχει την ανάλογη εκπαίδευση έτσι επιτυγχάνεται ο διττός στόχος αφενός της κοινωνικής αναπαραγωγής συγκεκριμένων τάξεων και αφετέρου δεν απειλείται η κυρίαρχη - αστική τάξη, καθώς δεν θα διεκδικούσαν μέρος της εξουσίας. Σύμφωνα με την άποψη εκπροσώπων της δεξιάς κάθε κοινωνική τάξη πρέπει να λαμβάνει την αντίστοιχη εκπαίδευση, οι αγρότες πρέπει να αναπαράγουν αγρότες, οι κτηνοτρόφοι κτηνοτρόφους και αντίστοιχα οι γιατροί, γιατρούς και οι δικηγόροι, δικηγόρους. Παράλληλα, αγνοούν την ευεργετική επίδραση της εκπαίδευσης στο σύνολο της κοινωνίας, υποστηρίζοντας ότι ακόμα και αν λάβουν μέρος της εκπαίδευσης δεν θα μπορούν να αξιοποιήσουν τα οφέλη της και θα εγκλωβιστούν αφού δεν θα μπορούν να ανέλθουν λόγω της κοινωνικής τους προέλευσης αλλά την ίδια στιγμή δεν θα μπορούν και δε θα θέλουν να επιστρέψουν και να ασχοληθούν με το επάγγελμα των γονιών τους.

Οι βασικές αντιρρήσεις της συντηρητικής παράταξης μπορούμε να πούμε ότι επικεντρώνονται στο σύνολο της μεταρρύθμισης, στη δωρεάν παιδεία, στην αντικατάσταση της αναποτελεσματικής μεθόδου διδασκαλίας της κλασικής Παιδείας κάτι που συνεπαγόταν την διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών από μετάφραση, στην εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση, στον εμπλουτισμό του περιεχομένου σπουδών, με μαθήματα που στόχο έθεταν την καλλιέργεια δημοκρατικών, κριτικά

114 Εισηγητική Έκθεσις, ό.π., σ. 89.

115 Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΚΓ', Πέμπτη 27 – 8 – 1964. Αγορεύσεις Γ. Λύχου και Π. Κανελλόπουλου.

σκεπτόμενων πολιτών, την κατάργηση των εισαγωγικών εξετάσεων από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο αλλά και στη διχοτόμηση του εξατάξιου Γυμνασίου, σε τρίχρονο Γυμνάσιο – Λύκειο. Όλα τα παραπάνω φαίνεται να αντικατοπτρίζουν την ιδεολογική τοποθέτηση της συντηρητικής παράταξης σύμφωνα με την οποία επιθυμεί την διατήρηση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων, αρνείται την αναβάθμιση του μορφωτικού επιπέδου των Ελλήνων, ενώ συνδέει άμεσα την εκπαίδευση και την παιδεία με την αγορά εργασίας¹¹⁶.

Το πρώτο και κύριο σημείο αντιπαράθεσης είναι η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών από μετάφραση στο γυμνάσιο. Μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας, ιδιαίτερα από την Φιλοσοφική και τη Θεολογική, αρθρογραφούν στην εφημερίδα Καθημερινή, κύριο εκπρόσωπο της συντηρητικής παράταξης, προκειμένου να υπερασπισθούν της διατήρησης των αρχαίων ελληνικών. Το συντηρητικό εκπαιδευτικό ρεύμα αντιδρά ενάντια στις μεταφράσεις και απορρίπτει για λόγους ηθικούς, πολιτικούς ακόμα και θρησκευτικούς την διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών από μετάφραση. Ο καθηγητής Θεολογίας Μπρατσιώτης αρθρογραφώντας στην Καθημερινή θέτει τον κίνδυνο που ανακύπτει από την κατάργηση των αρχαίων ελληνικών. Όπως επισημαίνεται: “ο Ελληνισμός έχει το εξαιρετικόν και επίφθονον προνόμιον να έχη εις την γλώσσα του τας Αγίας Γραφάς και δη την μεν Παλαιάν Διαθήκην εις την περίφημον μετάφρασιν των Εβδομήκοντα, την δε Καινήν πρωτοτύπως, όπως έχει πρωτοτύπως ελληνικήν και την Θεϊαν Λειτουργίαν και την θαυμασίαν Βυζαντινήν Υμνογραφίαν, τους Ι. Κανόνας [...] Ο αναγνώστης θα μελαγχολήσῃ ασφαλώς, όταν αναλογισθῇ το μέγεθος της εθνικής ζημίας, που θα προκύψῃ εκ του ότι με την νέαν εκπαιδευτικὴν μεταρρύθμισιν μετὰ 5-6 ἔτη ἡ νέα γενεά θα εἶναι μεν ἐμπλεως νεοελληνικῆς και ευρωπαϊκῆς σοφίας και κατά πάντα εκσυγχρονισμένη, δεν θα εἶναι ὁμως εις θέσιν ὄχι να εννοή, ἀλλ’ οὐδέ καν να παρακολουθῇ οὔτε το Ευαγγέλιον και τον Απόστολον, οὔτε την Θεϊαν Λειτουργίαν εις το πρωτότυπον.[...] ο ελληνικός λαός, ο οποίος εμακαρίζετο και εκαυχάτο, ότι έχει εις την γλώσσαν του την Καινήν Διαθήκην και την Ορθοδοξίαν, θα ευρεθῇ εις την ανάγκην ἢ να μη εννοή τίποτε ἀπό αὐτήν ἢ να αντιμετωπίσῃ νέας λαϊκὰς ἐξεγέρσεις χειροτέρας ἀπό αὐτάς που ἐζήσαμεν ἡμεῖς οἱ παλαιότεροι και θα ἔχουν ἀκούσει και οἱ νεώτεροι”¹¹⁷.

Εἶναι προφανές ἀπό τα παραπάνω ὅτι εκπρόσωποι της συντηρητικῆς παράταξης ἀπό διάφορους κλάδους αναγνωρίζουν την σημασία της υιοθέτησης κειμένων ἀπό μετάφραση ἀναλογιζόμενοι τόσο την ἐξελικτικὴ διαδικασία στην Ευρωπαϊκὴ κοινότητα ὅσο και την χρησιμότητα και αναγκαιότητα δημιουργίας ικανῶν ἐπιστημόνων και τεχνικῶν. Ωστόσο, ἀγκυλώσεις ιδεολογικές και επαγγελματικές δεν ἀφήνουν την ἐξέλιξη της μεταρρύθμισης. Τίθεται ξανά το θέμα της

---

116 Τζάνη Μ., Παμουκτσόγλου Τ.,(2002) ὁ.π., σ. 170.

117 Εφ. Καθημερινή, “Το μέγα εθνικόν θέμα ἐπὶ του εκπαιδευτικῶν νομοσχεδίου”, 26 – 7 – 1964.

καθιέρωσης της δημοτικής γλώσσας και των κινδύνων που θέτει μια τέτοια εξέλιξη για την πορεία του έθνους, με συνέπεια την περαιτέρω αναβολή της. Τόσο εκπρόσωποι της Εκκλησίας όσο και της Φιλοσοφικής Σχολής φαίνεται να θέτουν ως προτεραιότητα τα επαγγελματικά τους συμφέροντα, βλέποντας κοντόφθαλμα τις μεταρρυθμίσεις που τίθενται το 1964 και μη αναλογιζόμενοι τα θετικά αποτελέσματα για το κοινωνικό σύνολο. Σε άρθρο του ο καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής Ι. Θεοδωρακόπουλος αφενός βλέπει το σχολείο ως μέσο προπαγάνδας και όργανο πολιτικής ιδεολογίας αφετέρου θέτει το πρόβλημα που θα προκύψει με τους αποφοίτους των αντίστοιχων σχολών. Χαρακτηριστικά σημειώνει: “Αποτελεί αξίωμα ότι το σχολείον είναι θεσμός συντηρητικός. [...] Τα σχολεία της Γαλλίας είναι αυστηρώς συντηρητικά ιδρύματα, όπου καλλιεργείται συστηματικώς η κλασική παράδοσις της χώρας αυτής. [...] Ό, τι ισχύει δια την Γαλλίαν, το ίδιο περίπου ισχύει αι δι' όλους τους λαούς της Δύσεως. Μόνον εις τας ανατολικάς χώρας επήλθον ριζικαί ανατροπαί εις τα σχολεία, διότι η επανάστασις μετέβαλε το σχολείον εις όργανον πολιτικής ιδεολογίας”¹¹⁸. Στο συγκεκριμένο σημείο φαίνεται ότι ο Καθηγητής Φιλοσοφίας αντιστρέφει το επιχείρημα της κυβέρνησης περί καθολικής εκπαίδευσης και τα οφέλη της καθολικής πρόσβασης στην εκπαίδευση, βασιζόμενη στα επιτεύγματα της Σοβιετικής Ένωσης για να υποστηρίξει και να υπεραμυνθεί της διατήρησης του ελεγχόμενου αριθμού μαθητών προς τις ανώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης. Παράλληλα, η εισαγωγή μαθημάτων που προωθούν την καλλιέργεια ενός δημοκρατικού πολίτη φαίνεται αφενός να εκλαμβάνονται ως μέσο προπαγάνδας, αντίστοιχα με τα σχολεία στις ανατολικές χώρες, αφετέρου κρίνονται ως εχθρικά προς τις αξίες του συντηρητικού σχολείου το οποίο θέτει σαν σκοπό, σύμφωνα με τον καθηγητή “να εισάγη τον νέον άνθρωπον εις τον κόσμον των σταθερών αξιών της ζωής και να τον αναγκάση δια των αξιών αυτών να ασκήση το πνεύμα και την ψυχήν του και έτσι να τον ετοιμάση δια την ζωήν”. Από τα παραπάνω φαίνεται να είναι ακόμα ισχυρή η επίδραση των επιχειρημάτων που διαμόρφωσαν την εκπαιδευτική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο, ενώ για άλλη μια φορά τα επιχειρήματα της κριτικής εκπροσώπων της συντηρητικής παράταξης αντλούν από πολιτικο- ιδεολογικές καταβολές, καθώς έχουμε και την επικράτηση του φιλελευθερισμού στην εξουσία μετά από δέκα χρόνια επικράτησης της συντηρητικής παράταξης. Για το λόγο αυτό δεν είναι η μόνη περίπτωση όπου θα διατυπωθεί η θέση ότι η μεταρρύθμιση “έρχεται να υπηρετήσει σκοπούς αποκλειστικώς εξωεκπαιδευτικούς”¹¹⁹.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί η θέση του καθηγητή για την επίπτωση που θα έχει μια κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών στους φιλόλογους “Με την κατάργησιν των αρχαίων Ελληνικών εις τα σχολεία αυτά με την πάροδον του χρόνου και με την πίεσιν των πραγμάτων δεν

---

118 Εφ. Καθημερινή “Περί την “εκπαιδευτικήν μεταρρύθμισιν” το νέον περί παιδείας νομοθέτημα, 12 – 8 – 1964.

119 Χαραλάμπους Δ., (1990) ό.π., σ. 216.

θα χρειάζονται πλέον οι φιλόλογοι ως καθηγηταί. Τούτο σημαίνει ότι θα περιοριστούν και σιγά – σιγά θα εκλείψουν από την χώραν τα επιστημονικά αυτά στελέχη, επί των οποίων κυρίως στηρίζεται η έννοια του Γυμνασίου”¹²⁰. Μια κοντόφθαλμη οπτική που στηρίζεται στην εξυπηρέτηση συμφερόντων, αποσιωπά τη διατήρηση των αρχαίων ελληνικών στο νέο λύκειο πλέον που διαμορφώνεται και από την άλλη συντηρεί την άποψη περί σύνδεσης του πανεπιστημιακού τίτλου με την άμεση επαγγελματική αποκατάσταση και ιδιαίτερα στο χώρο του δημοσίου.

Ένα ακόμα σημείο τριβής – διαφωνίας της συντηρητικής παράταξης με το νέο νόμο είναι η διαίρεση της μέσης εκπαίδευσης σε δύο αυτοτελείς τριετής κύκλους και κατ' επέκταση η διατήρηση των αρχαίων ελληνικών από το πρωτότυπο μόνο στο λύκειο. Η κριτική που ασκείται στην διάσπαση της μέσης εκπαίδευσης είναι ότι το γυμνάσιο θα λειτουργεί ως προέκταση του δημοτικού και όχι ως κύκλος της μέσης εκπαίδευσης με συνέπεια την υποβάθμισή του. Ο Ι. Θεοδωρακόπουλος με άρθρο του στην εφημερίδα Καθημερινή σημείωνε ότι “ο χωρισμός του Γυμνασίου εις δύο αυτοτελή στοιχεία, σημαίνει ότι το Γυμνάσιον εξαρθρώνεται και κατ' ουσίαν παύει να υπάρχει. [...] Ότι το πράγμα έχει ούτω, καταφαίνεται από το γεγονός ότι το νομοθέτημα καταργεί τας εισιτήριους εξετάσεις δια το σχολείον τούτο και συγχρόνως εξορίζει τα αρχαία ελληνικά κείμενα από το πρόγραμμα των μαθημάτων”¹²¹. Ενώ, αντίθετη με το νέο νομοσχέδιο είναι και η θέση της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών ήδη στην αρχή του Υπομνήματος που καταθέτει υποστηρίζει ότι “πολλά εκ των εξαγγελθέντων μέτρων είναι άκρως αντίθετα προς το συμφέρον της εθνικής εκπαιδύσεως και της Ελληνικής Παιδείας” [...] “Ο κατώτερος γυμνασιακός κύκλος δεν αποτελεί γυμνασιακήν προβαθμίδα, αλλά ανώτερον Δημοτικόν Σχολείον ήτοι σχολείον της καθημερινής ζωής [...] σχολείον από το οποίον θα λείπη ο χαρακτήρ της κλασσικής παιδείας, ήτοι ο ανθρωπιστικός χαρακτήρας. Τούτο είναι προφανές, αφού τα μεν αρχαία ελληνικά κείμενα θα διδάσκωνται μόνο εκ μεταφράσεων, θα λείπουν δε τα Λατινικά. [...] Τον χαρακτήρα του “Προγυμνασίου” τούτου μαρτυρεί σαφώς η εξαγγελθείσα κατάργησις των εισαγωγικών εξετάσεων δια την εγγραφήν εις αυτό μετά την από του εξαετούς δημοτικού αποφοίτησιν”. Ενώ στη συνέχεια υποστηρίζει ότι ο ουσιαστικός περιορισμός της μέσης εκπαίδευσης που επιχειρείται στα τρία χρόνια αποτελεί κίνδυνο για την εκπαίδευση, “αποδεικνύει οπισθοδρόμησιν της εκπαιδύσεως, ενώ ο περιορισμός της Μέσης Παιδείας είναι περιορισμός του πνευματικού ορίζοντος των Ελλήνων”¹²². Στο ίδιο μήκος κύματος είναι και οι ανακοινώσεις της Εταιρείας Ελλήνων Φιλολόγων όπου υποστηρίζουν ότι “το τριετές προγυμνάσιον σχεδιάζεται κατά τρόπον, όστις θα καταστήσει αυτό σχολείον χαμηλοτάτης μορφωτικής στάθμης, λειτουργούν με χαλαρότητα και αδυνατούν να παράσχῃ εθνικόν φρονηματισμόν και προσανατολισμόν προς τα μορφωτικά αγαθά”, ενώ

120 Εφ. Καθημερινή “Περί την “εκπαιδευτικήν μεταρρύθμισιν” το νέον περί παιδείας νομοθέτημα, 12 – 8 – 1964.

121 Θεοδωρακόπουλος Ι., Το νέον περί παιδείας νομοθέτημα, εφ. Καθημερινή, 2 – 8 – 1964.

122 Δημαράς Α., (2003) Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, ό.π., σ. 276.

κατηγορεί την ίδρυση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου ως μια μεταφύτευση ενός οργανισμού ξένου προς την δομή του εκπαιδευτικού θεσμού στην Ελλάδα που θα επιφέρει σύγχυση με την πληθώρα των αρμοδιοτήτων που του ανατίθενται και αυτό γίνεται για λόγους πελετειακούς¹²³.

Η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών από μετάφραση και ο διαχωρισμός της μέσης εκπαίδευσης θα σταθεί αφορμή για μια κριτική με πολιτικο – ιδεολογικού τύπου επιχειρηματολογία. Μια χαρακτηριστική τοποθέτηση που συμπυκνώνει τον κυριότερο φόβο του συντηρητικού κόσμου ακόμα και τη μεταπολεμική περίοδο είναι αυτή του Κ. Γεωργούλη ο οποίος σημειώνει ότι “η θεμελιώδης επιδίωξις των εισηγητών της αποβλέπει να καταργήση την διδασκαλίαν της αρχαίας ελληνικής γλώσσης εις τα σχολεία της μέσης εκπαίδευσως. Το πρόγραμμα το οποίον επιχειρήται να θεσπισθή ευρίσκεται επί του σημείου τούτου εις έκδηλον αντίθεσιν προς τα προγράμματα τα ισχύοντα εις τας δυτικάς ευρωπαϊκάς χώρας και εις πλήρην συμφωνίαν με τα προγράμματα τα νομοθετημένα εις τα Σοβιέτ και εις τας χώρας του Παραπετάσματος”¹²⁴. Η μεταρρύθμιση επομένως του 1964 υποτίθεται ότι θέτει υπό αμφισβήτηση δύο βασικά θεμέλια του ελληνικού πολιτισμού αλλά και της συγκρότησης της δεξιάς ιδεολογίας που είναι η θρησκεία και η κλασσική, αρχαία κληρονομιά. Η εκρίζωση αυτών των δύο στοιχείων από την εκπαίδευση της νεολαίας εκλαμβάνεται ως προσπάθεια εγκαθίδρυσης και επιβολής κομμουνιστικών προτύπων. Όπως σημειώνεται οι κλασσικές σπουδές αποτελούν εμπόδιο στα διεθνιστικά σχέδια των ανθρώπων αυτών (εν. Κομμουνιστών). “Όταν τα παιδιά διδάσκονται το “πας μη Έλλην Βάρβαρος” αυτό δεν τους αφήνει να ξεριζώσουν από την ψυχή με ευκολία τον πατριωτισμό”¹²⁵.

Ακόμα και ο Κ. Τσάτσος, διανοούμενος – ακαδημαϊκός, με σημαντική επιρροή στην συντηρητική παράταξη υποστήριξε την διατήρηση της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής καθώς “λόγοι εθνικοί, πολιτικοί, επιβάλλουν να διατηρήσωμεν όσον το δυνατόν στενότερον δεσμόν με τον θησαυρόν του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, ο οποίος αποτελεί το κύριον έρεισμα της ιστορικής, δηλ. της εθνικής μας συνειδήσεως”¹²⁶.

Η κριτική από την αντιπολίτευση, αλλά και από άλλους συντηρητικούς φορείς και εκπροσώπους του Τύπου κάλυψε σχεδόν όλο το φάσμα των αλλαγών, από την δομή του νέου σχολείου, τη γλώσσα διδασκαλίας, την εννεάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση, τη δωρεάν παιδεία. Η αμφισβήτηση επικεντρώθηκε τόσο στο ανέφικτο της μεταρρύθμισης, καθώς δεν θα ήταν δυνατό να εφαρμοστεί δωρεάν καθολική εκπαίδευση με τον υπάρχοντα κρατικό προϋπολογισμό, ενώ η

---

123 Ανακοίνωση της “Εταιρείας Ελλήνων Φιλολόγων”, Πρτθ. στο Δημαράς Α., (2003), ό.π., σ. 279.

124 Γεωργούλης Κ., Η αντιδημοκρατική και συνοδοιποριακή νοοτροπία της εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως, εφ. Καθημερινή, 13 – 9 – 1964.

125 Σίτος Σπ. Τα αίτια του παραμερισμού της κλασσικής παιδείας στην Ελλάδα, εφ Καθημερινή, 21 – 7 – 1964, σ.

126 Παρατίθεται στο Χαραλάμπους Δ., (1990) ό.π., σ. 220.

κυβέρνηση κατηγορήθηκε ότι προσπαθεί να δημιουργήσει την ψευδή εντύπωση ότι πριν η παιδεία ήταν ακριβή, ενώ στην ουσία ούτε η ίδια θα μπορέσει να υλοποιήσει την ουσιαστική δωρεάν παιδεία. Από την μελέτη της βιβλιογραφίας προκύπτει ότι ιδεολογικές αγκυλώσεις και εξυπηρέτηση συμφερόντων εντοπίζονται και από τις δύο πλευρές. Όπως η συντηρητική παράταξη διέβλεπε τον κομμουνιστικό κίνδυνο στο νέο πρόγραμμα σπουδών και διάχυση κομμουνιστικών προτύπων μέσα από την ίδρυση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, έτσι και μια άλλη μερίδα εντόπιζε την αντίδραση απέναντι στη μεταρρύθμιση ως φόβο απέναντι στην κατάργηση των δικών τους εξουσιαστικών θυλάκων που ενοχλούσε ταυτόχρονα τα δικά τους συμφέροντα. Αυτό μπορεί να ιδωθεί με πιο χαρακτηριστικό τρόπο στην ανώτατη εκπαίδευση, όπου για ακόμα μια φορά η Φιλοσοφική Σχολή τάχθηκε ενάντια στην αλλαγή του προγράμματος σπουδών και την κατάργηση των αρχαίων ελληνικών και των λατινικών αλλά και στο ενδεχόμενο αύξησης των φοιτητών, που αυτό θα επέφερε μια κατάργηση των εξεταστών¹²⁷.

Συμπέρασμα

Συμπερασματικά, οι αντιδράσεις δεν έλειψαν ούτε από τη συγκεκριμένη μεταρρύθμιση, η οποία με είκοσι χρόνια καθυστέρηση ήρθε να καλύψει το κενό μεταξύ των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών. Ωστόσο, όπως και σε κάθε προσπάθεια αλλαγής του εκπαιδευτικού συστήματος δεν έλειψαν οι αντιδράσεις, από τους ίδιους κύκλους με αυτούς της δεκαετίας του 1920 και ειδικότερα της Φιλοσοφικής Σχολής, της Θεολογικής, της Εταιρείας Ελλήνων Φιλολόγων και γενικά από τους θρησκευτικούς και συντηρητικούς κύκλους της χώρας. Δεν μπορούμε να πούμε ότι το σύνολο της συντηρητικής παράταξης, και εν προκειμένω της Ε.Ρ.Ε. ήταν ενάντια στη μεταρρύθμιση ή ήταν ενάντια γιατί ιδεολογικές και πελατειακές αγκυλώσεις δεν επέτρεπαν στα μέλη του κόμματος την ψήφιση παρόμοιων μέτρων επί των ημερών τους. Και οι δύο παρατάξεις βλέπουν τα θετικά αποτελέσματα που μπορούν να επέλθουν στην οικονομία επενδύοντας στην εκπαίδευση, και οι δύο δίνουν έμφαση στην τεχνικό – επαγγελματική εκπαίδευση, ενώ και προεκλογικά ο Γρ. Κασσιμάτης, υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης της Ε.Ρ.Ε. ήταν θετικά διακείμενος στην κατάργηση των διδασκάντων τα οποία έκρινε ως αναχρονιστικά.

Τελικά, ούτε αυτή η μεταρρύθμιση πρόλαβε να υλοποιηθεί και να φανούν τα αποτελέσματά της

---

127 Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν το 1959, επί κυβερνήσεως Καραμανλή, η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου Αθηνών αρνείται την εφαρμογή επιπλέον εξεταστικής, υποκύπτει υπό την κοινωνική και την πολιτική. Οι εξεταστικές αυτές δόθηκαν λόγω του μεγάλου αριθμού φοιτητών χωρίς να έχει αυξηθεί ο αριθμός του διδακτικού προσωπικού αλλά ούτε και η οικονομική επιχορήγηση προς αυτά. Το αίτημα όμως για ανώτατες σπουδές είναι συνεχές και πειστικό προς τις κυβερνήσεις ήδη από την δεκαετία του 1920 και η Κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή είναι η πρώτη που τολμά να ανοίξει τον διάλογο για την ίδρυση ενός τρίτου πανεπιστημίου, στην Πάτρα. Οι ακαδημαϊκοί ωστόσο δεν βλέπουν θετικά μια τέτοια κίνηση, η οποία θα οδηγούσε σε αύξηση του αριθμού των εδρών που θα συνεπαγόταν μια μείωση της ισχύος των κατόχων τους. Κριμπάς Κώστας, (1993) Θραύσματα Κατόπτρου, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, σ. 193.

στην κοινωνία και την οικονομία της χώρας. Τα δύο επόμενα νομοσχέδια για την τεχνικό – επαγγελματική εκπαίδευση και την ανώτατη εκπαίδευση δεν πρόλαβαν να συζητηθούν και από τον Ιούλιο του 1965, όπου η χώρα γνωρίζει την πιο σημαντική μεταπολεμική πολιτειακή κρίση, τα “Ιουλιανά”, τα μέτρα αποσύρθηκαν ή αναστέλλονται. Στις 9 Σεπτεμβρίου του 1965 ανακοινώθηκε η αναθεώρηση των σχολικών βιβλίων του 1964 και η καταστροφή όσων κρίθηκαν ακατάλληλα. Η οριστική ακύρωση της μεταρρύθμισης θα έρθει το 1967, με το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου, η οποία κατήργησε το σύνολο των μέτρων με την διατήρηση μόνο της δωρεάν παιδείας, ως μέτρο φιλολαϊκό αλλά και ελέγχου, το οποίο μάλιστα επεκτάθηκε και στην τρίτη βαθμίδα εκπαίδευσης με την δωρεάν διανομή διδακτικών βιβλίων¹²⁸.

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΘΜΙΣΗ ΤΟΥ 1976 – 1977

Ιστορικό κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο 1967 – 1979

Το δικτατορικό καθεστώς της περιόδου, 1967 – 1974, ακολούθησε σε γενικές γραμμές το οικονομικό πρόγραμμα των προηγούμενων κυβερνήσεων ενώ επικέντρωσε την οικονομική του πολιτική στις δημόσιες επενδύσεις, στη χαμηλή φορολογία των επιχειρήσεων και στην ενίσχυση της οικοδομικής δραστηριότητας και του τουρισμού. Το καθεστώς των συνταγματαρχών προσπάθησε να συγκρατήσει τις καταναλωτικές δαπάνες ως ποσοστό του Α.Ε.Π. αλλά δεν κατάφερε να επιτύχει τα αναμενόμενα θετικά αποτελέσματα από τις δημόσιες επενδύσεις¹²⁹. Παράλληλα στο νομισματοπιστωτικό πεδίο ο αντιπληθωριστικός προσανατολισμός κλονίστηκε ενώ ο αραβο – ισραηλινός πόλεμος και η κυπριακή κρίση, τον Ιούλιο και τον Νοέμβριο του 1967 αντίστοιχα, καλλιέργησαν τον φόβο στο κοινό με συνέπεια να αποσύρει μεγάλο μέρος των καταθέσεων από τις τράπεζες. Το 1968 η οικονομία άρχισε να ανακάμπτει. Η παραγωγικότητα αυξήθηκε με ρυθμό 9% το χρόνο, η ελληνική μεταποιητική βιομηχανία έδειχνε να καλύπτει το χάσμα μεταξύ των ανεπτυγμένων χωρών¹³⁰ και οι εξαγωγές αυξάνονταν αισθητά. Παρ’ όλα αυτά, η

128 Δημαράς Α., (2003), Η σχολική εκπαίδευση, σ. 179.

129 Ιορδάνογλου Χ., (2003) «Η οικονομία 1949 – 1974» στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000, τόμος 9, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, σ. 82.

130 Την περίοδο 1960 – 1973 η άνοδος της ελληνικής βιομηχανικής παραγωγικότητας ήταν η ταχύτερη μεταξύ των χωρών – μελών του ΟΟΣΑ. Ιορδάνογλου Χ., (2003) «Μεταποιητική Βιομηχανία», στο Ιστορία του Νέου

ελληνική μεταποιητική βιομηχανία εξακολουθούσε να είναι επικεντρωμένη σε μη παραγωγικά προϊόντα από άποψη ζήτησης και η βιομηχανική πολιτική ήταν κοντόφθαλμη καθώς τα προϊόντα ήταν προσανατολισμένα να καλύπτουν τις εγχώριες ανάγκες ενώ στον διεθνή ανταγωνισμό ήταν ελλιπή και μέτριας ποιότητας.

Η ελληνική οικονομία στις αρχές της δεκαετίας του 1970 ήταν σε πλήρη ανάπτυξη. Το σύστημα των σταθερών ισοτιμιών και η φθηνή ηλεκτρική ενέργεια ευνόησαν την ανάπτυξη της λεγόμενης βαριάς βιομηχανίας. Οι δύο υποτιμήσεις του δολαρίου όμως που ακολούθησαν, το 1971 και 1973, είχαν ως συνέπεια την αποσύνδεση του δολαρίου από το χρυσό, την κατάρρευση του καθεστώτος του Bretton Woods και την υιοθέτηση του καθεστώτος των κυμαινόμενων ισοτιμιών. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την αύξηση της τιμής του πετρελαίου οδήγησε σε μια περίοδο συνεχούς διολίσθησης της δραχμής, υψηλού πληθωρισμού και βαθιάς ύφεσης¹³¹.

Παράλληλα το δικτατορικό καθεστώς είχε αρχίσει να παρουσιάζει τα πρώτα ρήγματα. Οι φοιτητές αποτέλεσαν την πρώτη μαζική αντίσταση απέναντι στο καθεστώς με την κατάληψη του Πολυτεχνείου το 1973. Η φοιτητική εξέγερση ανεστάλη βίαια ενώ ο Γ. Παπαδόπουλος ανετράπη από τον πιο αδιάλλακτο ταξίαρχο Δ. Ιωαννίδη, του οποίου το πραξικόπημα κατά του αρχιεπισκόπου της Κύπρου Μακαρίου, τον Ιούλιο του 1974, επέφερε την πτώση της δικτατορίας, την εισβολή και την κατάληψη του βόρειου τμήματος της Κύπρου από την Τουρκία και την αποκατάσταση της δημοκρατίας τον Ιούλιο του 1974, με την επιστροφή του Κ. Καραμανλή από το Παρίσι.

Η περίοδος 1974 – 1980

Ο Κ. Καραμανλής επιστρέφοντας στην Ελλάδα κλήθηκε να βρει λύση σε μια σειρά από προβλήματα που άφησε πίσω της η δικτατορία με κυριότερο την αποτροπή του πολέμου με την Τουρκία. Μέσα στο κλίμα ανοχής που είχε αρχίσει να καλλιεργείται ο Καραμανλής νομιμοποίησε το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ), το οποίο βρισκόταν στην παρανομία από το 1947 και είχε υποστεί την μεγαλύτερη δίωξη κατά την διάρκεια της επτάχρονης δικτατορίας. Ταυτόχρονα, δόθηκε οριστική λύση στο ζήτημα της μοναρχίας στην Ελλάδα, μετά από δημοψήφισμα του οποίου το αποτέλεσμα ήταν φανερά υπέρ της δημοκρατίας (70 προς 30)¹³². Το κυριότερο σημείο ωστόσο, της διακυβέρνησης της χώρας από τον Κ. Καραμανλή είναι η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), η οποία πραγματοποιήθηκε με την Συνθήκη Προσχώρησης που υπογράφηκε τον Μάιο του 1979 και ίσχυσε επισήμως από τον Ιανουάριο του 1981. Η κυβέρνηση Καραμανλή, η οποία προέκυψε στις δύο εκλογικές αναμετρήσεις του 1974 και του 1977, αλλά και η μετέπειτα κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου θεωρούσαν ότι η ένταξη στην ΕΟΚ αποτελούσε την

Ελληνισμού, τόμος 9, ό. π., σελ. 72.

131 Clogg Richard, (2003) *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας, 1770 – 2000*, εκδόσεις Κάτοπτρο, 2^η έκδοση, Αθήνα, σ. 193 και Ιορδάνογλου Χ., (2003), ό.π., σ. 85.

132 Clogg R., ό. π., σ. 199 – 200.

εγγύηση για εθνική ανεξαρτησία, δημοκρατική ομαλότητα και οικονομική ευημερία ενώ παράλληλα θα μειωνόταν η εξάρτηση από τις Η.Π.Α.¹³³ Αν και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είχε εκφράσει τις αμφιβολίες της για την δυνατότητα σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας με την ευρωπαϊκή, η συνθήκη της πλήρους ένταξης υπογράφηκε το 1981, κυρίως λόγω της αδράνειας που είχε επιδείξει η Ευρώπη στη διάρκεια της δικτατορίας και της σημασίας του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού.

Η περίοδος διακυβέρνησης της χώρας από την Ν.Δ. από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 σφραγίστηκε στον οικονομικό τομέα από τις πετρελαϊκές κρίσεις των ετών 1973 – 1974 και 1979. Η Ελλάδα υπέστη έντονα τις επιπτώσεις των πετρελαϊκών κρίσεων με κύρια επίδραση στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, το οποίο το 1973 υπερ-τριπλασιάστηκε¹³⁴. Η οικονομική πολιτική την περίοδο 1974 – 1979 χαρακτηρίζεται από την επιβράδυνση της διαδικασίας αναπτύξεως, που ήταν απόρροια τόσο της διεθνούς πετρελαϊκής κρίσης όσο και της κυπριακής κρίσης, και την αντιμετώπιση της νομισματικής αλλά και δημοσιονομικής ισορροπίας. Τον Οκτώβριο του 1973 η δραχμή αποδεσμεύεται από το δολάριο και η Τράπεζα της Ελλάδος μπορούσε να ορίζει το επίπεδο ισοτιμίας σε επίπεδο διαφορετικό από αυτό του 1953¹³⁵. Την τριετία 1975 – 1977 σημειώθηκε αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων, που προήλθαν κυρίως από τις επενδύσεις στις κατοικίες, ενώ οι επενδύσεις στην μεταποίηση σημείωσαν μείωση σε σχέση με το 1974¹³⁶. Είναι η περίοδος που ο δευτερογενής τομέας καθλώνεται και οι υπηρεσίες κερδίζουν σημαντικό έδαφος. Στα μέσα της δεκαετίας του 1970 οι υπηρεσίες αντιπροσώπευαν το 50% του Α.Ε.Π., η μεταποιητική βιομηχανία κυμάνθηκε στο 20%, ενώ ο αγροτικός τομέας στο 15%¹³⁷. Το 1976 επιβλήθηκε έκτακτη φορολογία στις μεγάλες επιχειρήσεις με στόχο την άντληση πρόσθετων χρηματικών μέσων. Το γεγονός αυτό επηρέασε τις παραγωγικές επενδύσεις, οι οποίες συνέχισαν να είναι υποτονικές για τρίτη χρονιά, ενώ οι καταναλωτικές επενδύσεις και η ζήτηση για οικοδομές παρέμεναν υψηλές¹³⁸. Το 1977 η αύξηση του Α.Ε.Π. διαμορφώθηκε στο 3,5%, οι εξαγωγές ήταν χαμηλές, λόγω της δεύτερης πετρελαϊκής κρίσης, ενώ ο πληθωρισμός επιταχύνθηκε φθάνοντας το 12%, και αποτέλεσε τον υψηλότερο δείκτη ανάμεσα στις υπόλοιπες χώρες του ΟΟΣΑ. Παράλληλα εντατικοποιείται ο κρατικός παρεμβατισμός, είτε με την κρατικοποίηση επιχειρήσεων, όπως της Ολυμπιακής, της ΕΚΟ και του Συγκροτήματος Ανδρεάδη, είτε μέσω της ίδρυσης νέων κρατικών βιομηχανιών, όπως της Ε.Α.Β., της Ε.Β.Ο., της Δημόσιας Επιχείρησης Πετρελαίου (Δ.Ε.Π.). Την ίδια περίοδο επιβαρύνεται

133 Βούλγαρης Γιάννης, (2011) «Η Δημοκρατική Ελλάδα, 1974 – 2004» στο συλλογικό «Ελληνική Πολιτική Ιστορία, 1950 – 2004», εκδ. Θεμέλιο, σελ. 113.

134 Δρακάτος Κ., (1997), ό. π., σ. 76.

135 Δρακάτος Κ., (1997) ό. π., σ. 78.

136 Τράπεζα της Ελλάδος, (1978) «Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος», σελ. 715

137 Ιορδάνογλου Χ., (2003), «Η οικονομία 1974 – 2000» στο συλλογικό *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770 – 2000*, τόμος 10, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, σ. 70 – 71.

138 Ψαλιδόπουλος Μ., (2008) ό. π., σ. 93.

επιπλέον ο δημόσιος προϋπολογισμός από την αύξηση των δαπανών για τις ένοπλες δυνάμεις. Οι αυξημένες δαπάνες σε βαρύ στρατιωτικό εξοπλισμό, οι οποίες αντιπροσώπευαν το 1/5 του κρατικού προϋπολογισμού είχαν ως αποτέλεσμα την μείωση των κονδυλίων στις άλλες υποδομές του κράτους¹³⁹. Παρά τις δυσκολίες σύγκλισης που αντιμετώπιζε η ελληνική οικονομία με την ευρωπαϊκή τον Μάιο του 1979 υπογράφεται η Πράξη Προσχώρησης στην Ε.Ο.Κ. και τον Ιανουάριο του 1981 η Ελλάδα έγινε πλήρες μέλος της Κοινότητας, αναλαμβάνοντας κάποιες υποχρεώσεις κυρίως ως προς την άρση της δασμολογικής προστασίας¹⁴⁰. Έχοντας επιδιώξει το σκοπό του ο Κ. Καραμανλής ανέρχεται στην Προεδρεία της χώρας το 1980, ενώ στην εκλογική αναμέτρηση του 1981 ο Γεώργιος Ράλλης, ο νέος αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας, δεν κατάφερε να εξασφαλίσει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία και την διακυβέρνηση της χώρας αναλαμβάνει το ΠΑΣΟΚ.

Τα μέτρα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1977

Με την αποκατάσταση της δημοκρατίας, η κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή είχε μια σειρά από πράγματα να αποκαταστήσει, ανάμεσά τους και η Εκπαίδευση. Υπό την πίεση της ένταξης της χώρας στην Ε.Ο.Κ. η κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή όφειλε να λύσει μια σειρά προβλημάτων της ελληνικής πολιτείας όπως τα Εθνικά ζητήματα, την καθυστέρηση του εκδημοκρατισμού της χώρας, την οικονομική ανάπτυξη της χώρας και πρωτίστως τον εκσυγχρονισμό του εκπαιδευτικού συστήματος, ο οποίος επιβάλλεται και από τις προϋποθέσεις που τίθενται από την ένταξή μας στην Ε.Ο.Κ. Στη νέα κυβέρνηση Υπουργός Παιδείας αναλαμβάνει ο Γεώργιος Ράλλης. Οι κυριότεροι μεταρρυθμιστικοί νόμοι που εισάγονται για την εκπαίδευση είναι ο Ν 309/1976 για την οργάνωση και διοίκηση της γενικής εκπαίδευσης και ο Νόμος 576/1977 για την τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση. Ο Νόμος 309/1976 “Περί οργάνωσης και Διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδευσεως” μπορούμε να πούμε ότι έρχεται να εφαρμόσει με καθυστέρηση ότι ορίζει ο νόμος του 1964. Ειδικότερα, καθιέρωνε την “κοινή νεοελληνική” ως γλώσσα διδασκαλίας και γλώσσα των διδκτικόν βιβλίων, όπως αναφέρεται “ως Νεοελληνική γλώσσα νοείται η διαμορφωθείσα εις πανελλήνιον εκφραστικόν όργανον υπό του Ελληνικού Λαού και των δοκίμων συγγραφέων του Έθνους, Δημοτική, συντεταγμένη, άνευ ιδιωματισμών και ακροτήτων”¹⁴¹. Επιπλέον, επανέρχεται σε

139 Clogg R., (2003) ό. π., σ. 204.

140 Η Ελλάδα δεσμευόταν να καταργήσει σταδιακά μέχρι το 1986 όλους τους δασμούς έναντι των ευρωπαϊκών προϊόντων, την άνιση φορολογική μεταχείριση των εισαγόμενων προϊόντων, τις επιδοτήσεις που χορηγούσε στις εξαγωγές της, την ευνοϊκή μεταχείριση των εγχώριων παραγωγών στις κρατικές προμήθειες καθώς και άλλα εμπόδια που έμπαιναν στις εισαγωγές. Ιορδάνογλου Χ., Σημειώσεις χειμερινού μαθήματος «Μετεμφυλιακή Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος», μέρος 2° σελ. 16

141 Ν 309/1976 άρθρο 2.

ισχύ και κατοχυρώνεται θεσμικά η εννεάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση, προβλέπεται η διάκριση της Μέσης Εκπαίδευσης, σε Γυμνάσιο και Λύκειο και καταργεί τις Κατώτερες Σχολές της Τ.Ε.Ε. Αναλυτικότερα, ο νόμος προέβλεπε την επαναφορά της εννεάχρονης εκπαίδευσης χωρίς να προβλέπει κυρώσεις για τους γονείς των οποίων τα παιδιά σταματούν την φοίτηση, καταργούνται οι εισιτήριες εξετάσεις για το γυμνάσιο. Παραμένουν ωστόσο οι εισαγωγικές εξετάσεις για τη μετάβαση από το Γυμνάσιο στο Λύκειο και ο Κουτσόγερας κατέθεσε τροπολογία για την κατάργηση των εξετάσεων με την αιτιολογία ότι οι εισαγωγικές εξετάσεις έχουν σα συνέπεια το 80% και πλέον των παιδιών να παρεμένουν στην “ημιμάθεια του Γυμνασίου”. Αν και στο νομοσχέδιο που είχε κατατεθεί το 1964 η αντίδραση της τότε αξιωματικής αντιπολίτευσης ήταν δριμυία για την κατάργηση της διδασκαλίας των Αρχαίων Ελληνικών, τώρα ως κυβέρνηση επαναφέρει το σύνολο των διατάξεων στο νομοσχέδιο του 1977. Όπως αναφέρθηκε, η μεταπήδηση από το δημοτικό στο γυμνάσιο γίνεται χωρίς εισαγωγικές εξετάσεις. Το τριετές, υποχρεωτικό γυμνάσιο αποτελεί τον πρώτο κύκλο της γενικής μέσης εκπαίδευσης, και όχι μια προέκταση του δημοτικού, όπως κατηγορήθηκε ο νομοθέτης του 1964 ότι θα συνέβαινε. “Το γυμνάσιον”, σύμφωνα με τον νομοθέτη, “έχει σκοπόν να συμπληρώση και να εμπεδώση την εγκύκλιον μόρφωσιν των εφήβων”, ενώ ορίζονται και περαιτέρω λειτουργίες του οι οποίες είναι “να ασκήση αυτούς (εν. Τους εφήβους) εις την ορθήν και ακριβή έκφρασιν των σκέψεων και των συναισθημάτων των, εις την παρατήρησιν και ανάλυσιν των φαινομένων του φυσικού και του κοινωνικού κόσμου, να γνωρίση εις αυτούς συνοπτικώς την ιστορίαν και τας σπουδαιότερας πνευματικάς κατακτήσεις του Ελληνικού, Ευρωπαϊκού και γενικώτερον του ανθρωπίνου πολιτισμού [...] να οξύνη την ηθικήν κρίσιν των, να αναπτύξη την θρησκευτικήν και εθνικήν συνείδησιν των και να εμπνεύση εις αυτούς φρόνημα σύμφωνον προς τας αρχάς του δημοκρατικού πολιτεύματος της Χώρας”¹⁴². Τα γυμνάσια χωρίζονται σε ημερήσια και εσπερινά, προκειμένου τα τελευταία να δεχτούν προς φοίτηση μαθητές οι οποίοι εργάζονται. Στους αποφοίτους του γυμνασίου προσφέρονται τρεις διέξοδοι μετά την ολοκλήρωση της φοίτησής τους. Αρχικά, μπορούν να εισαχθούν χωρίς εξετάσεις σε μια τεχνική – επαγγελματική σχολή, με διάρκεια φοίτησης 2 – 4 εξάμηνα. Στις συγκεκριμένες σχολές, οι μαθητές προετοιμάζονταν για την ένταξή τους στην αγορά εργασίας με μια μέσου επιπέδου εξιδίκευση. Όσοι επιθυμούσαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους και να μην ενταχθούν κατευθείαν στην αγορά εργασίας μπορούσαν να υποβληθούν σε κατατακτήριες εξετάσεις και να συνεχίσουν τη φοίτησή τους στο τρίτο εξάμηνο των τεχνικών – επαγγελματικών σχολών¹⁴³. Το Λύκειο πλέον χωριζόταν σε γενικό και τεχνικό – επαγγελματικό και αποτελούσαν τις άλλες δύο επιλογές των αποφοίτων του γυμνασίου. Η διαφορά με τις επαγγελματικές σχολές έγκειται στο γεγονός ότι η εισαγωγή τους

---

142 Ν. 309/1976 άρθρο 26.

143 Μπουζάκης Σήφης, (1987) *Νεοελληνική Εκπαίδευση, 1821 – 1985. Εξαρτημένη Ανάπτυξη*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σ. 113.

προϋπέθετε εισαγωγικές εξετάσεις. Τα μαθήματα για την πρώτη τάξη του λυκείου ήταν ενιαία για όλους τους μαθητές ενώ για τη δεύτερη και τρίτη τάξη προβλέπονται μαθήματα κορμού και μαθήματα επιλογής. Στα μαθήματα κορμού ο μαθητής εξεταζόταν στο λύκειο όπου φοιτούσε, ενώ στα μαθήματα επιλογής η εξέταση ήταν σε πανελλήνια κλίμακα. Το γενικό λύκειο χορηγούσε μετά από εξετάσεις στην Β' και Γ' τάξη, ανάλογα με τα μαθήματα επιλογής, δύο τίτλους απολυτηρίου, ένα θεωρητικής – φιλολογικής και έναν θετικής κατεύθυνσης. Τα τεχνικά επαγγελματικά λύκεια θεωρούνταν ισότιμα με τα γενικά λύκεια και ο στόχος τους ήταν η προετοιμασία των μαθητών είτε για τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα είτε για την ένταξή τους στην αγορά εργασίας¹⁴⁴. Η μεγάλη αλλαγή που σημειώνεται είναι η εισαγωγή και καθιέρωση των Πανελληνίων Εξετάσεων, από το σχολικό έτος 1979 – 1980 για την εισαγωγή στα Ανώτερα και Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της χώρας.

Ανάλυση του νόμου

Ήδη από την αιτιολογική έκθεση του νόμου μπορούμε να πούμε ότι ο νομοθέτης στόχευε στην αναβάθμιση της επαγγελματικής εκπαίδευσης¹⁴⁵. Μια αναβάθμιση που στόχευε στην αντιμετώπιση δύο κύριων προβλημάτων του εκπαιδευτικού συστήματος αφενός στην επιθυμία ενός μεγάλου αριθμού μαθητών να εισέλθει στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα με συνέπεια τη συνεχή πίεση προς αυτά αφετέρου την απροθυμία των μαθητών να στραφούν προς την επαγγελματική εκπαίδευση. Όπως είχε διατυπωθεί από τον τότε Υπουργό Παιδείας Γ. Ράλλη “Από το Γυμνάσιο αποφοιτούν 60.000 περίπου μαθηταί που επιθυμούν να εισέλθουν όλοι στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα ενώ η χώρα μπορεί να απορροφήσει ετησίως αριθμό όχι μεγαλύτερο από 15.000”¹⁴⁶. Αυτό σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση σχετίζεται με τις αντιλήψεις που επικράτησαν, οι οποίες ταύτιζαν “την παιδεία με τον ουμανισμό και επέβαλαν κυρίως τη Γενική Εκπαίδευση, που είχε σκοπό την εγκυκλοπαιδική μόρφωση και την στοιχειώδη προετοιμασία για το επάγγελμα και όχι

---

144 Μπουζάκης Σ., (1987) ό. π., σ. 115.

145 Η Επαγγελματική Εκπαίδευση εμφανίστηκε στις αρχές του αιώνα. Ωστόσο, στην Ελλάδα άργησε να αναπτυχθεί κυρίως λόγω της προσήλωσης του εκπαιδευτικού συστήματος στην ανθρωπιστική – ουμανιστική παιδεία, της απουσίας προγραμματισμού στην Επαγγελματική Εκπαίδευση και της ανυπαρξίας επαγγελματικού προσανατολισμού. Το ενδιαφέρον του νομοθέτη για την επαγγελματική εκπαίδευση το συναντούμε στα τέλη της δεκαετίας του 1950 στο Ν.Δ. 3971/1959 “Περί Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαιδύσεως, οργανώσεως της Μέσης Εκπαιδύσεως και διοικήσεως της Παιδείας”. Με το συγκεκριμένο νομοθετικό διάταγμα η επαγγελματική εκπαίδευση περνά στην αρμοδιότητα του Υπουργείου Παιδείας ενώ ιδρύονται οι πρώτες δημόσιες σχολές. Στη συνέχεια με το Ν.Δ. 5464/1966 εισάγεται η ανώτερη βαθμίδα της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης. Η δικτατορία του 1967 ακυρώνει τις νομοθετικές ρυθμίσεις του 1964 στη γενική εκπαίδευση με το Ν.Δ. 129/67, αλλά το 1970, με βάση το σχέδιο που είχε εκπονηθεί από τον ΟΟΣΑ το 1965, γίνεται μια προσπάθεια αντιμετώπισης του προβλήματος της τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης. Με το Ν.Δ. 580/70 “περί του εποπτικού, εκπαιδευτικού βοηθητικού – εργαστηριακού, διοικητικού και βοηθητικού προσωπικού των κατωτέρων και μέσω των Επαγγελματικών Σχολών και τινων οργανωτικών διατάξεων” κατοχυρώνεται η υπάρχουσα κατάσταση ωστε μέση τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση και ρυθμίζονται κυρίως θέματα προσωπικού. Αιτιολογική Έκθεση Ν. 576/1977 και www.rizospastis.gr 30 Ιανουαρίου 1999, προσπέλαση 12 – 11 – 2019.

146 Διάγγελμα Γ. Ράλλη, 21 – 1 – 1976.

την επαγγελματική κατάρτιση. Εξάλλου μόνο αποκτώντας κανείς ένα επιστημονικό τίτλο εξασφάλιζε αποτελεσματική την κοινωνική αναγνώριση, ακόμα και στην περίπτωση που η απόκτηση του τίτλου αυτού δεν είχε ως αποτέλεσμα την αντίστοιχη επαγγελματική κατάρτιση”¹⁴⁷. Ακριβώς, επειδή ο πολιτικός κόσμος γνώριζε την αντίληψη της ελληνικής κοινωνίας για την τεχνική – επαγγελματική εκπαίδευση θα προσπαθήσει με την αναδιάρθρωση του προγράμματος σπουδών στο γυμνάσιο να στρέψει το ενδιαφέρον των παιδιών και κατ' επέκταση της οικογένειας τους και της κοινωνίας προς την επαγγελματική εκπαίδευση. Αυτό θα προσπαθήσει να το πετύχει αφενός με την εισαγωγή τεχνολογικών μαθημάτων στο γυμνάσιο, στο οποίο όλα τα παιδιά “θα μάθαιναν να μεταχειρίζονται τα χέρια τους” και αφετέρου με την εισαγωγή του μαθήματος του Επαγγελματικού Προσανατολισμού, ώστε τα παιδιά να μπουν στην διαδικασία να σκεφτούν με το τι θα ήθελαν και επιθυμούν να ασχοληθούν μελλοντικά, ώστε στο Λύκειο να συνεχίσουν μόνο όσοι είναι συνειδητοποιημένοι για την απόφασή τους. Ωστόσο, ο νομοθέτης δεν λαμβάνει υπόψη του ότι η αντίληψη της κοινωνίας για τα μη επιστημονικά επαγγέλματα είναι αυτή η οποία πρέπει να αλλάξει ώστε να κατευθυνθούν τα παιδιά και προς αυτή την επαγγελματική διέξοδο. Επιπλέον, από παιδαγωγική πλευρά δεν αρκεί μόνο η εισαγωγή των αντίστοιχων μαθημάτων αλλά και ο τρόπος που αυτά θα διδαχθούν. Για να κατανοήσουν τα παιδιά τις δυνατότητες και την αξία τεχνικών επαγγελμάτων απαιτείται κατάλληλα εκπαιδευμένο προσωπικό και υποδομές στις οποίες τα παιδιά θα είχαν την ευκαιρία να δοκιμάσουν τις δυνατότητές τους και η επαφή με τα τεχνικά επαγγέλματα να μην περιορίζεται σε επίπεδο αποκλειστικά θεωρίας. Αυτό που προσπάθησε η παρούσα κυβέρνηση αλλά και κάθε κυβέρνηση στην προσπάθειά της να στρέψει το ενδιαφέρον των μαθητών προς τα τεχνικά – επαγγελματικά λύκεια και σχολές ήταν να επιδίεται σε μια συνεχή προσπάθεια αναβάθμισης των τεχνικών λυκείων. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα πέντε ΚΑΤΕ¹⁴⁸ που λειτουργούν το 1974 μετονομάζονται σε Κέντρα Ανώτερης Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης (ΚΑΤΕΕ)¹⁴⁹. Αυτή η συνεχής αναβάθμιση των τεχνικών και επαγγελματικών σχολών θα συνεχιστεί ως τις μέρες μας, εγείροντας σημαντικά ερωτήματα και για το πόσο επηρεάζει και τη λειτουργία των πανεπιστημίων και δεν συντελείται ταυτόχρονα και μια υποβάθμιση των τελευταίων. Παράλληλα, οι μεταρρυθμιστές προσπαθούν να τα παρουσιάσουν ως ισότιμα με τα γενικά λύκεια τη στιγμή που στην πραγματικότητα δεν ήταν. Η ανισότητα των δύο δικτύων (γενικού και τεχνικού – επαγγελματικού) εντοπίζεται στο γεγονός ότι δεν δίνουν και τα δύο την ίδια δυνατότητα πρόσβασης στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση. Η πιο σωστά δίνεται ότι την παρέχουν αλλά στην πραγματικότητα η πρόσβαση σε αυτή είναι αρκετά πιο δύσκολη για τους αποφοίτους του

147 Αιτιολογική έκθεση Ν. 576/1977

148 Τα Κέντρα Ανώτερης Τεχνικής Εκπαίδευσης (ΚΑΤΕ) ιδρύονται με τον Ν. 652/1970 με υπόδειξη του ΟΟΣΑ και χρηματοδότηση της διεθνούς τράπεζας. Ιδρύονται πέντε ΚΑΤΕ με σχολές Τεχνολόγων Μηχανικών, Τεχνολογίας Τροφίμων, Στελεχών Επιχειρήσεων. www.rizospastis.gr, Ιανουάριος 1999.

149 Μετά την ίδρυση των ΚΑΤΕΕ δεν επιτρέπεται η ίδρυση μεμονωμένων ανώτερων τεχνικών σχολών, όλα εντάσσονται στα ΚΑΤΕΕ, τα οποία από πέντε το 1974 ανέρχονται σε 13 το 1981. Κυπριανός Π., (2015) ό.π., σ. 308.

τεχνικού – επαγγελματικού λυκείου. Η περαιτέρω συνέχιση των σπουδών όσων επιλέγουν τις επαγγελματικές σχολές σε τεχνικό – επαγγελματικό λύκειο μετέπειτα είναι μόνο θεωρητική, αφού η μοναδική διέξοδος αυτών τελικά θα αποδειχθεί ότι είναι η παραγωγή και η αγορά εργασίας. Την ίδια στιγμή το προσωπικό και οι υποδομές των τεχνικών – επαγγελματικών λυκείων είναι υποδεέστερα των γενικών λυκείων. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 65% των καθηγητών του τεχνικού – επαγγελματικού λυκείου δεν κατέχει πανεπιστημιακό τίτλο, γεγονός που συνέβαλε στην περαιτέρω απαξίωσή του. Τέλος, μέσα από την τεχνική – επαγγελματική εκπαίδευση, οι απόφοιτοι δεν εξασφάλιζαν ούτε κοινωνική αναγνώριση, καθώς η χειρωνακτική εργασία στην Ελλάδα αντιμετωπιζόταν πάντα ως υποδεέστερη της πνευματικής, αλλά ούτε και επαγγελματική κατοχύρωση¹⁵⁰.

Το επόμενο σημαντικό άρθρο, που έμελε να επηρεάσει εφεξής τον τρόπο εισαγωγής στην ανώτατη εκπαίδευση, ήταν η καθιέρωση των πανελλήνιων εξετάσεων. Προκειμένου να μειωθεί η πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση καθιερώθηκαν οι εισαγωγικές εξετάσεις για τα Α.Ε.Ι. Το αποτέλεσμα της συγκεκριμένης διάταξης ήταν η κατάργηση του παιδευτικού ρόλου του λυκείου και η αυτονομία του καθιστώντας το πλέον προπαρασκευαστικό στάδιο για την εισαγωγή στην ανώτατη εκπαίδευση. Ταυτόχρονα, αναδείχθηκε ένα παρακλάδι της εκπαίδευσης, η φροντιστηριακή εκπαίδευση ή παραπαιδεία που κρινόταν απαραίτητη από το κοινωνικό σύνολο για την εισαγωγή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, γεγονός που ακύρωνε ουσιαστικά την παροχή δωρεάν παιδείας. Τα σχολεία μέσης εκπαίδευσης από σχολεία παροχής παιδείας καθιερώθηκαν ως χώρος προετοιμασίας για την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η απομνημόνευση, η κάλυψη συγκεκριμένων θεμάτων εντός του σχολικού πλαισίου και η καθιέρωση του ενός και μοναδικού βιβλίου είναι μερικοί από τους λόγους που ο στόχος για καλλιέργεια κριτικά σκεπτόμενων πολιτών δεν επετεύχθη, ενώ ταυτόχρονα ακυρώθηκε ο παιδευτικός ρόλος των εκπαιδευτικών οι οποίοι κάτω από την πίεση του αναλυτικού προγράμματος και της κάλυψης της ύλης υιοθέτησαν δασκαλοκεντρικές και στείρες παιδαγωγικές μεθόδους που δεν συνέβαλαν στο να καλλιεργήσουν στα παιδιά τον τρόπο και μεθόδους κατάκτησης της γνώσης ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του καθενός αλλά υπέβαλαν τους μαθητές σε ένα μονότονο μάθημα μη λαμβάνοντας υπόψη τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες του κάθε μαθητή. Στόχος του σχολείου ήταν τα παιδιά να μάθουν, πιο σωστά να μάθουν να αποστηθίζουν, και όχι να μάθουν πώς να μαθαίνουν. Το γεγονός αυτό ανέδειξε σε παράγοντα επιτυχίας την απομνημόνευση σελίδων και την επιπλέον εξάσκηση σε επίλυση μαθηματικών προβλημάτων στο φροντιστήριο, ακυρώνοντας την ανάπτυξη και καλλιέργεια της κριτικής και δημιουργικής σκέψης των μαθητών¹⁵¹. Η παραπαιδεία αποδιοργάνωσε το ρόλο και το στόχο της

---

150 Μπουζάκης Σ., (1987), ό.π., σ. 121.

151 Τζάνη Μ, Παμουκτσόγλου Τ., (2002) ό.π., σ. 196.

γυμνασιακής παιδείας και οδήγησε στην άνδρωση των φροντιστηρίων, τα οποία αποσπών τεράστια χρηματικά ποσά, από τις κατώτερες κοινωνικο – οικονομικές τάξεις κυρίως, προκειμένου τα παιδιά τους να φοιτήσουν στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1973 το 25% περίπου των Ελλήνων φοιτητών είναι αγροτικής προέλευσης και το 19% εργατικής και μικρομεσαίας¹⁵². Η επένδυση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων στην εκπαίδευση είναι απόρροια του γεγονότος ότι στις δεκαετίες 1960 και 1970 το πτυχίο λειτουργεί ως “διαβατήριο επαγγελματικής αποκατάστασης και κοινωνικής κινητικότητας”. Αυτό οφείλεται στη σημαντική διεύρυνση του τριτογενή τομέα και ειδικά του κράτους, που μπορεί να λειτουργήσει ως εργοδότης μιας σειράς πτυχιούχων πανεπιστημίου¹⁵³. Έτσι, δίνεται η εντύπωση ότι οποιοσδήποτε κάτοχος πανεπιστημιακού τίτλου μπορεί να απορροφηθεί από τον κρατικό μηχανισμό και να ανέλθει κοινωνικά. Στην ουσία φαίνεται το κράτος με τις πολιτικές του και την απορρόφηση των πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης να θέτει εμπόδια στον αναπροσανατολισμό της μέσης εκπαίδευσης προς την τεχνική εκπαίδευση.

Η θέση των κομμάτων απέναντι στην μεταρρύθμιση

Με την μεταρρύθμιση του 1976/77 εμφανίζεται το παράδοξο φαινόμενο μια κυβέρνηση να φέρνει προς ψήφιση το σύνολο των μέτρων που πριν από μία δεκαετία είχε σταθεί αρνητικά απέναντί τους. Ταυτόχρονα, παρατηρούμε ότι ο εκσυγχρονισμός της εκπαίδευσης επιχειρείται από τις συντηρητικές αστικές δυνάμεις του τόπου, που μεταπολιτευτικά εκπροσωπούνται από το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας. Όπως σημειώνει η Μ. Ηλιού “φαίνεται σαν ειρωνεία ότι η δεξιά παράταξη εμφανίστηκε να προτείνει τα μεταρρυθμιστικά μέτρα που τόσο λυσσαλέα είχε πολεμήσει μια δεκαετία πριν”¹⁵⁴. Ο πρώτος λόγος που οδήγησε την συντηρητική παράταξη να υιοθετήσει την πλειονότητα των μέτρων του 1964 ήταν απόρροια της δικτατορίας που είχε προηγηθεί. Η δικτατορία των Συνταγματαρχών ακύρωσε το σύνολο της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας του 1964 και προχώρησε στη θεσμοθέτηση των δικών της πολιτικών, που στόχευαν κυρίως στην επαγγελματική εκπαίδευση. Δεν είναι τυχαίο ότι κατά την περίοδο της δικτατορίας ιδρύονται τα Κέντρα Ανώτερης Τεχνικής Εκπαίδευσης, δόθηκε έμφαση στην επέκταση του τεχνικο – επαγγελματικού κλάδου του συστήματος, λήφθηκαν δράσεις σχετικά με τη διοίκηση και την οργάνωση της ΣΕΛΕΤΕ (Ν.Δ. 581/70 και 789/70), δράσεις που και αυτή την περίοδο βασίστηκαν στα διεθνή δάνεια και στην συστάσεις διεθνών οργανισμών. Όπως υποστηρίζουν ιστορικοί της περιόδου “το μόνο που πέτυχε με τον άκρατο συντηρητισμό που χαρακτήριζε τις παρεμβάσεις της (εν. η δικτατορία) ήταν να ωθήσει την παραδοσιακή κοινοβουλευτική Δεξιά στην υιοθέτηση, μετά

152 Μπουζάκης Σ., (1987), ό.π., σ. 117.

153 Κυπριανός Π., (2015) ό.π., σ. 282.

154 Ηλιού Μαρία, (1990), *Εκπαιδευτική και κοινωνική δυναμική*, εκδ. Πορεία, Αθήνα, σ. 181.

τη μεταπολίτευση, θέσεων που σε πολλά ταυτίζονταν με τις προδικτατορικές “προοδευτικές” τάσεις”¹⁵⁵. Επιπλέον, μια σειρά από άλλους λόγους επιβάλλουν την υιοθέτηση της μεταρρύθμισης που είχε υποβληθεί το 1964. Αφενός, τα υψηλά ποσοστά αναλφαβητισμού, η ανισότητα πρόσβασης στην εκπαίδευση για τις γυναίκες ως συνέπεια της μη θεσμοθέτησης της αστικοδημοκρατικής μεταρρύθμισης και της μοναδικής διεξόδου που προσφερόταν προς τη γενική εκπαίδευση, είχαν διαμορφώσει το ποσοστό των αναλφάβητων το 1971 στο 14%, ενώ υψηλό ήταν και το ποσοστό το οποίο είχε φοιτήσει στο δημοτικό χωρίς να καταφέρει να το ολοκληρώσει (25%). Από την άλλη πλευρά όσοι παρέμεναν στο εκπαιδευτικό σύστημα επέλεγαν σε ποσοστό 80% περίπου τη γενική εκπαίδευση. Τα παραπάνω σε συνδυασμό με την είσοδο της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ. και την μετέπειτα επιστροφή της στο ΝΑΤΟ επέτειναν την προσαρμογή της εκπαίδευσης στις νέες κοινωνικο – οικονομικές συνθήκες. Από την πλευρά της η Ε.Ο.Κ. έθετε κριτήρια προκειμένου η Ελλάδα να συγκλίνει προς τα ευρωπαϊκά πρότυπα, από την άλλη η χώρα όφειλε να προσαρμοστεί σε αυτό το κοινωνικό μοντέλο ανάπτυξης που συνάδει σε μια περιφερειακή χώρα στο πλαίσιο ενός ευρύτερου συνόλου, αυτού της Ενωμένης Ευρώπης. Η στρατιωτική και οικονομική ενσωμάτωση της χώρας σε διεθνείς οργανισμούς δεν μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστη την κοινωνικοοικονομική βάση. Ο αστικός εκσυγχρονισμός μπορούμε να πούμε ότι επιβλήθηκε από τους διεθνείς φορείς οι οποίοι είχαν ανάγκη από καλά καταρτισμένο εργατικό δυναμικό. Η ουμανιστική παιδεία τίθεται στο περιθώριο, καθώς η γνώση αρχαίων ελληνικών, συντακτικού και γραμματικής δεν θεωρείται απαραίτητο εφόδιο στις νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Απαραίτητη πλέον κρίνεται η τεχνική γνώση, για το λόγο αυτό ο κύριος προσανατολισμός της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1976 είναι η στροφή στην τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση, γιατί “μόνο έτσι θα μπορούσε να προσαρμοστεί η εκπαίδευση στις ανάγκες της οικονομίας”, στις ανάγκες μιας περιφερειακής οικονομικής χώρας¹⁵⁶. Για να εμποδωθεί και να επιτευχθεί ο παραπάνω στόχος έπρεπε να εξασφαλιστεί και η πολιτική συναίνεση.

Η πρώτη μεταπολιτευτική κυβέρνηση κινείται εντός αυτών των πλαισίων. Με την υιοθέτηση της μεταρρύθμισης που είχε προταθεί το 1964 αποφεύγει να ταυτιστεί στην κοινωνική συνείδηση με τις αυταρχικές μεθόδους της δικτατορίας ενώ παράλληλα η προσπάθεια επίτευξης σύγκλισης των πολιτικών δυνάμεων ιδιαίτερα στον τομέα της εκπαίδευσης, μέσω της οποίας οι μαθητές θα αποκτούσαν το σημαντικότερο εφόδιο που θα μπορούσε να τους παράσχει η πολιτεία, τη μόρφωση επιτυγχάνει τη διατήρηση των μέτρων, προκειμένου να μην ανατραπούν στο σύνολό τους από την επόμενη κυβέρνηση. Για το λόγο αυτό συγκροτήθηκε για πρώτη φορά Επιτροπή Παιδείας με ευρεία σύνθεση, προκειμένου να βρεθεί μια κοινώς αποδεκτή πολιτική στα εκπαιδευτικά ζητήματα. Στην

---

155 Δημαράς Αλ., (2003), “Η σχολική εκπαίδευση”, ό.π.,σ. 180.

156 Μπουζάκης Σ., (1987), ό.π., σ. 119.

επιτροπή αυτή για τη συγκρότηση και προώθηση των νέων εκπαιδευτικών πολιτικών συμμετείχαν ο τότε Υπουργός Παιδείας Γ. Ράλλης και οι υφυπουργοί Παιδείας Ταλιαδούρος και Καραπιπέρης, ο βουλευτής Επικρατείας της Ένωσης Κέντρου – Νέες Δυνάμεις, Ευάγγελος Παπανούτσος, ο οποίος είχε συμβάλλει τα μέγιστα στην διαμόρφωση της μεταρρύθμισης που είχε προταθεί το 1964, οι Πρυτάνεις των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης, ο Πρύτανης του Εθνικό Μετσόβειου Πολυτεχνείου, ο ακαδημαϊκός Ι. Θεοδωρακόπουλος, ο Αλέξης Δημαράς καθώς και οι πρόεδροι της ΟΛΜΕ και της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας και ο πρόεδρος της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Παιδείας Ζακυνθινός¹⁵⁷.

Ο Κ. Καραμανλής κατά τη διάρκεια της σύσκεψης για την Παιδεία εντόπισε τα εξής προβλήματα στο χώρο της παιδείας “πρώτον, στις πιστώσεις για την ίδρυση και τον εξοπλισμό διδακτηρίων. Δεύτερον, στην ύπαρξη κατάλληλου και επαρκούς διδακτικού προσωπικού. Τρίτον, το πρόγραμμα για τη μόρφωση και το ήθος που θα δώσουμε στους νέους και τέταρτον, τη γλώσσα που θα χρησιμοποιήσωμε γι' τον σκοπόν αυτόν”, ενώ υποστηρίζει ότι πρέπει “να διευρυνθή η τεχνική και επαγγελματική Παιδεία, εις τρόπον ώστε όλον το σύστημα ν' ανταποκρίνεται τόσο στις πολιτιστικές, όσο και στις κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες της χώρας μας”¹⁵⁸. Η κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή θα θεσμοθετήσει μια σειρά μέτρων στα οποία είχε ασκήσει δριμεία κριτική το 1964, όπως η δημοτική γλώσσα, η καθιέρωση της εννιαετούς υποχρεωτικής εκπαίδευσης, η στροφή προς την τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση αλλά και η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών από μετάφραση. Μάλιστα στην “Επιτροπή επεξεργασίας για το καταστατικό και τον κανονισμό” του κόμματος το 1979 εκπρόσωποι του κόμματος θα υπεραμυνθούν τις πολιτικές που ακολούθησαν.

Για το γλωσσικό ζήτημα ο Υπουργός Παιδείας Γ. Ράλλης θα υπεραμυνθεί της καθιέρωσης της δημοτικής γλώσσας καθώς σύμφωνα με τον ίδιο “εδώ και πολλά χρόνια πάσχουμε από μια διγλωσσία που δεν αφήνει τα παιδιά να αφοσιωθούν στο κυρίως έργο της μορφώσεώς τους”¹⁵⁹.

Το επόμενο σημείο που πλέον τάχθηκε υπέρ η παράταξη του Κ. Καραμανλή ήταν η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών από μετάφραση. Από το σημείο όπου οι μαθητές δεν θα γίνονταν μέτοχοι της κλασσικής παιδείας μέσα από την μετάφραση των αρχαίων κειμένων, το 1976 η κυβέρνηση υποστήριξε “η κλασσική παιδεία θα παρέχεται στο γυμνάσιο με την ανάγνωση και ανάλυση των αρχαίων συγγραφέων από έγκυρες μεταφράσεις. Έτσι οι μαθητές θα μπορέσουν να γνωρίσουν καλύτερα τους αρχαίους συγγραφείς, χωρίς τα εμπόδια που υψώνει η γλώσσα και θα πλησιάσουν πιο άμεσα στο πνεύμα των κλασσικών μας. Η ανεκτίμητη προγονική κληρονομιά θα γίνει κτήμα

---

157 Πετροπούλου Ασημίνα (2012), *Η πρώτη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη μεταπολιτευτική Ελλάδα (1974 – 1997). Ιδεολογικές, κοινωνικές και πολιτικές προσεγγίσεις*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα, σ. 143.

158 Οι λόγοι του Κων. Καραμανλή, 1976, Τόρμα Κ. Καραμανλή, Αθήνα, σ. 433 – 434.

159 Πετροπούλου Α., (2012) ό.π., σ. 146.

των μεγάλων μαζών του λαού μας”¹⁶⁰.

Από την πλευρά της η Ένωση Κέντρου – Νέες Δυνάμεις θα εκφράσουν την ικανοποίησή τους για το γεγονός ότι υιοθετούνται τα μέτρα που είχαν εξαγγείλει πριν την επτάχρονη δικτατορία. Ο Παπανούτσος που είχε συμμετάσχει και στη συγκρότηση του Νόμου για την παιδεία το 1964 τόνισε ότι “πρέπει όλες οι πτέρυγες της Βουλής (πρέπει) να επικροτήσουν το μέτρο τούτο [...] διότι με το αυτό ελπίζουμε ότι θα καταργηθή σύντομα η διγλωσσία που μαστίζει τη χώρα μας εδώ και 100 – 150 χρόνια και έχει γίνει τροχοπέδη όχι μόνο στην πνευματική αλλά και στην οικονομική και κοινωνική εξέλιξή της”¹⁶¹. Η Ένωση Κέντρου στάθηκε κριτικά απέναντι και στο ζήτημα των αρχαίων ελληνικών όπου από τη μια μέσω της μετάφρασης τα κλασσικά κείμενα έγιναν μέρος όλων των παιδιών από την άλλη όμως πλευρά τα παιδιά πλέον αγνοούσαν την δομή και τη λειτουργία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Σύμφωνα με τον Παπανούτσο “ο κλασσικός συγγραφέας δε προσφέρεται τόσο εύκολα. Πρέπει να υψωθείς για να τον πλησιάσεις, όχι να τον κατεβάσεις στο επίπεδό σου. Εμείς με την γραμματική και τη συντακτική ανατομία που κάνουμε στα κείμενα του τον κατεβάζουμε σε μας, δεν υψώνουμε τον εαυτό μας προς εκείνον”¹⁶².

Συμπέρασμα

Ο Ν. 309/1976 μπορούμε να πούμε ότι αποτέλεσε την ολοκλήρωση μιας προσπάθειας εκσυγχρονισμού και εκδημοκρατισμού του Ελληνικού εκπαιδευτικού ιδρύματος που ξεκίνησε από τα τέλη της δεκαετίας του 1920. Μετά την πτώση της δικτατορίας η αναδιάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος ήταν επιβεβλημένη. Στο νέο νόμο για την Παιδεία ο τότε Πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής προσπάθησε να διευθετήσει μια σειρά από ζητήματα που ταλάνιζαν το εκπαιδευτικό σύστημα για χρόνια, μεταξύ αυτών ήταν η εννεάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση (δημοτικό και γυμνάσιο), η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης, η μετάβαση των αποφοίτων Λυκείου στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα αλλά και των μέσω των τεχνικό – επαγγελματικών σχολών στις ανώτερες τεχνικό – επαγγελματικές σχολές, παροχή ουσιαστικής παιδείας και σύνδεση των σπουδών με την αγορά εργασίας, σημαντικά μέτρα λήφθηκαν επίσης για την ενθάρρυνση των μαθητών να ακολουθήσουν την τεχνικό – επαγγελματική κατεύθυνση μέσα από την αναβάθμιση και εισαγωγή αντίστοιχων μαθημάτων στο γυμνάσιο. Επίσης θεσμοθετήθηκε η διδασκαλία των αρχαίων κειμένων στο Γυμνάσιο από μετάφραση και η διατήρηση της μόνο στο Λύκειο, ενώ πλέον το Λύκειο γίνεται ο χώρος διαλογής όλων όσοι θα μπορέσουν μέσα από τις εξετάσεις που καθιερώνονται, με προοπτική κατάργησης, να συνεχίσουν τις σπουδές τους στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε η

160 Κ. Καραμανλής, Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα, 1976, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, Αθήνα, τομ.9, σ. 137 – 136.

161 Πρακτικά Βουλής, Εισήγηση Ε. Παπανούτσου, στο Πετροπούλου Α., (2012) ό.π., σ. 179 – 180.

162 Πρακτικά Βουλής, Εισήγηση Ε. Παπανούτσου, στο Πετροπούλου Α., (2012) ό.π., σ. 183.

συγκεκριμένη μεταρρύθμιση αποτελείται στην πλειονότητά της από τα μέτρα που είχαν προσταθεί στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964. Στόχος της ήταν η αποσυμφόρηση του Λυκείου και κατ' επέκταση των πανεπιστημίων και αυτό προσπάθησε να το επιτύχει αφενός με την εισαγωγή εξετάσεων και αφετέρου με την αναβάθμιση και την ενθάρρυνση των μαθητών να στραφούν προς την τεχνικό – επαγγελματική εκπαίδευση.

Το γεγονός ότι στην συγκεκριμένη μεταρρύθμιση ο Κ. Καραμανλής προσπάθησε να πετύχει την μεγαλύτερη κοινοβουλευτική συναίνεση είναι εμφανές και από τα μέλη που συγκρότησαν την Επιτροπή Παιδείας. Ωστόσο, αν τα μέτρα που εισήγαγε η μεταρρύθμιση του 1964 ήταν ρηξικέλευθα αυτό δεν σημαίνει ότι ήταν το ίδιο προοδευτικά δέκα χρόνια μετά, έχοντας μεσολαβήσει όλη αυτή η ταραγμένη πολιτική και κοινωνική περίοδος. Η κυβέρνηση του 1976 νομοθέτησε μέτρα που ήταν σημαντικά και απαραίτητα για τον εκσυγχρονισμό του εκπαιδευτικού συστήματος λαμβάνοντας υπόψη πλέον και τη συμμετοχή της χώρας στους διεθνείς οργανισμούς. Ωστόσο, είχαν χάσει τον προοδευτικό τους χαρακτήρα, ενώ οι ιδεολογικό – πολιτικές αγκυλώσεις για την υλοποίηση της μεταρρύθμισης παρέμεναν ισχυρές. Παρά τις συστηματικές προσπάθειες της κυβέρνησης, η τεχνικό – επαγγελματική εκπαίδευση δεν γνώρισε την ανάπτυξη που προσδοκούσε ο νομοθέτης και αυτό γιατί δεν επενδύθηκαν οικονομικοί πόροι ούτε για την αναβάθμιση, επιστημονική και μισθολογική, των εκπαιδευτικών των αντίστοιχων σχολών ούτε υπήρξαν οι κατάλληλες υποδομές για την κατάρτιση όσων ακολουθούσαν την συγκεκριμένη κατεύθυνση. Στην συνείδηση της κοινωνίας η τεχνικό – επαγγελματική εκπαίδευση παρέμενε πάντα υποδεέστερη σε σύγκριση με την ανώτατη εκπαίδευση. Η αποτυχία της συγκεκριμένης μεταρρύθμισης αντικατοπτρίζεται και στην τάση των μαθητών να φοιτήσουν στο λύκειο όχι μόνο τη συγκεκριμένη χρονιά αλλά και τα υπόλοιπα χρόνια. Είναι χαρακτηριστικό ότι το σχολικό έτος 1976 – 1977 το ποσοστό των μαθητών που έλαβε μέρος στις εξετάσεις για την εισαγωγή του στο λύκειο άγγιξε το 93% περίπου ενώ την επόμενη χρονιά έφτασε στο 97%¹⁶³. Η μη αναστολή της ροής των μαθητών προς το Λύκειο, τελικά δεν μπόρεσε να υλοποιηθεί, και τη χρονιά που προβλεπόταν η κατάργηση των εισητήριων εξετάσεων, αυτές οργανώθηκαν σε νέα βάση, γεννώντας το θεσμό της παραπαιδείας και της κατάργησης της δωρεάν παιδείας. Τέλος, ούτε η επέκταση της υποχρεωτικής φοίτησης φαίνεται να ευδοκίμησε καθώς η σχολική διαρροή δεν μπόρεσε να αναστελεί.

Η αποτυχία της συγκεκριμένης μεταρρύθμισης, μπορούμε να πούμε ότι οφείλεται αφενός στις ιδεολογικές επιλογές και την φιλοσοφία που διαπνέει τη Νέα Δημοκρατία. Η δεκαετία του 1970 μπορούσε να αποτελέσει, ενόψει και των ευρύτερων κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών γεγονότων, μια ρηξικέλευθη πρόταση που θα επέτρεπε την πρόσβαση στην εκπαίδευση με ίσους όρους και θα επέτρεπε την καθολική άνοδο του μορφωτικού επιπέδου της ελληνικής κοινωνίας.

---

163 Μπουζάκης Σ., (1987), ό.π., σ. 122.

Δυστυχώς, η Νέα Δημοκρατία στην προσπάθειά της να τονίσει τις διαφορές της από τις ακραίες συντηρητικές θέσεις της δικτατορίας, την οδήγησαν να υιοθετήσει προτάσεις που στο παρελθόν είχε ασκήσει δριμεία κριτική. Στην προσπάθειά της να αποφύγει οποιαδήποτε ταύτιση μαζί της, κατέθεσε μια πρόταση για το εκπαιδευτικό σύστημα που δεν έλαβε υπόψη τα νέα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα της εποχής ενώ η μη διάθεση των απαιτούμενων πόρων για την οργάνωση και λειτουργία όλων όσων προέβλεπε η μεταρρύθμιση, είχαν ως αποτέλεσμα την μερική υλοποίησή της.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα εργασία εστίασαμε σε τρεις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που σε διαφορετικές χρονικές περιόδους προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα του εκπαιδευτικού συστήματος και να υλοποιήσουν την αστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που είχε ανάγκη η χώρα. Οι συστηματικές προσπάθειες εκσυγχρονισμού του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, ταυτόσημες με τις αντιστοιχες προσπάθειες εκσυγχρονισμού της χώρας, ξεκίνησαν στις αρχές του 20ου αιώνα, με την μεταρρύθμιση του 1917 και εν συνεχεία του 1929. Στόχος των μεταρρυθμίσεων που εισήγαγε η κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου ήταν η σύνδεση του σχολείου με την παραγωγική δραστηριότητα, η οποία θα συνέβαλε στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, καθιστώντας με αυτόν τον τρόπο το δημοτικό σχολείο, σχολείο του λαού, ενώ έμφαση δόθηκε στην ανάπτυξη της τεχνικής παιδείας. Οι αντιδράσεις όμως που προκλήθηκαν από συγκεκριμένους χώρους, όπως της εκκλησίας και του ακαδημαϊκού προσωπικού, σε συνδυασμό με τις πολιτικές εξελίξεις δεν επέτρεψαν την υλοποίηση αυτής της πρώτης προσπάθειας

εκσυγχρονισμού του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Έχοντας μεσολαβήσει μια σειρά από τραγικά γεγονότα, όπως η οικονομική κρίση, η δικτατορία Μεταξά, ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και στη συνέχεια ο εμφύλιος πόλεμος, η Ένωση Κέντρου το 1964 καταθέτει μια μεταρρυθμιστική πρόταση προτείνοντας αλλαγές για το σύνολο του εκπαιδευτικού συστήματος, από τη μέση – γενική εκπαίδευση μέχρι την τεχνικό – επαγγελματική και την ανώτατη εκπαίδευση. Η φιλοσοφία της μεταρρύθμισης επικεντρώνεται για άλλη μια φορά όπως και το 1929 στη σύνδεση της εκπαίδευσης με την οικονομία και τα θετικά αποτελέσματα που μπορούν να επέλθουν στην κοινωνία από την καθιέρωση της δωρεάν καθολικής παιδείας. Όπως και στη μεταρρύθμιση του 1929 δίνεται έμφαση στην ανάπτυξη της τεχνικό – επαγγελματικής εκπαίδευσης, στην αναδιάρθρωση του προγράμματος σπουδών στη μέση εκπαίδευση, στην καθιέρωση της εννεάχρονης υποχρεωτικής παιδείας, στην κατάργηση των εξετάσεων για τη συνέχιση των σπουδών στο γυμνάσιο αλλά και στην κατάργηση των διδασκτρών. Τελικά, όμως λόγω των πολιτικών εξελίξεων και αυτή η μεταρρύθμιση έμελλε να μείνει ένα σχέδιο νόμου και να μην κριθεί στην ουσία για τα αποτελέσματα στην ελληνική κοινωνία.

Μετά την πτώση της δικτατορίας, οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες ήταν τέτοιες για να υλοποιηθεί η αστική μεταρρύθμιση που για πενήντα σχεδόν χρόνια αναβάλλεται. Η κυβέρνηση είχε εξασφαλίσει τη λαϊκή αποδοχή αλλά και την κοινοβουλευτική πλειοψηφία για να προτείνει μια ρηξικέλυτη εκπαιδευτική αλλαγή. Ωστόσο, το σχέδιο νόμου που καταθέτει δεν είναι παρά μια επανάληψη του 1964. Εννοείται ότι στα νέα κοινωνικά και πολιτικά δεδομένα αλλαγές όπως η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, η ανάπτυξη της τεχνικής εκπαίδευσης, η δωρεάν εκπαίδευση ήταν επιτακτικά, αλλά χρειαζόνταν επιπλέον αλλαγές που μια συντηρητική κυβέρνηση δεν τόλμησε να πάρει.

Συμπερασματικά, και οι τρεις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που εξετάσαμε επικεντρώνονταν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους στα ίδια ζητήματα. Είτε λόγω πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων είτε λόγω ιδεολογικών αγκυλώσεων μεταρρυθμίσεις που προτείνονταν από την δεκαετία του 1920 βλέπουμε να υλοποιούνται πενήντα χρόνια αργότερα, όπως η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας. Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα φαίνεται να είναι ιδιαίτερα αντιδραστικό στις οποιοσδήποτε αλλαγές προτείνονται. Δε μπορεί να θεωρηθεί τυχαίο ότι και στις τρεις μεταρρυθμίσεις φορείς της εκκλησίας, οργανωμένων συμφερόντων σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης, αλλά και πολιτικά κόμματα στέκονται αρνητικά στις προτάσεις που υποβάλλονται.

Καταληκτικά, αυτό που θα μπορούσαμε να πούμε είναι ότι και οι τρεις μεταρρυθμίσεις στοχεύουν στον έλεγχο της ροής των μαθητών προς την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Αυτή τη ροή από τον Ελ. Βενιζέλο μέχρι και τον Κ. Καραμανλή, ο νομοθέτης προσπαθεί να την μειώσει είτε με την

εισαγωγή εξετάσεων είτε με την θεσμοθέτηση και αναβάθμιση άλλων διεξόδων, όπως η τεχνικό – επαγγελματική εκπαίδευση. Παρ' όλα αυτά, η ζήτηση για πανεπιστημιακές σπουδές δεν φαίνεται να μπορεί να ανακοπεί την ίδια στιγμή που αφενός η χρηματοδότηση προς την τεχνικό – επαγγελματική εκπαίδευση δεν είναι σημαντική, με συνέπεια να είναι πάντα υποβαθμισμένη στην κοινωνική συνείδηση, αφετέρου το κράτος, τουλάχιστον την περίοδο που αναλύουμε, φαίνεται να επιβραβεύει την απόκτηση ακαδημαϊκού τίτλου με μόνιμη επαγγελματική αποκατάσταση.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Πηγές

Ν. 309/1976

Εισηγητική Έκθεση στο Ν. 4379/1964

Αιτιολογική Έκθεση Ν. 576/1977

Λουκής Ακρίτας, Ο λόγος του υφυπουργού εις την πανηγυρικήν συνεδρίαν της ΛΔ' Γενικής Συνελεύσεως των λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης

Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΚΓ', Πέμπτη 27 – 8 – 1964. Αγορεύσεις Γ. Λύχνου και Π. Κανελλόπουλου

Οι λόγοι του Κων. Καραμανλή, 1976, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, Αθήνα

Καραμανλής, Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα, 1976, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, Αθήνα, τομ.9.

Βιβλιογραφία

Αλιβαζάτος Νίκος, (1981), Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τεύχος Α 1821-1941, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη

Αλιβιζάτος Νίκος, (2007) «Το συνταγματικό πλαίσιο», στο συλλογικό τόμο *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Πρακτικά Συνεδρίου, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελ. Βενιζέλος, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

Αντωνίου Δαυίδ, (2007) «Απόστολος Γ. Αλεξανδρής: Ο πρώτος υπουργός Παιδείας των κυβερνήσεων Ελ. Βενιζέλου», στο συλλογικό τόμο *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελ. Βενιζέλου*, Πρακτικά Συνεδρίου, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελ. Βενιζέλος, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Apple Michael, (2001) *Εκσυγχρονισμός και συντηρητισμός στην εκπαίδευση*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα.

Βούλγαρης Γιάννης, (2011) «Η Δημοκρατική Ελλάδα, 1974 – 2004» στο συλλογικό *Ελληνική Πολιτική Ιστορία, 1950 – 2004*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.

Clogg Richard, (2003) *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας, 1770 – 2000*, εκδόσεις Κάτοπτρο, 2^η έκδοση, Αθήνα.

Γράβαρης Διονύσιος, (1994) *Εκπαίδευση και Πολιτική Οικονομία. Αρχές εκπαιδευτικής πολιτικής στους Α. Smith, J. St. Mill και Α. Marshall*, Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, Αθήνα.

Δημαράς Αλέξης, (1978) “Εκπαίδευση 1913 – 1941” στο συλλογικό *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, έκδοση της Ακαδημίας Αθηνών, τόμος ΙΕ', Αθήνα.

Δημαράς Αλέξης, (2000) “Εκπαίδευση” στο συλλογικό *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, έκδοση της Ακαδημίας Αθηνών, τόμος ΙΣΤ', Αθήνα.

Δημαράς Αλέξης, (2003) «Εκπαίδευση 1922 – 1940: Οι νέες βενιζελικές μεταρρυθμίσεις», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμ. 7^{ος}, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Δημαράς Αλέξης, (2003) “Σχολική Εκπαίδευση” στο συλλογικό *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770 – 2000*, τόμος 9, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

Δημαράς Αλέξης, (2003) *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, (Τεκμήρια ιστορίας)*, τομ. Β' (1895-1967), εκδ. Εστία, Αθήνα.

Δημαράς Αλέξης, (2010) *Γεώργιος Παπανδρέου, Αγορεύσεις για την εκπαίδευση (1929 και 1930)*, Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, τχ. 4

Δρακάτος Κωνσταντίνος, (1997) *Ο μεγάλος κύκλος της ελληνικής οικονομίας, 1945 – 1995*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

Ζαμπέτα Εύη, (1994) *Η εκπαιδευτική πολιτική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, 1974 – 1989*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα.

Ζιώγου – Καραστεργίου Σιδηρούλα, (2007) «Η γυναικεία εκπαίδευση στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων του Ελ. Βενιζέλου», στο συλλογικό τόμο *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελ. Βενιζέλου*, Πρακτικά Συνεδρίου, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελ. Βενιζέλος, εκδόσεις

Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Friedman Milton, (2012) *Καπιταλισμός και Ελευθερία*, μτφ. Καράμπελας Γιώργος, εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα.

Ηλιού Μαρία, (1990) *Εκπαιδευτική και κοινωνική δυναμική*, εκδ. Πορεία, Αθήνα.

Ιμβριώτη Ρόζα, (1978) *Παιδεία και Κοινωνία. Ελληνικά εκπαιδευτικά προβλήματα*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.

Ιορδάνογλου Χ., (2003) «Η οικονομία 1949 – 1974» στο συλλογικό *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770 – 2000*, τόμος 9, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

Ιορδάνογλους Χ., (2003), “Η οικονομία 1974 – 2000” στο συλλογικό *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770 – 2000*, τόμος 10, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

Gounari Panayota & Grollios George, *Educational reform in Greece: Central concepts and a critique*, Journal of Pedagogy, 2/2012, pp. 303 – 318.

Καζάκος Πάνος, (2000) “Η ελληνική οικονομία, 1949 – 1967: Ανασυγκρότηση και Ανάπτυξη”, στο συλλογικό *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, έκδοση της Ακαδημίας Αθηνών, τόμος ΙΣΤ', Αθήνα

Κουστουράκης Γεράσιμος, Μπουζάκης Σήφης, (2002 - 2003) «Το ιστορικό επιχείρημα στην εκπαιδευτική μεταρρυθμιστική προσπάθεια του 1913», *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας Ιστορικών της Εκπαίδευσης, τεύχος 1, εκδόσεις Ατραπός, Αθήνα.

Κράουτς Κόλιν, (2014) *Ο περίεργος μη θάνατος του νεοφιλελευθερισμού*, μτφ. Κιουπκιολής Αλέξανδρος, εκδόσεις Εκκρεμές, Αθήνα.

Κριμπάς Κώστας, (1993) *Θραύσματα Κατόπτρου*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.

Κυπριανός Παντελής, (2015) *Συγκριτική Ιστορία της Ελληνικής εκπαίδευσης*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα.

Mazower Mark, (2006) *Θεσσαλονίκη, Πόλη των φαντασμάτων, Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι και Εβραίοι*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Μαρωνίτη Νίκη, (2007) «Εθνικές – πολιτικές προτεραιότητες και αιτούμενα εκπαιδευτικής αγωγής στην τετραετία 1928 – 1932, “ο κομμουνιστικός κίνδυνος”», στο συλλογικό τόμο *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Πρακτικά Συνεδρίου, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελ. Βενιζέλος, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Μαυρογορδάτος Γεώργιος και Χατζιωσήφ Χρήστος, (1988) *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, β' έκδοση.

Μπουζάκης Σήφης, (1994) *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 1913 – 1929*, τόμος Α', εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.

Μπουζάκης Σήφης, (2006) *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια γενική και τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση – μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 1959, 1964, 1976/77, 1985, 1997/98*, τόμος Β', εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.

Μπουζάκης Σήφης, (2007) “Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929” στο συλλογικό *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελ. Βενιζέλου*, Πρακτικά Συνεδρίου, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελ. Βενιζέλος, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Μπουζάκης Σήφης, (1987) *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821 – 1985). Εξαρτημένη ανάπτυξη*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.

Μπουζάκης Σήφης, (1997) *Γεώργιος Α. Παπανδρέου, 1888 – 1968. Ο πολιτικός της παιδείας*, εκδόσεις Gutenberg, τομ. Β', Αθήνα.

Νούτσος Χαράλαμπος, (1990) *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία, όψεις του μεσοπολέμου*, εκδόσεις Ο πολίτης, Αθήνα.

Πετροπούλου Ασημίνα (2012), *Η πρώτη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη μεταπολιτευτική Ελλάδα (1974 – 1997). Ιδεολογικές, κοινωνικές και πολιτικές προσεγγίσεις*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνιολογίας.

Σβορώνος Ν., (1999) *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, εκδόσεις Θεμέλιο, 1η έκδοση, Αθήνα.

Τζάνη Μαρία, Παμουκτσόγλου Τασία, (2002) *Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. “Ταυτόν και αλλοτριμορφοδίαιτον”*, εκδόσεις Ερωδιός, Αθήνα.

Τράπεζα της Ελλάδας, (1978) *Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τράπεζας της Ελλάδας, 1928 – 1978*, έκδοση της Τράπεζας της Ελλάδας, Αθήνα.

Τσουλφίδης Λευτέρης, (2013) *«Οικονομική Ιστορία της Ελλάδας»*, εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη.

Φραγκουδάκη Άννα, (1985) *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης. Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα

Φραγκουδάκη Άννα, (2004) *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, εκδόσεις Κέδρος, 9^η έκδοση, Αθήνα.

Φραγκουδάκη Άννα, (2007) «Η καθαρεύουσα στο Σύνταγμα του 1911: όταν η πατρίδα υπερισχύει πολιτικά της κοινωνίας», στο συλλογικό *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελ. Βενιζέλου*, Πρακτικά Συνεδρίου, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελ. Βενιζέλος, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

Φραγκουδάκη Άννα, (2015 - 2016) «Εκπαίδευση και κοινωνικές ανισότητες», Σημειώσεις για το μάθημα *Εισαγωγή στην κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*, Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Αγωγή, Αθήνα.

Χαραλάμπους Δημήτριος, (1990) *Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1950 – 1974*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη.

Χατζηστεφανίδης Θεοφάνης, (1986) *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, 1821 – 1986*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα.

Ψαλιδόπουλος Μιχάλης, (2008) «Ο Ξενοφών Ζολώτας και η ελληνική οικονομία», Μεταμεσονύχτιες εκδόσεις, Αθήνα.

Ηλεκτρονικές Πηγές

Βαρμάζης Ν., Γιάννου Τ., Η μεταρρύθμιση του 1964 στο http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/translation/handbook_interlingual/pop18.html.

Μπέλλα Μαριάνθη, «Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις των κυβερνήσεων Βενιζέλου, 1910 – 1920», <http://criticeduc.blogspot.gr/2013/02/1910-1920.html>

Γούλη Χρύσα και Καυκουλά Ευαγγελία, «Η εκπαίδευση κατά την περίοδο του Ελ. Βενιζέλου», <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr>

www.rizospastis.gr 30 Ιανουαρίου 1999